

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ : การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์การชุมชน
กรณีศึกษาอุทซาคิม ตำบลอุทซาคิม
อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

โดย

นายรุ่งวิจิต คำงาม และคณะ

สนับสนุนโดย ... สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญลักษณ์ RDG45E0011

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ : การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน
กรณีศึกษาภูคชาคีม ตำบลภูคชาคีม
อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

โดย

นายรุ่งวิศิต คำงาม และคณะ

สนับสนุนโดย ... สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญญาเลขที่ RDG45E0011

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการ : การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์ชุมชน
กรณีศึกษาภาคหาคีม ตำบลหาคีม
อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

โดย

นายรุ่งวิจิต คำงาม และคณะ

สนับสนุนโดย ... สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สัญญาเลขที่ RDG45E0011

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

สนง. กลไกประสานงานวิจัย (สกว.)
เลขที่รับ..... ๐๙๙
วันที่รับ..... ๒๓ มี.ย. ๕๖

โครงการ : การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน
 กรณีศึกษาอุทกขาคิม ตำบลอุทกขาคิม
 อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์

คณะผู้วิจัย

1. นายรุ่งวิจิต	คำงาม	2. นางลัดดา	ปัดตา
3. นายสัมฤทธิ์	สุริยะะ	4. นายกฤตพร	ท้าวผา
5. นายบุญโฮม	บุญปก	6. นายบุญศรี	ท้าวผา
7. นายสิงห์ทอง	เงินคำ	8. นายจรรณ	ม่วงอร่าม
9. นายเดช	ขันติลา	10. นายสำรวย	รัตนะ
11. นายคาน	สาธิตาม	12. นายจรรณ	ปัดตา
13. นายทองใส	จำปาเมือง	14. นายนวล	คำภา
15. นายบุญจันทร์	บุญด้วง	16. นายบุญโฮม	ปราบชมพู
17. นายประทีป	มิดทับไทย	18. นายพิมพ์	พรบุญ
19. นายสุทธา	จำปาเมือง	20. นายวันดี	ศรเหม
21. นายสมาน	หนุ่ยโหน่ง	22. นายสิน	ธรรมษา
23. นายหรรษ์	เพิ่มผล	24. นายหัด	สระสงคราม
25. นายดำรง	แก้วสุจิต (เสียชีวิต)		

คำนำ

รายงานโครงการวิจัยฉบับนี้ เป็นสิ่งสะท้อนการทำงานโครงการวิจัยฉบับนักพัฒนาและชาวบ้าน ที่มีฐานการทำงานพัฒนาในพื้นที่ตามท่ามกลางกระแสความขัดแย้ง (กระแสนานร้อน) โดยมีความคาดหวังที่จะสร้างพลังในชุมชนร่วมกัน พร้อมกับนำผลการศึกษาเสนอในเวทีการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานรัฐบาลและการพัฒนาในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษานอกเหนือจากการได้ข้อมูลความรู้ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาแล้ว ยังเกิดผลกระทบทั้งต่อทีมวิจัยที่ได้พัฒนาปรับปรุงวิธีคิด วิธีการทำงานท่ามกลางความหลากหลาย วิธีการทำงานที่ต้องใส่ใจต่อระบบการเก็บการวิเคราะห์ข้อมูล เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่กลุ่มคนที่หลากหลายได้สร้างความร่วมมือกัน ในการทำงานจากที่เคยแบ่งเป็นกลุ่มต่างๆ มากกว่า 9 กลุ่ม (ที่เรียกร้องต่อรัฐบาล) พร้อมกันนี้ยังสามารถสร้างรูปธรรมการทำงานและการจัดการทรัพยากร โดยองค์กรชุมชน เป็นข้อเสนอต่อการจัดการพื้นที่ตามในระดับท้องถิ่น และระดับนโยบาย

ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ เป็นผลงานความร่วมมือของกลุ่มคนที่หลากหลายกล่าวคือ ผู้นำกลุ่มต่างๆในชุมชน พระสงฆ์ คณะครู/นักเรียนในพื้นที่ และองค์การบริหารส่วนตำบล 2 ตำบล รวมทั้งองค์กรหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการนำผลการศึกษาใช้ในการพัฒนาที่ต่อเนื่อง โดยมีทีมวิจัยเป็นกลไกประสานจัดกระบวนการการทำงานร่วมกัน และที่สำคัญสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค และศูนย์ส่งเสริมการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (nodeทุ่งกุลาร้องไห้) ที่เป็นหน่วยงานจุดประกายเชื่อมต่องานนี้จากประเด็นปัญหาในพื้นที่ ไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันพร้อมกับมีข้อเสนอต่อการพัฒนาที่ต่อเนื่องจนสามารถสร้างแผนงานโครงการและการดำเนินงานเกิดผลลุล่วงดังที่เห็นจาก รายงานที่ท่านกำลังอ่านอยู่ในขณะนี้ คุุณูปการที่ทุกท่านลงแรงกายแรงใจได้ก่อเกิดคุณค่าต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่นอย่างมากมาย จึงขอขอบพระคุณทุกท่าน ทุกองค์กรมา ณ โอกาสนี้ด้วย

อย่างไรก็ตามผลสำเร็จที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ คงไม่ใช่ความสมบูรณ์ที่สุดของการทำงานเพราะภายใต้เงื่อนไขปัจจัยต่างๆนั้นมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาผลการศึกษาฉบับนี้เป็นผลของการศึกษาเฉพาะพื้นที่และภายใต้ช่วงเวลานี้เท่านั้น บนความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ต้องการพัฒนาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของพื้นที่อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน การกิจดังกล่าวนี้เป็นภารกิจของพวกเราทุกคนที่จะต้องดำเนินการต่อไป หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการศึกษาเล่มนี้จะเป็นจุดเริ่มต้นหรือองค์ประกอบของการศึกษาและการทำงานเป็นรูปธรรมที่ก่อผลดีต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในอนาคต

คณะวิจัย

10 สิงหาคม 2548

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข - ค
บทที่ 1 สรุปย่อโครงการ	1 - 5
ความเป็นมาโครงการ	1
โจทย์วิจัย	4
วัตถุประสงค์	4
พื้นที่ศึกษา	4
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	5
บทที่ 2 กระบวนการและวิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย	6 - 15
ช่วงพัฒนาโครงการ	6
ช่วงดำเนินการศึกษาวิจัย	9
ช่วงการวิเคราะห์ข้อมูล และเรียบเรียงเขียนรายงาน	14
บทที่ 3 สภาพพื้นที่ศึกษาวิจัย	16 - 37
สภาพทั่วไปพื้นที่ตามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง	16
ลักษณะทางกายภาพลุ่มน้ำมูลตอนกลาง	16
ลักษณะทางชีวภาพของลุ่มน้ำมูลตอนกลาง	18
ความอุดมสมบูรณ์และคุณค่าป่าบุ่ง-ป่าทาม	19
พัฒนาการการใช้พื้นที่ตาม	20
พื้นที่ตาม “กุดขาคิม”	23
ที่ตั้งอาณาเขต	24
ลักษณะทางกายภาพ	24
ลักษณะทางชีวภาพ	29
ลักษณะทางสังคม	35

เรื่อง	หน้า
บทที่ 4 ผลการศึกษา	38 - 80
ความเป็นมาของกุดขาคิม	38
ทางน้ำ และการไหลของน้ำ	39
สภาพนิเวศน์กุดขาคิม	43
พื้นที่ทามกุดขาคิมกับการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน	43
การทำนา	43
การเลี้ยงสัตว์	49
การหาปลา	53
การหาของป่า	56
การปลูกพืชไร่และพืชผัก	59
น้ำดื่ม/น้ำใช้	61
การต้มเกลือ	63
การใช้ประโยชน์ทางวัฒนธรรม	64
สิทธิการครอบครองพื้นที่ทาม	64
แนวทางการจัดการพื้นที่ “ลุ่มน้ำกุดขาคิม”	66
การจัดองค์กรของชุมชนในการจัดการพื้นที่ทาม “กุดขาคิม”	72
บทที่ 5 สรุปผลและข้อเสนอแนะ	81 - 88
สรุปผลการศึกษา	81
บทเรียนในการทำงาน	87
ข้อเสนอแนะ	88
บรรณานุกรม	89
รายชื่อทีมวิจัย	90
ภาคผนวก	91
กระบวนการดำเนินการวิจัย	92 - 94
สภาพพื้นที่กุดขาคิม	95 - 98
การใช้ประโยชน์พื้นที่ทาม	99 - 100
กิจกรรมการฟื้นฟู “กุดขาคิม”	101 - 113

บทคัดย่อ

การจัดการทรัพยากรน้ำเป็นนโยบายภาครัฐที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศและวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นเพราะน้ำเป็นทรัพยากรพื้นฐานในการพัฒนาและการดำรงชีวิตของคนในชุมชน “โครงการฝายราศีไศล” เป็นโครงการย่อยโครงการหนึ่งของโครงการโขงชีมูล ที่เป็นโครงการแม่บทในการจัดการน้ำของภาคอีสาน มุ่งการจัดการและการใช้น้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดโครงการดังกล่าวได้ก่อเกิดผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นและระบบนิเวศลุ่มน้ำอย่างมากมาย เกิดความขัดแย้งระหว่างโครงการและชุมชนท้องถิ่นเรื่อยมา ท่ามกลางความขัดแย้งดังกล่าวนี้มีความพยายามแสวงหาทางออกในการจัดการน้ำที่มีความเหมาะสม “โครงการวิจัยการจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษาภูคาคิม ตำบลภูคาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์” เป็นโครงการหนึ่งที่พยายามค้นหาทางออกดังกล่าว

วัตถุประสงค์โครงการ มี 4 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาวิธีการใช้ประโยชน์ภูคาคิมของชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ภูคาคิมตั้งแต่อดีต-การสร้างเขื่อนราศีไศล ประการที่สอง เพื่อศึกษาผลกระทบการใช้ประโยชน์ภูคาคิมและวิธีการแก้ไขปัญหของชุมชนที่เกิดจากการเก็บกักน้ำเขื่อนราศีไศล ประการที่สาม เพื่อศึกษาหาแนวทางและวิธีการจัดการใช้ประโยชน์ภูคาคิมที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่ไม่ทำลายระบบนิเวศภูคาคิมโดยองค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่น (อบต.) และประการที่สี่ เพื่อศึกษารูปแบบการจัดองค์กรชุมชนในการจัดการใช้ประโยชน์ภูคาคิม

เนื่องจากโครงการนี้เป็นโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมกระบวนการและขั้นตอนวิธีการศึกษา จึงให้ความสำคัญตั้งแต่เริ่มต้นการพัฒนาโครงการโดยการจัดประชุมทีมผู้นำชุมชนเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา กำหนดประเด็นการศึกษาโจทย์การวิจัย การจัดทีมวิจัยที่มีคนมาจากหลายภาคส่วน รวมทั้งการเรียนรู้ร่วมกับกลุ่มอื่นๆในช่วงการเสนอโครงการ การดำเนินงานในช่วงการดำเนินโครงการวิจัยนั้นเป็นการเริ่มจากการทำความเข้าใจร่วมกับชุมชน วางแผนการดำเนินงานร่วมกับชุมชน และคัดเลือกทีมผู้ช่วยวิจัยในชุมชนที่ร่วมกิจกรรมสำรวจพื้นที่ตาม การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการเดินสำรวจพื้นที่ จัดทำแผนวาด การระดมข้อมูลจากทั้งจากช่วงเดินสำรวจและจัดเวทีประชุมย่อยเพิ่มเติม การสัมภาษณ์ผู้รู้เพิ่มเติม การสัมภาษณ์กลุ่มเฉพาะ (กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์) นอกจากนี้ยังมีการใช้แบบสอบถาม การจัดประชุมนำเสนอข้อมูลเพิ่มเติมข้อมูลจากชุมชน มีการศึกษาดูงานและจัดสัมมนาที่จะนำเสนอข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์โครงการ

ผลจากการศึกษาทีมวิจัยและชุมชนสามารถรวบรวมและเข้าใจสถานการณ์ของระบบนิเวศภูคาคิมที่มีความหลากหลายทั้ง “ภูมิทัศน์ฐาน” มีความหลากหลายของพืช-สัตว์ รวมทั้งวิธีการใช้ประโยชน์ของชุมชนมีความหลากหลายและปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรในพื้นที่ การใช้ประโยชน์มี 2 ลักษณะ คือ 1. การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตาม เช่น ทำนา เลี้ยงสัตว์ หาของป่า เป็นต้น 2. การใช้ประโยชน์จากน้ำจากภูคาคิม การใช้น้ำอุปโภค-บริโภค ส่วนการจัดการน้ำที่ผ่านมานั้นเป็นการจัดการ

โดยระบบชุมชนเดิม คือ การจัดการระดับครัวเรือนของตนเอง การจัดการระดับเครือข่าย/กลุ่ม การจัดการระดับชุมชนและการจัดการในระดับท้องถิ่น (หลายชุมชน) แต่ระบบการจัดการดังกล่าวนี้ยังขาดความเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบในแนวทางการดำเนินการต่อไปจึงได้มีข้อเสนอและจัดตั้งองค์กรชุมชนที่มาจากระดับภาคส่วนทั้งกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มและสถาบันในชุมชน ในนามของ “คณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ลุ่มน้ำกุดขาติ่ม” เพื่อมาดำเนินการในการจัดการกุดขาติ่มภายใต้หลักการ 3 ประการ คือ ประการแรก “คนอยู่กับทาม” อย่างยั่งยืน มีการใช้ประโยชน์และฟื้นฟูพื้นที่ทามที่เหมาะสม ประการที่สอง การจัดการแบบมีส่วนร่วมจากกลุ่มคนต่างๆในพื้นที่ ประการที่สามการจัดการแบบองค์กรชุมชนที่ให้ความสำคัญต่อระบบนิเวศของกุดขาติ่มทั้งระบบ พร้อมกันนี้ทีมวิจัยและชุมชนได้นำข้อมูลจากโครงการวิจัยฯ จัดทำแผนและโครงการพัฒนาต่อเนื่องทั้งจากหน่วยงานในท้องถิ่น และแหล่งทุนอื่นๆ เช่น พอช. UNDP และหน่วยอาสาสมัครอังกฤษประจำประเทศไทย (SPARK) เป็นต้น

การดำเนินงานของโครงการวิจัยได้ก่อให้เกิดพลังการร่วมมือร่วมใจจากกลุ่มทุกภาคส่วนของชุมชนท้องถิ่นมีการนำผลการศึกษามาพัฒนาเป็นแผนงานโครงการอย่างต่อเนื่อง ทำให้ทิศทางการพัฒนา/จัดการกุดขาติ่มมีทิศทางที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมมีหน่วยงานและชุมชนอื่นๆให้ความสนใจในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศและระดับภูมิภาค

บทที่ 1

สรุปย่อโครงการ

ความเป็นมาโครงการ

“กุดขาคิม” เป็นแหล่งน้ำที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของตำบลกุดขาคิม ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และมีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้ติดลำน้ำ คือ บ้านกุดขาคิม หมู่ 5 บ้านจาน หมู่ 6 และ หมู่ 9 บ้านโพธิ์ หมู่ 3 และหมู่ 10 หมู่บ้านที่มีพื้นที่ทำการเกษตรติดกุดขาคิม คือ บ้านลำเพ็ญ หมู่ 1 บ้านกุดขาคิม หมู่ 5 บ้านนาสว่าง หมู่ 8 บ้านศาลา หมู่ 9 ซึ่งอยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลกุดขาคิม และ บ้านจาน หมู่ 6, 8, 9 บ้านโพธิ์ หมู่ 3, 10 อยู่ในเขตปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลทับใหญ่ รวมแล้วทั้ง 2 ตำบล มีหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์จากกุดขาคิม 9 หมู่บ้าน 669 ครัวเรือน ประชากร 2,003 คน

กุดขาคิมเป็นลุ่มน้ำที่มีลักษณะพิเศษ คือ มีน้ำตลอดปี อยู่ใกล้ชุมชนและใกล้พื้นที่ทำการเกษตรเดิมเป็นลำน้ำที่เชื่อมต่อกับลำน้ำมูล แต่ปัจจุบันถูกตัดขาดจากลำน้ำมูลมาหลายร้อยปี ลักษณะกุดขาคิมมีลักษณะเป็น “บ่างาม ” ที่มีลำน้ำ 2 สาย มาบรรจบกันเป็นสายเดียวขนาดความยาวของกุดขาคิมตั้งแต่ห่างกุดปลาข้าวมันที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูลมาถึงบ่างามหน้าวัดป่าบ้านลำเพ็ญยาวประมาณ 6 กิโลเมตร และจากบ่างามหน้าวัดป่าบ้านลำเพ็ญไปถึงพนักกันน้ำบ้านจาน ยาวประมาณ 4 กิโลเมตร ความกว้างของกุดประมาณ 150-200 เมตร ตามสภาพคลั่งของลำน้ำ ลึกประมาณ 7-8 เมตร มีน้ำตลอดปี

ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งของกุดขาคิม คือ ริมกุดจะมีป่าคอนชาอยู่ทางทิศตะวันออก และป่าดงเชิงอยู่ทางทิศใต้ พื้นที่รอบๆกุดขาคิมชาวบ้านจะใช้ประโยชน์ที่สำคัญ คือ ทำนาทาม เป็นพื้นที่ประมาณ 5,600 ไร่ บริเวณป่าคอนชาดและป่าดงเชิงจะอาศัยเก็บฟืน เก็บเห็ด และเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์

การใช้ประโยชน์จากกุดขาคิมมีมานานนับร้อยปี ในฤดูแล้งชาวบ้านจะช่วยกันปั้นดินกันน้ำเพื่อเก็บไว้ใช้สำหรับทำนา ปลูกผัก ซึ่งสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ประมาณ 2 เดือน คือ ช่วงเดือนมีนาคมและเมษายนเท่านั้น เมื่อถึงฤดูน้ำหลากคันดินที่ชาวบ้านช่วยกันปั้นก็จะขาดทุกปี ประมาณปี 2524 พื้นที่ทำนาทามเพิ่มมากขึ้น ไม้ที่อยู่บริเวณริมกุดถูกตัดแทบไม่เหลือ เกิดตะกอนทับถมเนื่องจากการพังทะลายของดินริมฝั่ง ปี 2533 เจ้าอาวาสวัดบ้านลำเพ็ญและชาวบ้านได้เสนอโครงการกับหน่วยงานพัฒนาชุมชนเพื่อขอโครงการปิดกั้นน้ำไว้ใช้อย่างถาวร จึงมีการก่อสร้างพนังกั้นน้ำขึ้นที่บริเวณบ้านจานเพราะมีพื้นที่ริมกุดแคบและสามารถเก็บน้ำไว้ใช้ได้ทั้งบ้านจานและบ้านลำเพ็ญการมีพนังกั้นน้ำทำให้เกิดปัญหาตามมา คือ มีวัชพืชและสนมสะสมอยู่ กระแสน้ำตามธรรมชาติไม่สามารถพัดพาวัชพืชเหล่านั้นให้ไหลไปได้ ปี 2543 เกิดน้ำท่วมระดับน้ำขึ้นสูงชาวบ้านจึงได้ช่วยกันกำจัดวัชพืช สนม โดยวิธีการระดมกำลังคนช่วยกันตัดแล้วปล่อยให้กระแสน้ำพัดไหลไป

การทำนาทาม ชาวบ้านจะมีวิธีการนำน้ำจากกุดชาติมเข้าไปสู่แปลงนาได้อย่างสอดคล้องกับความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยีโดยเริ่มแรกใช้คันไช้วิดน้ำเข้าแปลงนาต่อมาเป็นการตั้งเครื่องสูบน้ำและเครื่องขุดจากกรรไกรนาเดินตามสูบน้ำเข้าคลองสายหลักแล้วกระจายน้ำไปตามคลองซอยซึ่งเป็นคลองดินของนาแต่ละแปลงที่ชาวบ้านได้ร่วมกันขุดคลองเองโดยชาวบ้านที่ใช้คลองซอยสายหลักเดียวกันก็จะช่วยกันซื้อน้ำมันเชื้อเพลิงในการสูบน้ำเอง

การใช้ประโยชน์ด้านการอุปโภคบริโภค เช่น เป็นทำน้ำอาบของคน และเป็นทำที่สัตว์เลี้ยงลงกินน้ำ เช่น ทำโทโล่ ทำรัย ทำบักแซว เป็นต้น ปัจจุบันชาวบ้านได้นำน้ำจากกุดชาติมไปใช้ทำน้ำประปาได้แก่ บ้านจานและบ้านลำเพ็ญ แต่คุณภาพของน้ำที่ใช้น้ำชาวบ้านยังไม่มีระบบการตรวจสอบคุณภาพของน้ำว่าได้มาตรฐานหรือไม่

นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์จากกุดชาติมด้านอื่นๆ อีกเช่น การใช้เป็นสถานที่แข่งเรือ ซึ่งเป็นงานประเพณีประจำหมู่บ้านการใช้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาและหาปลาซึ่งชุมชนมีการกำหนดเขตร่วมกันและใช้เป็นเส้นทางสัญจรไปมาของคนในชุมชนในการไปทำนาทามและขนผลผลิตจากนาทามมาเก็บไว้ที่บ้าน

การจัดการน้ำระบบย่อยโดยชุมชนในเขตพื้นที่ทามแม่น้ำมูล เช่น กุด หนอง ฮอง บวก ในอดีตที่ผ่านมาบางแห่งจะเป็นพื้นที่ชุมชนจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกันบางแห่งจะเป็นพื้นที่ใช้เฉพาะครัวเรือนหรือต่างคนต่างทำโดยใช้ระบบการวิดน้ำสูบน้ำเข้าแปลงนาโดยการขุดคลองดินที่เป็นคลองซอยเพื่อส่งน้ำเข้าแปลงนาซึ่งในอดีตจะไม่มีระบบกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายแต่เป็นที่รับรู้ด้วยกันเองในชุมชนว่าแต่ละพื้นที่เป็นของใคร หรือพื้นที่ไหนเป็นส่วนรวมที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันขณะเดียวกันในส่วนของราชการยังไม่มี ความชัดเจนในการจัดการน้ำระบบย่อยในเขตพื้นที่ทามแม่น้ำมูลแต่อย่างใดเนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวยังมีความคลุมเครือในด้านกฎหมาย อย่างไรก็ตามในส่วน of ชาวบ้านชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณรอบๆพื้นที่ทามก็ได้มีการพัฒนาระบบการจัดการน้ำด้วยตัวเองตลอดมาโดยมีการปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชุมชน และระบบนิเวศของพื้นที่ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

กรณีกุดชาติมซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่ชุมชน 9 ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีรูปแบบในการจัดการที่หลากหลายตามลักษณะการใช้ประโยชน์ดังนี้

- **การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนาทาม** จะเป็นการจัดการและการใช้ประโยชน์โดยกลุ่มคนที่มีความเกี่ยวข้องกันและอาศัยความสัมพันธ์ของเครือญาติหรือคนที่รู้จักกันในชุมชนร่วมกันขุดคลองดินที่เป็นคลองซอยและปันคันดินเพื่อท่น้ำเข้าแปลงนาตัวเองโดยที่ไม่ก่อให้เกิดน้ำท่วมแปลงนาคนอื่น มีการระดมเงินเพื่อซื้อน้ำมันเชื้อเพลิงและใช้เครื่องสูบน้ำร่วมกันซึ่งมีการกระทำร่วมกันมาทุกปีและต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน

- **การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการหาปลา** เครื่องมือในการจับปลา เช่น มอง แห เบ็ด จะหาจับได้โดยทั่วไปในบริเวณกุดชาติม ยกเว้นบริเวณที่ชุมชนได้มีการกำหนดเขตอภัยทานร่วมกัน ให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาห้ามจับปลาโดยเด็ดขาดในส่วนเครื่องมือจับปลาที่เป็น เหยะ ค้อน จะหาจับปลา

ได้ในพื้นที่ที่เป็น หอม หอง หนอง บวก ซึ่งมีเจ้าของ โดยได้รับสืบทอดมาตั้งแต่สมัยปู่ ย่า ตา ทวด คนอื่นจะไปจับปลาในบริเวณดังกล่าวไม่ได้ ซึ่งเป็นที่รับรู้โดยทั่วกันในชุมชน

- การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงวัว-ควาย จะเลี้ยงได้ทั่วไปในบริเวณพื้นที่ตามภูเขาตม ซึ่งชุมชนได้มีการกำหนดทำน้ำสำหรับวัว-ควายลงกินน้ำ และทำน้ำสำหรับวัว-ควายข้ามเวลาตอนไปเลี้ยงในพื้นที่ตามและเวลาตอนกลับบ้านซึ่งกลุ่มผู้เลี้ยงจะรับรู้ร่วมกัน

- การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค ในอดีตชุมชนได้มีการกำหนดทำน้ำอาบร่วมกันโดยเลือกทำน้ำที่สะอาดลงอาบได้ว่าดูแลรักษาร่วมกันห้ามให้วัว-ควายลงในส่วนน้ำสำหรับดื่มชาวบ้านจะร่วมกันขุดบ่อน้ำจั้นหรือบ่อน้ำตื้นในบริเวณพื้นที่ตามภูเขาตมไว้สำหรับดื่มเวลาลงไปทำประโยชน์ในพื้นที่ตามและสำหรับดื่มในครัวเรือน ซึ่งในอดีตบ่อน้ำจั้นหรือบ่อน้ำตื้นจะมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนเป็นอย่างมากต่อมาการจัดการน้ำโดยระบบประปาชุมชนโดยใช้น้ำจากภูเขาตมซึ่งทางราชการจัดการให้ทำให้ทำน้ำอาบ บ่อน้ำจั้น หรือบ่อน้ำตื้นลดความสำคัญลง

- การจัดการน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในงานบุญประเพณีประจำหมู่บ้าน เช่น ประเพณีแข่งเรือยาว ในอดีตชุมชนจะใช้ภูเขาตมเป็นสถานที่ในการแข่งเรือยาวที่ขึ้นชื่อและมีชื่อเสียงของอำเภอ และจังหวัดทั้งใกล้และไกล ทุกปีชาวบ้านจะร่วมกันทำความสะอาดภูเขาตมประดับตกแต่งอย่างสวยงามเพื่อเป็นสถานที่ในการแข่งขันและนอกจากนี้ชาวบ้านยังใช้พื้นที่ภูเขาตมเป็นที่พักผ่อนและกินข้าวป่าของคนในชุมชนซึ่งถือว่าเป็นการรวมญาติหรือคนที่มักคุ้นกันอีกแบบหนึ่งที่ได้มีโอกาสพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและถามข่าวซึ่งกันและกัน

ในการดูแลรักษาในบริเวณภูเขาตม รวมทั้งที่เป็น กุด หนอง หอง บวก ถ้าเป็นส่วนส่วนตัวก็จะดูแลรักษาเองโดยไม่กักน้ำให้ท่วมพื้นที่นาของคนอื่น ถ้าเป็นส่วนรวมก็จะร่วมกันทั้งชุมชนในการดูแลรักษา ซึ่งเป็นการจัดการเองในชุมชน เช่น มีการปันคันดินเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ร่วมกันคันดินขาดก็ร่วมกันปันทุกปีเวลาน้ำหลากมาก็ได้ร่วมกันตัดสินใจเป็นวัชพืชที่เกิดในน้ำให้ลอยตามน้ำไปโดยการระดมแรงงานในชุมชนเอง

ในกรณีชุมชนเกิดความขัดแย้งในการจัดการและการใช้ประโยชน์น้ำจากภูเขาตมชุมชนจะมีวิธีการจัดการโดยอาศัยผู้อาวุโสหรือคนที่เป็นที่นับถือในชุมชนร่วมในการแก้ไขปัญหาซึ่งชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาได้มาด้วยดีไม่ก่อให้เกิดความรุนแรงแต่อย่างใดซึ่งเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่นและได้มีการยึดถือเป็นแนวปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน

จากประสบการณ์ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำภูเขาตมของชุมชนร่วมกันที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าการจัดการน้ำโดยชุมชนท้องถิ่นมีความหลากหลายทั้งรูปแบบและวิธีการและมีการพัฒนามาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันการจัดการน้ำโดยองค์กรชุมชนท้องถิ่นน่าจะเป็นการอำนวยความสะดวกและส่งเสริมในการพัฒนาระบบการทำการเกษตรที่เหมาะสมและยั่งยืนที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนน้อยกว่าการจัดการน้ำระบบใหญ่ที่ทางรัฐบาลจัดการให้ เช่น กรณีการสร้างเขื่อนรายไสลซึ่งมีผลกระทบอย่างรุนแรงไม่สามารถควบคุมได้ในด้านสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนเนื่องจากว่า

รัฐเป็นผู้ดำเนินการให้ซึ่งถือว่าการลงทุนสูงเกินไปเมื่อเทียบกับความคุ้มค่าหรือประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริงโดยที่ชุมชนขาดการมีส่วนร่วม และขาดการนำองค์ความรู้ประสบการณ์/ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วอย่างเหมาะสมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการพัฒนาระบบแหล่งน้ำให้สอดคล้องกับท้องถิ่นได้ ดังนั้นเพื่อเป็นการศึกษาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการน้ำระบบย่อยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนโดยองค์กรชุมชนท้องถิ่นผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องร่วมกันน่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุดและเหมาะสมที่สุดที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาระบบแหล่งน้ำทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศได้

โจทย์วิจัย

1. ชุมชนมีวิธีการจัดการใช้ประโยชน์จากคุณค่าดินก่อนการสร้างเขื่อนรายีไสลอย่างไร
2. การเก็บกักน้ำของเขื่อนรายีไสลเกิดผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์คุณค่าดินของชุมชนอย่างไรและชุมชนมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร
3. องค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่น (อบต.) จะมีแนวทางและวิธีการจัดการการใช้ประโยชน์คุณค่าดินที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่โดยไม่ทำลายระบบนิเวศคุณค่าดินอย่างไร
4. องค์กรชุมชนมีรูปแบบในการจัดการองค์กรเพื่อจัดการการใช้ประโยชน์คุณค่าดินอย่างไร

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวิธีการการใช้ประโยชน์คุณค่าดินของชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่คุณค่าดินตั้งแต่อดีตถึงการสร้างเขื่อนรายีไสล
2. เพื่อศึกษาผลกระทบการใช้ประโยชน์คุณค่าดินและวิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่เกิดจากการเก็บกักน้ำเขื่อนรายีไสล
3. เพื่อศึกษาแนวทางและวิธีการจัดการไปใช้ประโยชน์คุณค่าดินที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ที่ไม่ทำลายระบบนิเวศคุณค่าดินโดยองค์กรชุมชนและองค์กรท้องถิ่น(อบต.)
4. เพื่อศึกษารูปแบบการจัดองค์กรชุมชนในการจัดการการใช้ประโยชน์คุณค่าดิน

พื้นที่ศึกษา

1. พื้นที่ทาม “คุณค่าดิน” ตำบลคุณค่าดิน และ ตำบลทับใหญ่ อำเภอรตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
2. หมู่บ้านในพื้นที่ศึกษา 10 หมู่บ้าน คือ
ตำบลคุณค่าดิน
 1. บ้านลำพิน หมู่ 1
 2. บ้านคุณค่าดิน หมู่ 5

3. บ้านนาสว่าง หมู่ 8

4. บ้านศาลา หมู่ 9

ตำบลทับใหญ่

1. บ้านทับใหญ่ หมู่ 1

2. บ้านโพธิ์ หมู่ 3

3. บ้านจาน หมู่ 6

4. บ้านจาน หมู่ 8

5. บ้านจาน หมู่ 9

6. บ้านโพธิ์ หมู่ 10

3. กลุ่มและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์

2. ผู้นำชุมชน

3. อบต. 2 อบต.

4. วัด / โรงเรียนในพื้นที่

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนมีการสรุปองค์ความรู้ในการจัดการน้ำของชุมชน ซึ่งสามารถนำมาปรับใช้ในการวางแผนการจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น
2. ชุมชนเห็นความสำคัญและตระหนักถึงคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในปัจจุบัน
3. ชุมชนได้รู้ข้อมูลผลกระทบการใช้ประโยชน์จากกุดขาคิมจากกรณีเขื่อนราษีไศลและมีการสรุปบทเรียนการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งจะเป็นบทเรียนและข้อมูลในการวางแผนทาง / แผนงานการใช้ประโยชน์ของชุมชนในอนาคต
4. ชุมชน/ผู้นำชุมชน/องค์กรท้องถิ่น เห็นตัวอย่างและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้ผู้นำชุมชนและองค์กรท้องถิ่นเห็นความสำคัญและนำไปกำหนดแนวทาง/แผนงาน
5. ชุมชน/ผู้นำองค์กรท้องถิ่นมีแนวทาง / วิธีการ / แผนงานในการจัดการใช้ประโยชน์กุดขาคิมที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่โดยกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์และคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดและตรวจสอบ
6. เกิดกรณีตัวอย่างการจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชนเพื่อเสนอเป็นแนวทางการพัฒนาด้านการจัดการทรัพยากรต่อเชิงนโยบาย

บทที่ 2

กระบวนการและวิธีดำเนินการศึกษาวิจัย

ในกระบวนการวิธีดำเนินการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่กุดขาคิม 2 ตำบล 9 หมู่บ้าน ที่ตั้งอยู่รายรอบกุดขาคิม คือบ้านลำเพ็ญ, บ้านกุดขาคิม บ้านนาสว่าง บ้านศาลา ในเขตตำบลกุดขาคิม และบ้านจาน หมู่ 6, 8, 9 บ้านโพธิ์ หมู่ 3, 10 ในเขตตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดยมี นายรุ่งวิจิต คำงาม ซึ่งเป็นนักพัฒนาองค์กรเอกชนในพื้นที่ คือ มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (GRID FOUNDATION) เป็นหัวหน้าโครงการและมีทีมวิจัยเป็นชาวบ้านในพื้นที่ทั้งส่วนของผู้นำชุมชน กรรมการหมู่บ้านและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล จำนวน 16 คน เข้าร่วมเป็นทีมในการศึกษาวิจัยโดยมีกระบวนการวิธีดำเนินการศึกษาวิจัยร่วมกันโดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ

1. ช่วงพัฒนาโครงการ

โครงการวิจัยการจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชนกรณีศึกษากุดขาคิม ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ มีจุดเริ่มต้นจากการที่ มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (GRID FOUNDATION) ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามแม่น้ำมูล ได้เชิญแกนนำชาวบ้านที่อยู่ในเครือข่ายพื้นที่ทำงานมาพูดคุยสรุปบทเรียนของพื้นที่คือผู้เรื่องปัญหาผลกระทบที่เกิดจากเขื่อนราษีไศล ซึ่งสร้างผลกระทบอย่างรุนแรงไม่สามารถควบคุมได้ ทั้งต่อสิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของชุมชนสืบเนื่องจากการจัดการที่ขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนและขาดการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการจัดการที่เหมาะสมกับสภาพของท้องถิ่น

การพัฒนาโครงการวิจัยจึงเริ่มจากที่มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นเจ้าภาพเชิญชวนชาวบ้านจากชุมชนในพื้นที่ร่วมวิเคราะห์สถานการณ์ในพื้นที่ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่มี Node ทุ่งกุลาร้องไห้ โดยมี คุณแมน ปุโรทกานนท์ ผู้อำนวยการมูลนิธิกริด และคุณบุญเสริม เสียงสนั่น หัวหน้าฝ่ายโครงการมูลนิธิกริด ในขณะนั้นช่วยวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาเรื่องพื้นที่ทามแม่น้ำมูล และการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลที่ผ่านมาพบบทเรียนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งว่าในการแก้ไขปัญหของรัฐบาลที่ผ่านมาได้พยายามหาทางออกในการแก้ไขปัญหโดยการจ้างทีมวิจัยที่เป็นนักวิชาการจากสถาบันการศึกษาทั้งในส่วนของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยขอนแก่น มาทำการศึกษาวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ซึ่งเป็นคนข้างนอกเข้ามาเก็บข้อมูล หรือเข้ามาศึกษาวิจัยชาวบ้านเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลแต่กับไม่ได้เกิดประโยชน์

ต่อชาวบ้านทำการศึกษาวิจัยไปแล้วไม่รู้ว่าจะไปใช้ประโยชน์อะไร ชาวบ้านไม่รู้ ขณะที่ปัญหายังคงอยู่ ไม่ได้ได้รับการแก้ไข

บทเรียนดังกล่าวได้นำมาสู่การวิเคราะห์และกำหนดประเด็นร่วมกันของชาวบ้านว่าในพื้นที่ทามแม่น้ำมูลยังมีข้อมูลอะไรบ้างที่เรา还不知道 และมีข้อมูลอะไรบ้างที่เรารู้แต่ยังไม่มีการศึกษารวบรวมสังเคราะห์องค์ความรู้ เพื่อเป็นแนวทางเลือกทางออกเสนอกับรัฐโดยการสร้างกระบวนการในการศึกษาวิจัยรวบรวมข้อมูลร่วมกันของชาวบ้านเองซึ่งในเวทีดังกล่าวได้มีการเสนอกันหลายเรื่องทั้งเรื่อง ดินเค็ม ป่าบุ่ง-ป่าทาม ระบบนิเวศในพื้นที่ทาม ปลา การเลี้ยงวัว-ควายทาม เกษตรทามและเรื่องการจัดการน้ำ โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละประเด็น ซึ่ง นายรุ่งวิจิต คำงาม ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่มูลนิธิกรีนที่ทำงานในพื้นที่ร่วมกับเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ ได้ถูกวางตัวเป็นผู้รับผิดชอบในประเด็นเรื่องการจัดการน้ำร่วมกับชาวบ้านจากตำบลทับใหญ่ ซึ่งมีนายหรรษ์ เพิ่มผล นายบุญจันทร์ บุญด้วง นายหัด สระสงคราม นายประทีป มีดทับไทย เป็นทีมรับผิดชอบร่วมในเบื้องต้น และให้ไปดำเนินการจัดหาทีมเพิ่ม โดยกำหนดพื้นที่เป้าหมายที่ชัดเจนและจัดเวทีพูดคุยในพื้นที่เพื่อพัฒนาโครงการวิจัยร่วมกันในขณะเดียวกันก็ได้มีการพูดคุยหารือในการจัดตั้งศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ (Node ทุ่งกุลาร้องไห้) เพื่อหนุนเสริมสนับสนุนชาวบ้านในการทำการศึกษาวิจัย เพื่อหาแนวทางในการดำเนินการจัดการและแก้ไขปัญหาของชุมชนท้องถิ่นไปด้วย

หลังเสร็จจากเวทีสรุปบทเรียนแล้วแต่ละทีมที่ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในแต่ละเรื่องได้ไปดำเนินการพูดคุยจัดเวทีทำความเข้าใจกับพี่น้องในพื้นที่เพื่อกำหนดขอบเขตเนื้อหาโจทย์ในการศึกษาวิจัย และคัดเลือกทีมที่จะเข้าร่วมเป็นนักวิจัยในส่วนของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่เพิ่มเติม อีกทั้งได้มีการศึกษาข้อมูลมือสองจากผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทามแม่น้ำมูลของสถาบันการศึกษา / นักวิชาการที่มีการศึกษามาก่อนแล้ว เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบกับข้อมูลสภาพปัญหาในพื้นที่โดยการจัดเวทีระดมปัญหาร่วมกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชนในการตัดสินใจในการกำหนดวัตถุประสงค์ และโจทย์ในการศึกษาวิจัยร่วมกัน

► การคัดเลือกทีมวิจัย

ในการคัดเลือกทีมวิจัยในส่วนของตำบลทับใหญ่ซึ่งมีคนพร้อมที่จะเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยอยู่แล้ว ซึ่งโครงการมอบหมายจากเวทีสรุปบทเรียน คือ นายหรรษ์ เพิ่มผล นายบุญจันทร์ บุญด้วง นายหัด สระสงคราม และนายประทีป มีดทับไทย ซึ่งเป็นทีมที่รู้จักกันเคยกันมาก่อนแล้วจากการเข้าร่วมขบวนการต่อสู้เพื่อแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล การพูดคุยทำความเข้าใจจึงไม่ยากนักแค่ในส่วนของตำบลกุดขาคิม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลเหมือนกันแต่ประสบการณ์หรือขบวนการต่อสู้ยังมีไม่มากนัก และเป็นพื้นที่ใหม่ที่ยังไม่รู้จักและคุ้นเคยกันมาก่อน จึงเป็นบทบาทหน้าที่ของหัวหน้าทีมวิจัย (นายรุ่งวิจิต คำงาม) ซึ่งได้รับการวางตัวให้รับผิดชอบประเด็นเรื่องการจัดการน้ำโดยองค์กร ชุมชนให้ไปทำความเข้าใจและคัดเลือกผู้นำในพื้นที่ตำบลกุดขาคิม เข้าร่วมเป็นทีมวิจัยโดยมีการสอบถามข้อมูลจาก คุณแมน ปุโรทกานนท์ และคุณประเสริฐ แรงกล้า เนื่องจาก

เคยเป็นทีมวิจัยของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้เข้าไปศึกษาวิจัยในพื้นที่มาก่อน และได้รับการแนะนำให้รู้จักคนในพื้นที่ คือ นายคาน สาสิงาม ซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่ที่ 5 กุชชาติ และนายพิมพ์ พรบุญ อดีตผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 5 จากนั้นได้ลงพื้นที่พูดคุยกับ นายคาน สาสิงาม และนายพิมพ์ พรบุญ ทำให้รู้ว่าเคยมีทีมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาทำวิจัย ก็เลยชวนคุยเรื่องการทำให้วิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยการนำแผนพับของ สกว. สำนักงานภาคไปด้วย และเล่าให้ฟังว่าเป็นโครงการที่ให้ชาวบ้านทำวิจัยเอง โดยมีพี่เลี้ยงช่วยหนุนเสริม ไม่เหมือนเมื่อก่อนที่ชาวบ้านเป็นผู้ให้ข้อมูล แต่งบประมาณหรือค่าตอบแทนมีไม่มาก ชาวบ้านก็บอกว่าน่าสนใจและน่าจะลองทำจึงคุยต่อว่าจะมีใครบ้างที่จะร่วมทีมได้ และสามารถทำงานร่วมกันได้ นายคาน สาสิงาม ก็อาสาจะหาทีมให้ และนายคาน ได้แนะนำให้ไปเข้าร่วมเวทีประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลเพื่อเป็นการทำความเข้าใจร่วมกับ อบต. ในแนวทางการทำงานร่วมกัน และให้ทาง อบต. คัดเลือกตัวแทนเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยอีกทางหนึ่งด้วยและที่ประชุม อบต. ก็ได้มอบหมายให้ตัวแทนของ อบต. เข้ามาร่วมเป็นทีมวิจัยอีก 2 คน คือ นายบุญโฮม ปราบชมพู และนายवल คำภา และ นายคาน สาสิงาม ซึ่งได้พูดคุยกันก่อนเข้าประชุมร่วมกับ อบต. หลังจากนั้นทั้ง 3 คน ก็ไปหาลูกทีมในหมู่บ้าน “**หาคนที่ยินดีร่วมมือด้วย**” และได้ทีมเข้ามาเพิ่มอีก 3 คน คือ นายสิน ธรรมษา นายชิน จำปาเมือง และ นายดำรง แก้วสุจิตร์ รวมทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านของตำบลทับใหญ่ 4 คน ตำบลกุชชาติ 6 คน และคนนอก อีก 1 คน ซึ่งเป็นนักพัฒนาเอกชน (มูลนิธิกริด) คือ นายรุ่งวิจิต คำงาม รวมทั้งหมดทีมวิจัยในช่วงแรกที่ได้มา 11 คน และช่วงหลังจากการดำเนินการศึกษาวิจัยไปได้ช่วงหนึ่งคือระยะ 6 เดือนแรก ได้มีทีมวิจัยลาออก 1 คน คือ นายชิน จำปาเมือง เนื่องจากไม่มีเวลาพอและเสียชีวิตไปคนหนึ่ง คือ นายดำรง แก้วสุจิตร์ ก่อนจะเริ่มงานในช่วงที่ 2 (6 เดือนหลัง) ทีมวิจัยที่เหลืออยู่ได้มีการสรุปทบทวนกำหนดแนวทางในการทำงานศึกษาวิจัยต่อไป ช่วงที่ 2 ได้มีการเสนอให้มีทีมวิจัยที่ครอบคลุมทุกหมู่บ้านเพื่อช่วยในการประสานงานและดำเนินการในช่วงที่ 2 ซึ่งต้องอาศัยการมีส่วนร่วมและขอความช่วยเหลือจากส่วนต่างๆ เพิ่มมากขึ้นจึงได้มีการคัดเลือกทีมวิจัยเพิ่มขึ้นอีกซึ่งจะต้องเป็นผู้นำชุมชน และยินดีเข้าร่วมงานวิจัย สามารถประสานชาวบ้านเข้าร่วมได้ และได้มีทีมวิจัยเพิ่มขึ้นอีก 8 คน คือ นายเฉลิม โสมโมรา นายพิมพ์ พรบุญ นายทองสุข ธรรมษา นายทองใส จำปาเมือง นายสุทธา จำปาเมือง นายวันดี ศรีหมื่น นายสมาน นุ้ยโหม่ง นายเชียว พรหมโสภารวมทีมวิจัยทั้งหมดของโครงการฯ 17 คน

ในระหว่างที่เข้าไปทำความเข้าใจจัดหาทีมเพื่อเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยในพื้นที่ตำบลกุชชาติ ขณะนั้นศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ (Node ทุ่งกุลาร้องไห้) ก็ได้จัดตั้งขึ้นและได้นำทีมผู้นำที่รับผิดชอบในประเด็นที่จะศึกษาวิจัยแต่ละเรื่องไปศึกษาดูงานโครงการวิจัยเรื่องการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าดงนาทาม จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อเป็นการปูพื้นฐานการทำงานในอนาคตร่วมกันซึ่งในส่วนของทีมที่รับผิดชอบประเด็นเรื่องการจัดการน้ำโดยองค์กรชุมชนได้มี นายบุญจันทร์ บุญด้วง และนายหัด สระสงคราม ซึ่งเป็นทีมในฝั่งตำบลทับใหญ่และนายรุ่งวิจิต คำงาม หัวหน้าทีม เข้าร่วมในการศึกษาดูงานในครั้งนั้น

หลังจากการศึกษาดูงานกลับมาได้มีการจัดเวทีสรุปทบทวนจากตัวแทนที่ไปศึกษาดูงานร่วมกัน หัวหน้าทีมวิจัยได้มีการจัดทำร่างเอกสารโครงการ (concept paper) ไว้ก่อนเพื่อสำหรับเป็นแนวทางในการหารือกับชาวบ้านว่าจะศึกษาเรื่องอะไร จะทำอย่างไร แล้วให้ชาวบ้านช่วยดูในการพัฒนาโครงการตั้งแต่เริ่มแรกการพูดคุยสรุปทบทวนที่มูลนิธิกริดจนถึงการอนุมัติใช้เวลาประมาณ 5 – 6 เดือน แต่โดยเฉพาะพัฒนา โครงการ “กุดขาคิม” ใช้เวลาประมาณ 3 เดือน พูดคุยกันเรื่อยๆ ช่วยกันปรับโจทย์กับชาวบ้าน แล้วนำเสนอต่อคณะทำงาน Node ที่ทุ่งกุลาร้องไห้ 3 ครั้ง และในช่วงของการนำเสนอโครงการกับ Node นี้เองทำให้ชาวบ้านที่เป็นทีมวิจัยในส่วนของตำบลทับใหญ่ และตำบลกุดขาคิมได้มีความรู้จักคุ้นเคยกันมากขึ้นและรู้จักกับทีมอื่นๆ ที่มาเสนอโครงการร่วมกันด้วยต่อมาโครงการก็ได้รับการอนุมัติทำสัญญากับ สกว.ภาค และเริ่มดำเนินการศึกษาวิจัย เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2545

2. ช่วงดำเนินการศึกษาวิจัย

หลังจากได้รับอนุมัติโครงการทาง Node ที่ทุ่งกุลาร้องไห้ ได้จัดเวทีประชุมชี้แจงเรื่องการจัดการโครงการ เอกสารบัญชี การเงินที่เกี่ยวข้อง บทบาทของทีมวิจัยและ Node ที่จะต้องหนุนเสริมกันในการศึกษาวิจัย โดย Node จะลงไปหนุนเสริมหรือเข้าร่วมเวทีในการดำเนินกิจกรรมของโครงการเป็นช่วงๆ เป็นการติดตามให้คำปรึกษา การเสริมความรู้ เทคนิค ทักษะให้กับทีมในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล การเขียนรายงาน โดยให้ทีมโครงการจัดทำแผนเสนอแจ้งให้ Node ทราบว่าจะทำกิจกรรมอะไร ช่วงไหน Node จะได้ลงไปติดตามด้วย หลังจาก Node ทำความเข้าใจแล้วทางทีมวิจัยได้ไปดำเนินการศึกษาวิจัยตามแผนงานโครงการ โดยใช้วิธีการ และเครื่องมือในการศึกษาวิจัยร่วมกัน ดังนี้

2.1 การประชุมทีมวิจัย เป็นการประชุมในส่วนของทีมวิจัยเพื่อทบทวนโครงการ โจทย์ วัตถุประสงค์ ขอบเขตในการศึกษาวิจัยและเป็นการกำหนดแนวทางการศึกษาแผนการดำเนินงาน การแบ่งบทบาทหน้าที่กันภายในทีมทำให้ทีมวิจัยมีความรู้ ความเข้าใจตรงกัน ซึ่งถือว่าเป็นการเตรียมทีมวิจัยก่อนการดำเนินการศึกษา ในการแบ่งบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัยชาวบ้านที่มีฐานประสบการณ์ความชำนาญที่แตกต่างกันได้มีการผสมผสานกันเพื่อให้เกิดความเหมาะสมตามความถนัดหรือความชำนาญของแต่ละบุคคล เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น นายรุ่งวิจิต คำงาม เป็นนักพัฒนามีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยให้มีบทบาทหน้าที่ในการจัดกระบวนการในการศึกษาวิจัยเป็นผู้ติดตามสนับสนุนให้คำปรึกษาควบคุมดูแลทั้งในแง่ของงบประมาณ ประเด็น เนื้อหา ข้อมูล และการจัดทำรายงาน นายहरรรษ์ เพิ่มผล ซึ่งเป็นทีมวิจัยชาวบ้านที่มีประสบการณ์ในการทำงานกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านที่มีความชำนาญทางด้านการจัดทำบัญชีให้เป็นผู้รับผิดชอบฝ่ายบัญชี จับคู่กับนายสิน ธรรมษา ซึ่งประสบการณ์ทางด้านการทำบัญชียังมีน้อยให้มีการจับคู่กันเพื่อจะได้เรียนรู้ร่วมกัน นายคาน สาสิงาม เป็นผู้ที่มีความรู้ ความชำนาญ หลายเรื่อง ทั้งในเรื่องการประสานงานภายในชุมชน การจดบันทึก การเงินการบัญชี จึงได้รับบทบาทหน้าที่ทั้งในเรื่องการเงินร่วมกับนายดำรงค์ แก้วสุจิตร์ และฝ่ายประสานงานในพื้นที่ตำบลกุดขาคิม ร่วมกับ นายนวล คำเถา และนายชิน

จำปาเมือง ส่วนฝ่ายประสานงานในเขตตำบลทับใหญ่ได้มีนายบุญจันทร์ บุญด้วง นายหัด สระสงคราม นายประทีป มีดทับไทย เป็นคนในพื้นที่เป็นผู้ประสานงานรับผิดชอบร่วมกัน นายบุญโฮม ปราบชมพู เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ ชำนาญด้านการจัดบันทึกข้อมูลจากการที่เคยเป็นเลขานุการ อบต.กุดขาคิม ได้รับบทบาทในการจัดบันทึกข้อมูล เวลาการทำกิจกรรม เป็นฝ่ายเลขานุการประจำโครงการวิจัยฯ

ขณะเดียวกันในการดำเนินการศึกษาวิจัยภายในทีมก็ได้มีการรับผิดชอบร่วมกันทั้งในแง่ของเนื้อหา ข้อมูล กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม โดยการประสานงานชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชน การสัมภาษณ์ สัมภาษณ์ทำแผนที่ ประชุมกลุ่มระดมข้อมูล โดยทุกคนในทีมจะต้องมีการแบ่งบทบาทกันในการดำเนินการร่วมกันทั้งการนำประชุม การสัมภาษณ์ การควบคุมประเด็น และการจัดบันทึก

2.2 การทำความเข้าใจและการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการประชุมชี้แจงโครงการกับผู้นำชุมชน อบต. คณะครูโรงเรียนในพื้นที่ พระสงฆ์ และกลุ่มชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ กุดขาคิม เพื่อทำความเข้าใจร่วมกับชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ 2 ตำบล (ตำบลกุดขาคิม ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์) ในการศึกษาวิจัยร่วมกันเป็นการสร้างความร่วมมือ และการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และกลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยการกำหนดแผนปฏิบัติการกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในแต่ละ กิจกรรมและช่วงเวลาในการดำเนินการร่วมกัน ในช่วงแรกความรู้ความเข้าใจเรื่องงานวิจัยท้องถิ่นที่ชุมชนต้องดำเนินการเองยังมีน้อย ก่อนเคยแต่โครงการพัฒนาของรัฐที่มาดำเนินการในพื้นที่ หรือการทำงานวิจัยที่ผ่านมาแต่คนนอกมาทำเองชุมชนเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลความร่วมมือ หรือการมีส่วนร่วมยังมีน้อย เนื่องจากมีกรณีปัญหาผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ซึ่งมีหลายกลุ่มในการต่อสู้เรียกร้องค่าชดเชยผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนราษีไศล แต่หลังจากการดำเนินการไปได้ระยะหนึ่ง ชุมชนผู้นำอบต. คณะครู และกลุ่มต่างๆ ที่ต่อสู้เรียกร้องค่าชดเชยผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล มีความเข้าใจและให้ความร่วมมือมากขึ้น โดยการทำความเข้าใจของทีมวิจัย ทั้งการพูดคุยกันที่ไม่เป็นทางการ และการเชิญเข้าร่วมกิจกรรมประชุม ศึกษาดูงาน และการใช้ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยเป็นตัวกระตุ้นสร้างความร่วมมือในการวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ กำหนดแนวทางแผนงานร่วมกัน ทำให้ชุมชน กลุ่มที่เกี่ยวข้อง ได้มีจิตสำนึกรักและหวงแหนทรัพยากรในพื้นที่ตนเอง ชุมชน กลุ่มที่เกี่ยวข้องต่างๆ ได้กลับมาให้ความสำคัญกับพื้นที่ตนเองในการพัฒนาฟื้นฟู อนุรักษ์ จัดการร่วมกัน โดยผ่านกระบวนการการเรียนรู้จากงานวิจัยท้องถิ่นร่วมกัน จากช่วงแรกมีทีมวิจัย 11 คน ต่อมาช่วงที่ 2 มีทีมวิจัยเพิ่มเป็น 17 คน ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของงานวิจัยท้องถิ่นที่จำเป็นต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วม โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ถ้าหากถูกละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญ ชุมชนไม่เข้าใจ การสร้างความร่วมมือ หรือการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาวิจัยเพื่อให้นำไปสู่การสร้างพลังของชุมชนในการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนให้เกิดความยั่งยืนและพึ่งตนเองได้ก็จะไม่เกิดผลสำเร็จ

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล ในการศึกษาวิจัย การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษา กุดขาคิม ต.กุดขาคิม อ. รัตนบุรี จ. สุรินทร์ ไม่ใช่การศึกษาเฉพาะเรื่องการจัดการน้ำเพียงอย่างเดียว เป็นการศึกษาแบบองค์รวมในพื้นที่ ทั้งในเรื่องดิน น้ำ ป่า และการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งมี

ผลกระทบต่อเนื่องถึงกัน การจัดการอย่างหนึ่งย่อมมีผลกระทบต่ออีกอย่างหนึ่งได้ ทั้งในด้านกายภาพ ระบบนิเวศน์ และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน ซึ่งในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลได้ใช้ขอบเขตพื้นที่ แหล่งน้ำกุชชาคิมที่มีพื้นที่ทาม (wetland) อยู่ล้อมรอบ และชุมชนที่ใช้ประโยชน์ที่อยู่รอบกุชชาคิม เป็นสำคัญ มีวิธีการในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

2.3.1 การสำรวจพื้นที่ และการจัดทำแผนที่ เป็นวิธีการศึกษาเก็บข้อมูลอีกอย่างหนึ่งที่สามารถช่วยสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนผู้เข้าร่วมได้ดี ใช้เวลาในการเดินสำรวจเก็บข้อมูลและจัดทำแผนที่ 3 วัน ทั้งทางรถ ทางเรือ และเดินเท้า โดยมีชาวบ้าน ผู้นำชุมชนเข้าร่วมสำรวจพื้นที่และเป็นผู้ให้ข้อมูล 21 คน มีการวาดแผนเส้นทางในการเดินสำรวจกำหนดประเด็นเนื้อหาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งไม่มี การแบ่งกลุ่มย่อยเดินสำรวจแต่ละพื้นที่ แต่จะเดินสำรวจไปด้วยกัน ทำไปด้วยกันไปโดยปริยาย คือ มีคน ตาม คนจดบันทึก คนวาดแผนที่อย่างคร่าวๆ ของสภาพพื้นที่ ว่าจุดไหนของใคร จุดที่ตั้ง ขนาด การใช้ประโยชน์ พื้นที่ทามป่าไม้ ทางน้ำที่ไหลเข้าและไหลออกกุชชาคิม และแหล่งน้ำที่เป็นกุด หนอง หาด ราง รวมทั้งจุดที่ตั้งเครื่องสูบน้ำจากกุชชาคิมเพื่อทำนา ซึ่งเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่ทำให้ผู้เข้าร่วมสำรวจทั้งหมดเข้าใจถึงสภาพพื้นที่และระบบนิเวศน์กุชชาคิม

หลังจากเดินสำรวจสภาพพื้นที่และระบบนิเวศน์กุชชาคิมที่มวิทยชาบ้านและผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมได้ร่วมกันจัดทำวาดแผนที่โดยนำแผนที่ที่ทำอย่างคร่าวๆ ตอนเดินสำรวจมาทำให้สมบูรณ์เป็นภาพรวมของพื้นที่ทามกุชชาคิมโดยทุกคนช่วยกันทำและช่วยกันตรวจสอบผู้เข้าร่วมแต่ละพื้นที่ (ตำบล ห้วยใหญ่, ตำบล กุชชาคิม) ก็ช่วยกันตรวจสอบความถูกต้องของพื้นที่ตนเอง ครั้งแรกทำแผนที่แผ่นเดียว แต่ไม่พอต้องต่อกระดาษแล้วขีดต่อไปเรื่อยๆ แผนที่ก็ใหญ่ขึ้นๆ เห็นแหล่งน้ำ ที่เลี้ยงสัตว์ คลอง เห็นว่า ตรงไหนเป็นป่าบุ้ง-ป่าทาม ป่าโคก ทั้งที่เป็นป่าหัวไร่ปลายนา ป่าชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ที่สูง ที่ต่ำ ทางน้ำเข้า ทางน้ำออก ที่นา จุดที่ตั้งเครื่องสูบน้ำในการทำนา

เมื่อทำแผนที่เสร็จทีมวิจัยได้มีการเสนอ สรุปเนื้อหาและเพิ่มเติมข้อมูลร่วมกับชาวบ้านผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมเดินสำรวจ และจัดทำแผนที่ โดยใช้แผนที่ที่ทำร่วมกันเป็นเครื่องมือ หรือเป็นสื่อในการนำเสนอและสรุปเนื้อหา พร้อมทั้งระดมข้อมูลเพิ่มเติมทำให้ทีมวิจัยและผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในด้านเทคนิควิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นที่ และรู้สภาพพื้นที่กุชชาคิมทั้งระบบนิเวศน์พื้นที่ พืช และสัตว์การใช้ประโยชน์ของชุมชนซึ่งถือได้ว่าแผนที่ที่ชาวบ้านร่วมกันทำสามารถเป็นเครื่องมือ หรือสื่อที่ดีในการแลกเปลี่ยนระดมรวบรวมข้อมูลชาวบ้านเข้าใจง่าย เพราะทำมาด้วยมือ มีความภูมิใจในผลงานฝีมือตนเองและมีความรู้สึกเป็นเจ้าของสร้างการมีส่วนร่วมในการพูดคุยแลกเปลี่ยนได้ดี

2.3.2 การใช้แบบสำรวจ เป็นการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลในระดับครัวเรือนทุกหลังคาเรือน เป็นข้อมูลเชิงปริมาณ โดยทีมวิจัยได้มีการกำหนดกรอบประเด็นเนื้อหาพร้อมกัน เพื่อให้ทราบถึงกลุ่มเป้าหมายว่ามีใครบ้างที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ในการทำนา เลี้ยงสัตว์ การเก็บหาของป่า การหาปลา การใช้น้ำประปา การปลูกผักว่ามีใครบ้าง จำนวนหรือปริมาณเท่าไร สถานที่ที่ใช้ประโยชน์ที่ไหน โดยทีมแบ่งบทบาทหน้าที่กันรับผิดชอบในหมู่บ้านตนเอง หลังจากสำรวจเสร็จทีมได้มีการนำแบบสำรวจมาสรุปร่วมกัน โดยให้แต่ละคนที่รับผิดชอบแต่ละหมู่บ้านนำเสนอสรุปข้อมูลและแลกเปลี่ยนประสบการณ์

ของแต่ละคนในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยวิธีการใช้แบบสำรวจว่ามีข้อดีและมีปัญหาอย่างไรเพื่อให้ทีมได้เรียนรู้ร่วมกัน

2.3.3 ประชุมกลุ่มย่อย หลังจากทีมนักวิจัยได้ศึกษาพื้นที่ระบบนิเวศน์กุดชาติคกลุ่มคนที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ ทีมวิจัยได้มีการจัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมข้อมูลโดยแยกเป็นเรื่องราว ตามกลุ่มที่เข้าไปใช้ประโยชน์แต่ละเรื่อง เช่น กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในการทำนา หาดปลา เลี้ยงสัตว์ หาดของป่า น้ำประปา ปลุกผัก และประชุมกลุ่มผู้นำ ผู้เฒ่า ผู้แก่ในชุมชนเพื่อระดมข้อมูลพัฒนาการจัดการน้ำกุดชาติค โดยทีมวิจัยได้มีการกำหนดกรอบเนื้อหาประเด็นในการรวบรวมข้อมูลร่วมกันเพื่อให้ทราบถึงวิธีการจัดการใช้ประโยชน์พัฒนาการจัดการเปลี่ยนแปลง ปัญหาผลกระทบวิธีการแก้ไขของชุมชนที่ผ่านมานา ซึ่งทีมวิจัยได้ดำเนินการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมข้อมูล จำนวน 7 ครั้ง มีผู้เข้าร่วมครั้งละประมาณ 15-20 คน โดยคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีความรู้ ความชำนาญในการใช้ประโยชน์ในเรื่องนั้นๆ เป็นสำคัญ

2.3.4 การสัมภาษณ์ ผู้นำ ผู้รู้ในชุมชน เป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างโดยทีมวิจัยได้มีการกำหนดกรอบประเด็นเนื้อหา ในการสัมภาษณ์ร่วมกันเพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงลึก หลังจากที่มีการเดินสำรวจจัดทำแผนที่ประชุมระดมข้อมูลกลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มแล้วแต่ยังได้ข้อมูลไม่ละเอียดลึกพอที่มีประเด็นค้างในแต่ละเรื่อง ทีมวิจัยได้มีการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบโดยการจัดทีมวิจัย 3 คน ในการสัมภาษณ์ผู้นำ ผู้รู้ในแต่ละเรื่อง 2 – 3 คน จากนั้นได้นำข้อมูลมาสรุปร่วมกันในทีม

2.3.5 ประชุมกลุ่มใหญ่ เป็นการจัดประชุมเพื่อนำเสนอข้อมูลกับชุมชนเพื่อตรวจสอบและรับรองข้อมูลร่วมกันกับกลุ่มที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้นำชุมชน อบต. ครุ ในพื้นที่ พระสงฆ์ ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่กุดชาติคในการทำนา เลี้ยงสัตว์ หาดปลา ปลุกผัก น้ำประปา หาดของป่า โดยจัด 2 ครั้งๆ ละ 2 จุด คือ ในจุดพื้นที่ตำบลกุดชาติคและจุดตำบลทับใหญ่ครั้งแรกจัดประชุมนำเสนอข้อมูลหลังจากที่ได้มีการสำรวจจัดทำแผนที่ สภาพพื้นที่ ระบบนิเวศน์กุดชาติค ครั้งที่หลังจากการจัดเวทีประชุมระดมข้อมูลกลุ่มย่อยและสัมภาษณ์ผู้นำ ผู้รู้ในชุมชนแต่ละเรื่องเสร็จ มีผู้เข้าร่วมใน 2 ครั้งๆ ละ 2 จุด รวมจำนวน 266 คน มีการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบภายในทีมวิจัยให้แต่ละคนเตรียมเนื้อหารับผิดชอบแต่ละเรื่องในการนำเสนอ โดยใช้แผนที่ร่วมกันวาดเป็นสื่อในการนำเสนอแล้วให้ผู้เข้าร่วมซักถาม แลกเปลี่ยนเพิ่มเติมข้อมูลในแต่ละเรื่องแล้วมีการสรุปวิเคราะห์ เชื่อมโยงข้อมูลให้เห็นภาพรวมทรัพยากรในพื้นที่ ดิน น้ำ ป่า และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อให้เห็นศักยภาพ ปัญหาผลกระทบของพื้นที่และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง

2.3.6 การศึกษาดูงาน หลังจากที่ได้มีการจัดเวทีประชุมนำเสนอข้อมูล และตรวจสอบข้อมูลร่วมกับชุมชน คนที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ 2 ตำบลแล้ว รู้ข้อมูลสภาพปัญหา ศักยภาพพื้นที่ตนเองแล้ว จำเป็นจะต้องให้มีการเปิดโลกทัศน์ รู้พื้นที่อื่นด้วย “รู้เขา รู้เรา ” ว่ามีใครอยู่ที่ไหน ทำอะไรบ้าง ที่มีการจัดการทรัพยากรน้ำโดยองค์กรชุมชน เพื่อเป็นการกระตุ้นความคิดเห็นรูปแบบในพื้นที่จริง เพื่อนำมาปรับใช้ในการกำหนดแนวทางในการจัดการพื้นที่ตนเองร่วมกันได้ จึงได้มีการคัดเลือกผู้นำ ตัวแทน

ชาวบ้าน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ จำนวน 50 คน ไปศึกษาดูงานที่ภาคเหนือ ช่วงต้นเดือนกันยายน 2546 ใน 2 พื้นที่ คือ กว๊านพะเยา โครงการพะเยาเพื่อการพัฒนาจังหวัดพะเยา และลุ่มน้ำแม่คำช้าง จังหวัดเชียงใหม่

ประเด็นในการศึกษาดูงานว่าจะศึกษาเรียนรู้เรื่องอะไรจาก 2 พื้นที่ดังกล่าว ทีมวิจัยและคณะผู้เข้าร่วมศึกษาดูงานได้มีโอกาสเตรียมประเด็นเนื้อหาาร่วมกันบนรถขณะเดินทางและขณะที่รถเลี้ยวต้องจอดซ่อม ได้แก่ ทรัพยากรในพื้นที่ (ดิน น้ำ ป่า) มีอะไรบ้างเป็นอย่างไร มีการใช้ประโยชน์อย่างไร กลุ่มคนที่เกี่ยวข้องมีใครบ้าง มีบทบาทอย่างไร มีปัญหาอุปสรรคหรือไม่อย่างไร วิธีการจัดการกิจกรรมที่ทำ กลุ่มองค์กร ทุกระเบียบเป็นอย่างไร เป็นต้น

ในช่วงที่ศึกษาดูงานนี้เอง เป็นช่วงที่ได้ใจคนทั้งผู้นำ ทีมวิจัย กลุ่มชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ เพราะขึ้นเขาลงห้วยด้วยกัน ใครมีอะไรก็เล่าสู่กันฟังขนรด ใครเป็นอย่างไร มีความถนัดหรือความสามารถเฉพาะตัว อย่างไรก็ตามรู้บรรทัดทำให้บรรยากาศในการศึกษาดูงานดีขึ้น จากวันแรกที่เจอปัญหารถที่เหมาไปศึกษาดูงานเสีย ต้องจอดซ่อม ทำให้ต้องเปลี่ยนรถคันใหม่ในตอนกลางคืน และจากช่วงแรกที่ต่างคนต่างมา ต่างคนต่างความคิด ที่แรกคิดว่าจะไปเที่ยวเชียงใหม่ ก็เปลี่ยนไปสู่การใช้โอกาสในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ การทำงานของเจ้าของพื้นที่ดูงาน 2 แห่ง ซึ่งกระตุ้นความคิดในการกลับมาพัฒนาท้องถิ่นตนเอง ขณะเดียวกันนี้เอง ทักษะด้านกลอนลำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ นายสุทธา จำปาเมือง ก็ถูกแสดงออกมาเป็นภาษาอีสานบรรยายบรรยายการเดินทางตั้งแต่เริ่มต้นออกเดินทางจากบ้านถึงสถานที่ดูงาน 2 แห่ง และจากสถานที่ดูงานกลับถึงบ้าน (รายละเอียดในภาคผนวก) หลังจากศึกษาดูงานมาได้ 1 สัปดาห์ก็ได้มีการสรุปผลจากการไปศึกษาดูงาน และจัดเวทีวิเคราะห์ปัญหาเพื่อกำหนดแนวทางในการจัดการพื้นที่ที่ดูงานร่วมกัน

2.3.7 จัดเวทีสัมมนา เป็นการจัดเวทีเพื่อกำหนดแนวทาง แผนงานและรูปแบบการจัดการองค์กรชุมชนในการจัดการการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ดูงานของทีมวิจัย ผู้นำชุมชน และชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ที่ดูงาน จำนวน 40 คน ณ ศูนย์ฝึกอบรมมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้ (มูลนิธิกริด) อ. เกษตรวิสัย จ. ร้อยเอ็ด ระหว่างวันที่ 19-20 เดือน กันยายน 2546 โดยมี คุณบุญศรีฐิ์ เสียงสนั่น และ คุณประเสริฐ แร่งกล้า ช่วยเป็นวิทยากรในการจัดกระบวนการในการวิเคราะห์ปัญหา บนฐานข้อมูล การจัดการการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ดูงานจากอดีตจนถึงปัจจุบันในเรื่อง ดิน น้ำ ป่า สภาพปัญหา สาเหตุ และผลกระทบเป็นอย่างไร โดยทำเป็นต้นไม้ปัญหา (Problem Tree) ทั้งนี้ในการกำหนดแนวทาง รูปแบบการจัดการองค์กรชุมชนในการจัดการและการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่ดูงาน ได้ นำเอาสิ่งที่ได้เรียนรู้จากการศึกษาดูงานมาวิเคราะห์ร่วมและทำเป็นต้นไม้วัตถุประสงค์ (Objective Tree)

ในการดำเนินการดังกล่าว คณะวิทยากรได้ให้ทีมวิจัยนำเสนอข้อมูลผลการศึกษาสภาพพื้นที่ การจัดการการใช้ประโยชน์ ปัญหาโดยรวมของพื้นที่ แล้วระดมปัญหาเพิ่มเติม จัดหมวดหมู่ปัญหา แบ่งกลุ่มย่อยไปวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ ผลกระทบและกำหนดแนวทางในการจัดการการใช้ประโยชน์ แล้วนำเสนอในเวที วิเคราะห์แลกเปลี่ยนเพิ่มเติม จนได้แนวทางในการจัดการ การแก้ไขปัญหาในพื้นที่ร่วมกัน

และนอกจากกระบวนการ วิธีการ และเครื่องมือที่ได้มาซึ่งข้อมูลของทีมวิจัยที่นอกเหนือจากแผนงานที่วางไว้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของทีมวิจัยอยู่แล้วเมื่อทำงานวิจัย จึงสอดแทรกภาระงานวิจัยเข้าไปในกิจกรรมนั้นๆ ได้ง่ายกลมกลืนกับวิถีชีวิต สามารถดึงข้อมูลที่ต้องการออกมาอย่างเป็นระบบมากขึ้นได้แก่

- การสอบถามข้อมูลกันในเวลาที่ไปหาปลา ชุมนั้นแซง หาของป่า เลี้ยงวัว-ควาย หรือทำนาด้วยกัน
- การนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนกัน สืบถามประวัติศาสตร์จากการเข้าร่วมประเพณีต่างๆ ของชุมชน เช่นการลงแขกเกี่ยวข้าว รับจ้างเกี่ยวข้าว งานวัด งานชุมชน งานเลี้ยงผีปู่ตา
- การถือโอกาสสังเกตเวลาไปทำมาหากินในพื้นที่ตาม ไปร่วมงานประเพณี ร่วมกิจกรรมในชุมชน
- การทบทวนข้อมูล และบันทึกจากประสบการณ์ที่พบตั้งแต่เด็ก ซึ่งมีในสมองอยู่แล้ว เวลาเขียนก็สามารถนึก และตรวจสอบได้
- การที่คนเฒ่า คนแก่ เล่าให้ฟังมาเรื่อยๆ แล้วจดจำมาเปรียบเทียบกับสภาพที่เห็นแล้วตรงกัน

3. ช่วงวิเคราะห์ข้อมูล และเรียบเรียงเขียนรายงาน

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ทีมวิจัยได้มีการสรุปจัดหมวดหมู่ตามประเด็นย่อยที่ตั้งไว้ในกาเก็บรวบรวมข้อมูล และข้อมูลที่ได้โดยการกำหนดกรอบในการนำเสนอ พิจารณาจาก ความเป็นมา คำถามวิจัย วัตถุประสงค์ เป้าหมายและกระบวนการในการดำเนินงานวิจัยเป็นหลัก และได้แจกแจงรายละเอียดองค์ประกอบของพื้นที่ศึกษา ทั้งที่เป็นระบบนิเวศพื้นที่ ลักษณะทางกายภาพ ทรัพยากรหลักที่สำคัญในพื้นที่ การจัดการและการใช้ประโยชน์จากอดีตถึงปัจจุบัน กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ปัญหาอุปสรรค แนวทางในการจัดการการแก้ไขปัญหา ร่วม โดยดูทั้งในระดับนโยบายรัฐ องค์กรท้องถิ่น (อบต.) ระดับชุมชน ระดับกลุ่มเครือญาติ และระดับครอบครัวโดยใช้กรอบคิดเชิงระบบในการวิเคราะห์ที่ยึดพื้นที่ (Area approach) และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ (Stakeholders) เป็นหลัก เพื่อให้ได้องค์ความรู้ แนวทางในการจัดการที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งต่อระบบนิเวศของพื้นที่ และต่อชุมชนกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์โดยรวม

การเรียบเรียงรายงาน เป็นที่ทราบกันดี คือ การทำวิจัยจะต้องมีการจดบันทึก เรียบเรียงเขียนรายงาน แต่เนื่องจากการทำวิจัยในครั้งนี้เป็นการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมและมีทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านในพื้นที่เป็นหลัก การเรียบเรียงเขียนรายงานจึงไม่คุ้นเคยและไม่ถนัดนักซึ่งก็เป็นความยากลำบากและหนักอึ้งหนักใจของทีมว่าจะทำอย่างไร จึงจะสามารถแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ ขณะเดียวกัน Node ทุ่งกุลาร้องไห้ก็ได้มีการจัดฝึกอบรมเรื่องการเขียนรายงานขึ้นในช่วงแรกของการทำงาน และทีมวิจัยก็ได้มีโอกาสเข้าร่วมฝึกอบรมด้วย เมื่อต้องเขียนรายงานความก้าวหน้า ทีมวิจัยจึงตกลงกันแบ่งบทบาทหน้าที่กันเขียนในแต่ละเรื่องตามที่แต่ละคนได้เก็บข้อมูลมาโดยมีการแบ่ง หรือขอยื่นเนื้อหางานทำ

เป็นเรื่องใหญ่ๆ ออกเป็นเรื่องเล็กๆ ให้ทุกคนที่อยู่ในทีมช่วยกันเขียน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเรียนรู้ และฝึกทักษะของทีมในการเขียนรายงานให้มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาข้อมูลที่ตนเองเก็บรวบรวมมา และสามารถเขียนรายงานได้ ประเด็นเนื้อหาที่มีการแบ่งกันไปเขียนของทีมมีดังนี้

- ◆ นายรุ่งวิจิต คำงาม
 - เขียนเรื่องสภาพพื้นที่/แหล่งน้ำ/ทางน้ำไหลเข้า-ไหลออกกุดขาคิมพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่
- ◆ นายคาน สาลิงาม
 - เขียนเรื่องพัฒนาการจัดการน้ำกุดขาคิม
- ◆ นายหัด สระสงครามและนายบุญโฮม ปราบชมพู
 - เขียนเรื่องการทำนา
- ◆ นายฮั่น จำปามือง และนายสิน ธรรมษา
 - เขียนเรื่องการทำของป่า
- ◆ นายดำรงค์ แก้วสุจิตร์
 - เขียนเรื่องการใช้น้ำประปา
- ◆ นายบุญจันทร์ บุญด้วง
 - เขียนเรื่องการทำปลา
- ◆ นายพรรษ์ เพิ่มผล
 - เขียนเรื่องการทำเลี้ยงสัตว์ (วัว-ควาย)
- ◆ นายนวล คำภา
 - เขียนเรื่องการทำปลูกผัก

หลังจากที่มีการแบ่งงานกันแล้ว ก็แยกย้ายกันไปเขียนพร้อมกำหนดวัน / เวลา ที่จะเอาข้อมูลมาดูเพื่อตรวจสอบร่วมกันอีกครั้งหนึ่ง แม้ว่าทุกคนจะช่วยกันเขียนรายงานในเบื้องต้น แต่รายงานนั้นยังแยกเป็นส่วนๆ ก็ต้องเป็นหน้าที่ของหัวหน้าทีมวิจัย คือ นายรุ่งวิจิต คำงาม ในการร้อยเรียงข้อมูลของแต่ละส่วนเข้าด้วยกัน ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยสื่อความหมายผ่านตัวหนังสือให้ผู้อ่านเข้าใจมากขึ้น “สิ่งที่ทำนอกจากจะต้องร้อยเรียงเรื่องที่ทีมเขียนมาแล้ว ส่วนหนึ่งต้องช่วยขยายความ เพราะชาวบ้านจะเขียนมาสั้นๆ เป็นคำๆ การจะสื่อความหมายได้ตรงยิ่งขึ้นก็ช่วยขยายความแล้วเชื่อมโยง” จนในที่สุดก็ได้รายงานความก้าวหน้า และรายงานผลการศึกษารายวิจัย “การจัดการน้ำระบบย่อยโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษา กุดขาคิม ต. กุดขาคิม อ. รัตนบุรี อ. สุรินทร์” ฉบับสมบูรณ์เล่มที่ท่านกำลังอ่านอยู่นี้

บทที่ 3

สภาพพื้นที่ศึกษาวิจัย

สภาพทั่วไปพื้นที่ตามลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

แม่น้ำมูนมีต้นกำเนิดจากเขาตะกองตะมั่งเขตจังหวัดปราจีนบุรีและจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่าน อำเภอนิคมาย อำเภอชุมพวง อำเภอพุทไธสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอชุมพลบุรี อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ อำเภอรามีสกล อำเภอมือง อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ ผ่าน จังหวัดอุบลราชธานีไหลไปบรรจบแม่น้ำโขง ที่อำเภอโขงเจียม มีความยาวของลำน้ำ 641 กิโลเมตร

ลักษณะทางกายภาพลุ่มน้ำมูนตอนกลาง

สภาพลำน้ำมูนตลอดสายจะมีลักษณะคดเคี้ยวโดยในช่วงต้นของลำน้ำจะมีลักษณะแคบเล็กทำให้การไหลของน้ำแรงและเร็วในช่วงตอนกลางของลำน้ำมีลักษณะกว้างเป็นพื้นที่ราบส่วนทางตอนล่างของลำน้ำจะมีสภาพเป็นตลิ่งสูงและมีแก่งหินกระจายอยู่ทั่วไป

ลักษณะพื้นที่ของลุ่มน้ำมูน เป็นพื้นที่ราบ มีระดับความสูงของพื้นที่ไม่แตกต่างกันมากนัก โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มน้ำมูนตอนกลางมีลักษณะของพื้นที่เป็นลอนคลื่นสูงต่ำสลับกันไปอยู่ทางตอนใต้ของทุ่งกุลาร้องไห้ ซึ่งลำน้ำมูนเป็นเขตแดนของพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้

ลำน้ำมูนตอนกลางครอบคลุมพื้นที่คาบเกี่ยวของอำเภอพุทไธสง อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอท่าตูม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ อำเภอพนมทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และ อำเภอรามีสกล จังหวัดศรีสะเกษ

จากการไหลของน้ำที่ลำน้ำมีลักษณะคดเคี้ยวและสภาพของพื้นที่บริเวณรอบๆลำน้ำที่เป็นที่สูงต่ำก่อให้เกิดลักษณะของพื้นที่ที่มีภูมิฐานแตกต่างกันไปลำน้ำไหลและเปลี่ยนทางอยู่ตลอดเวลา

สภาพเช่นนี้ทำให้แม่น้ำมูนตอนกลางเกิดระบบนิเวศย่อยที่มีความสลับซับซ้อนมีชื่อเรียกตามภาษาถิ่นดังนี้

- บุ่งและทาม เป็นพื้นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง ในช่วงฤดูน้ำหลากน้ำไหลล้นท่วมตลิ่ง ไหลบ่าเข้าท่วมพื้นที่ลุ่มริมฝั่งเป็นบริเวณกว้าง พื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมดังกล่าว เรียกว่า ทาม ภายในพื้นที่ทามจะเป็นที่สูงต่ำไม่ราบเรียบเสมอกัน มีลักษณะเป็นที่เนินที่ลุ่มมีน้ำแช่ขังตลอดปี พื้นที่ส่วนที่ลุ่มต่ำต่อเนื่องกับแอ่ง เรียกว่า บุ่ง

- กุดหรือหลง เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของร่องลำน้ำตามวัฏจักรการไหลของน้ำระยะต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินน้ำ ทางน้ำเก่าเรียกว่า กุด

- เลิง คือ ลักษณะที่ลาดลุ่มโล่งๆ ลาดต่ำลงสู่ผิวน้ำของแม่น้ำหรือของกุด ดังนั้นในฤดูน้ำขึ้นน้ำจะท่วมก่อนเกิดเป็นเว้งน้ำกว้างต่อกับกุดหรือหนอง

- เวงมีลักษณะที่เว้งเข้าไปของเลิงดังนั้นในเลิงหนึ่งๆอาจมีหลายเว้งที่เว้งเข้าไปในพื้นดินที่ลาดลงมา

- คูณ ปรากฏอยู่ตามกุด เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนดินเป็น โกลนกลมเล็กและเหนียวส่วนมากมักอยู่ใกล้กับแหล่งกลางกุด บริเวณนี้น้ำจะแห้งช้าที่สุดมีลักษณะอ่อนและชุ่มฉ่ำง่าย

- ค้ำ คือ บริเวณน้ำซับไหลซึมจากบริเวณเนินหรือโนนลงสู่ซอม ช่อง หรือแหล่งน้ำต่างๆ เช่นหนอง บึง กุด

- คุยและกู มีลักษณะที่เป็นสันคันดินหรือแนวเนินดินบนที่ราบบ่งทามที่ทอดยาวไปตามสายน้ำ ทั้งร่องน้ำในปัจจุบันและร่องน้ำในอดีต ระหว่าง คุย ทั้งสองข้างจะเป็นที่ลาดลุ่มของกุดหรือซอม เป็นสันดินกว้างยาวขนานกับสายน้ำ ถ้าสันคันดินมีลักษณะเล็กแคบอยู่ระหว่างร่องน้ำที่ไหลเชื่อมระหว่างกุดกับแม่น้ำปัจจุบันเรียกว่า กู เกิดจากการเคลื่อนตัวของสันดินตามธรรมชาติในลักษณะต่างๆทำให้เกิดเป็นคันดินริมฝั่ง

- ซอม มีลักษณะเป็นที่ลาดลุ่มอยู่ระหว่างคุยหรือคอนที่เนิน บางแห่งกุดเก่าจะกลายสภาพเป็นซอม

- มาบ เป็นพื้นที่ระหว่างคุยกับคุยขนาดเล็ก เป็นที่ลุ่มแนวยาวขนานกับคุยหรือบริเวณกลางของซอม

- ช่อง มีลักษณะคล้ายมาบแต่เล็กและแคบกว่ามีคูขนานทั้งสองข้างและมีน้ำไหล เรียกว่า ช่องหรือ ร่อง

- ปาก เป็นลักษณะของกุดหลงหรือช่องร่องน้ำไหลตกบรรจบกับอีกแหล่งน้ำหนึ่ง เช่น ปากมูล ปากกุด ปากเสียว

- โนนทาม ดอนทาม เป็นพื้นที่สูงของทามน้ำมักท่วมไม่ถึงหรือนานๆครั้งจึงจะเกิดน้ำท่วม เป็นที่อาศัยของสัตว์ในฤดูน้ำหลาก

- กี้วกุด มีลักษณะเป็นคอคอดของกุดหนึ่งต่อกับอีกกุดหนึ่งด้วยช่องหรือร่องน้ำ ทำให้เกิดกุดกว้างและแคบเข้าไปต่อเชื่อมกับกุดที่กว้างอีกบริเวณหนึ่ง บริเวณที่แคบๆเรียกว่า กี้วกุด

- ร่องลำนํ้า เป็นทางน้ำเก่าและทางน้ำปัจจุบัน มีภูมิฐานต่างๆที่ปรากฏตามลำนํ้าประกอบด้วย ลักษณะแม่น้ำคดโค้ง คุ่งนํ้า คอคอดคุ่งนํ้า คอคอดไหลตัด คอคอดเฉียงลำนํ้า สันทรายคุ่งนํ้า สันทรายคุ่งนํ้า สันทรายได้ท้องธาร แอ่งลี้กร่องนํ้าหรือวังนํ้า

จากระดับความสูงของพื้นที่ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก ทำให้เกิดน้ำท่วมพื้นที่เป็นบริเวณกว้างในฤดูน้ำหลาก น้ำจะแห้งอยู่ประมาณ 2-3 เดือน ซึ่งปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาตินี้ทำให้เกิดพื้นที่น้ำแช่ขัง และมีพืชพรรณธรรมชาติที่สามารถเกิดและทนต่อสภาพดังกล่าวได้ดีและมีความอุดมสมบูรณ์สูงเนื่องจากมีดินตะกอนที่พัดพามากับน้ำทุกปีที่ชาวบ้านชุมชนรอบบริเวณฝั่งแม่น้ำมูลเรียกว่า ป่าบุง-ป่าทามหรือในทางวิชาการเรียกว่าพื้นที่ชุ่มน้ำ (Wetlands)

จากสภาพพื้นที่ที่เป็นไปตามโครงสร้างทางธรณีวิทยาและลักษณะภูมิฐานต่างๆ ทำให้ลำนํ้ามูลมีลักษณะของพื้นที่ป่าทามกว้างใหญ่ โดยเฉพาะบริเวณที่ไหลบรรจบกันกับลำนํ้าสาขา จากการศึกษาของ รศ.ประสิทธิ์ คุนรัตน ในลุ่มน้ำมูลพบแหล่งป่าบุงป่าทามที่สำคัญ เช่น

1. ป่าทามกลุ่มลำปลายมาศตอนกลางและตอนล่าง
2. ป่าทามชุมพวง-พุทไธสง-ชุมพลบุรี เป็นแหล่งบึงทามสำคัญ ของลำน้ำมูล ตั้งแต่ตอนล่างของปากลำปลายมาศ ปากลำสะเทต จนถึงปากลำชี
3. ป่าทามรัตนบุรี-ราษีไศล นับเป็นบึงทามที่กว้างใหญ่ตั้งแต่ตอนล่างของปากลำชี ปากลำลับพลว ปากลำเสียว และปากห้วยทับทัน นับเป็นแหล่งป่าทามที่สำคัญของแม่น้ำมูล
4. ป่าทามน้ำมูลตอนล่างตั้งแต่ปากปากห้วยสำราญ-ปากแม่น้ำชี ปากห้วยขุมจนถึงปากเซบายเซบก และลำโคมใหญ่
5. ป่าทามลำเซบายเป็นแหล่งป่าทามดั้งเดิมที่สมบูรณ์
6. ป่าทามลำเซบก พบหนาแน่นตั้งแต่ปากห้วยเวียงหลวงลงไปสู่ปากน้ำบรรจบแม่น้ำมูล
7. ป่าทามลำโคมใหญ่ปรากฏตลอดแนวลำน้ำตั้งแต่ปากน้ำขึ้นไป

ลักษณะทางชีวภาพของกลุ่มน้ำมูลตอนกลาง

จากลักษณะทางกายภาพของกลุ่มน้ำมูลตอนกลางที่มีความสลับซับซ้อนของพื้นที่ตามธรรมชาติ และวัฏจักรการไหลของน้ำที่พัดพาดินตะกอนจากที่ราบสูงต้นน้ำมาทุกปี ก่อให้เกิดความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศย่อยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น กุด หนอง หาด วัง เลิง โนน ในพื้นที่ป่าบึง-ป่าทาม

สิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นในป่าบึง-ป่าทาม แยกออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ดังนี้

1. พืชพรรณธรรมชาติ ส่วนใหญ่เป็นพันธุ์พุ่ม ไม้ผลัดใบที่มีลักษณะเป็นป่าดิบ ที่เรียกว่า ป่าบึงน้ำจืด (Freshwater Swamp Forest) แต่จากวัฏจักรการไหลของน้ำที่ต่อเนื่องตลอดทำให้พื้นที่บางส่วนที่เป็นโนนทามหรือที่สูง เช่น กุย กูดินตามธรรมชาติ เปลี่ยนให้พืชพรรณที่เกิดขึ้นมีสภาพเป็นป่าดิบแล้งและป่าเต็งรัง ประเภทดินขาด สะบ่าง กระจายเป็นหย่อมๆตามเนินหรือโนนทามดังกล่าว ชนิดของป่าไม้ 3 ประเภท คือ

ก) ป่าไม้ผลัดใบ ประกอบด้วยไม้ขนาดเล็กและไม้พุ่ม ไม้หนาม ทนต่อการแช้งของน้ำได้ดี พบตลอดพื้นที่ตามระบบนิเวศย่อยๆของทาม ได้แก่

- พันธุ์พืชเลาะริมหาด.ริมฝั่งแม่น้ำมูล เช่น ต้นนมวัว ฝ้ายน้ำ ชะเล้า เบ็น หนามทัน ตะแบกน้ำ หญ้าหวายเน่าน้ำ เป็นต้น

- พันธุ์พืชที่เกิดบริเวณบึง ประกอบด้วย พืชน้ำและพืชบก เช่น ฝ้ายน้ำ ต้นเสียว ผักเผื่อน หนามแดง มะดัน หวาย หูลิง กระโดน กก กำพี ห้าอีปู ดานกกด

- พันธุ์พืชที่เกิดบริเวณทาม จะเป็นพันธุ์พืชลักษณะคล้ายที่เกิดบริเวณบึง เช่น ต้นเสียว ต้นสะแก กระเบา เม่า ใผ่ป่า นมวัว เครือไม้ต่างๆ

ข) ป่าดิบแล้ง ดิบชื้น จะพบเป็นหย่อมๆ บริเวณริมฝั่งกุด หรือโนนทามปัจจุบันถูกทำลายมาก พันธุ์พืชที่พบ ได้แก่ ต้นยาง ตะเคียน พะยอม ตะแบก สะแบง

ค) ป่าโคก พบอยู่บริเวณลานพักกลุ่มน้ำหรือที่โนน พันธุ์ไม้ที่พบ เช่น ไม้ชาด ไม้สะแบง เป็นส่วนใหญ่

นอกจากจะพบพันธุ์พืชที่เป็นไม้พุ่ม ไม้พุ่มในในที่บุง-ทาม แล้ว ยังมีพืชที่เกิดจากการทับถมของซากพืช เช่น เห็ด ผักตบถ เห็ดปลวก เห็ดระโงก ที่จะเกิดในช่วงต้นฤดูฝนและมีสภาพภูมิอากาศอบอ้าว และพืชที่สามารถเกิดขึ้นในน้ำได้ เช่น ผักบ่อ

2. สัตว์ในป่าบุง-ป่าทาม จากสภาพภูมิประเทศและพืชพรรณที่หลากหลาย ป่าบุง-ป่าทาม จึงเป็นระบบธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการอยู่อาศัยของสัตว์นานาชนิด ทั้งสัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำและสัตว์น้ำ ในอดีตเมื่อ 40-60 ปีที่ผ่านมาในป่าบุง-ป่าทามมีสัตว์จำพวก หมูป่า หมาใน หมาจิ้งจอก อยู่อาศัยอย่างชุกชุมเช่นเดียวกับป่าอื่นๆ แต่ปัจจุบันสัตว์ป่าที่ยังคงมีอยู่ ได้แก่ กระต่าย เต่า ไก่ป่า กระรอก กระแต งู หนู แตน กิ้งก่า

ป่าบุง-ป่าทาม ยังเป็นแหล่งชุมนุมของนกหลายชนิด เช่นเดียวกับพื้นที่ชุ่มน้ำอื่นๆ ทั่วโลก ที่จะอพยพตามฤดูกาลในช่วงเดือนสิงหาคม นกที่พบในปัจจุบัน เช่น นกเป็ดน้ำ นกขอด นกกด นกกาเหว่า นกเขา นกคุ้ม นกโก๋นา นกแซก นกกระสา นกเค้าแมว ทั้งนี้เหตุผลที่มียกอาศัยอยู่อย่างหนาแน่น เพราะในป่าบุงป่าทามมีอาหารจำพวกผลไม้และแมลงต่างๆ อยู่อย่างอุดมสมบูรณ์

ในช่วงฤดูน้ำหลากสภาพพื้นที่ของป่าบุง-ป่าทาม มีความเหมาะสมต่อการแพร่ขยายพันธุ์ของปลาและสัตว์น้ำชนิดอื่นๆ อย่างยิ่ง โดยเฉพาะตามพุ่มไม้ รากไม้ที่แช่อยู่ในน้ำ เป็นแหล่งหลบซ่อนและวางไข่ เช่น ปลาค้าว ปลานาง และปลาอีกหลายชนิดที่อพยพว่ายทวนน้ำขึ้นมาจากลำน้ำโขง อาศัยป่าบุง-ป่าทาม เป็นแหล่งวางไข่ เพาะฟักตัวอ่อน ก่อนอพยพกลับคืนไปในฤดูน้ำลด ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าป่าบุง-ป่าทามเปรียบเสมือนเป็น “มดลูก” ของแม่น้ำมูล

นอกจากสัตว์น้ำประเภทปลาแล้ว ยังมีสัตว์น้ำอื่นๆ ที่อาศัยป่าบุงป่าทามเป็นแหล่งที่อยู่ เช่น หอยโข่ง หอยสนบก หอยข้าวต้ม หอยจิบจี หอยกาบ หอยทราย กุ้งสามกราบ กุ้งฝอย แมงกระจำ แมงคั่นไซ้ แมงคืบเต่า

ความอุดมสมบูรณ์และคุณค่าของป่าบุง -ป่าทาม

การก่อเกิดของสิ่งมีชีวิตที่หลากหลายในป่าบุง-ป่าทาม จึงทำให้ป่าบุง-ป่าทามมีคุณค่ามากมายต่อระบบนิเวศน์และต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนรอบริมฝั่งแม่น้ำมูลสามารถกล่าวถึงคุณค่าของป่าบุง-ป่าทาม ทั้ง 2 ด้าน ได้ดังนี้

1. ทำให้เกิดการหมุนเวียนของน้ำใต้ดิน จากพืชพรรณที่ขึ้นปกคลุมดินอย่างหนาแน่น ทำหน้าที่ดูดซับน้ำฝนและน้ำที่หลากท่วมตามธรรมชาติได้เป็นอย่างดี เมื่อถึงฤดูแล้งน้ำที่สะสมไว้ในชั้นน้ำใต้ดิน

ยังไหลเวียนกลับมาสู่แหล่งน้ำของชุมชน เพื่อใช้ในการอุปโภค-บริโภคได้อีกด้วยหรือที่ชาวบ้านในท้องถิ่นเรียกว่า “ น้ำซับ ”

2. จากสภาพภูมิประเทศที่ต่างลักษณะ ต่างระดับ มีความสลับซับซ้อน ช่วยเป็นเครื่องชะลอความแรงของกระแสน้ำในฤดูน้ำหลากได้เป็นอย่างดี

3. พืชพรรณที่เกิดขึ้นอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำช่วยรับแรงปะทะและลดความรุนแรงกระแสน้ำที่กัดเซาะชายฝั่งและรากพืช ยังทำหน้าที่ช่วยยึดเกาะดินไม่ให้พังทลาย

4. พืชในป่าบุ่ง-ป่าทามจะสามารถเก็บกักตะกอนและดักกรองสารที่ไหลมากับตะกอนดินและกระแสน้ำทำให้น้ำมีคุณภาพดีขึ้นและดินตะกอนทำให้พืชพรรณต่างๆ เจริญเติบโตได้ดี

5 ป่าบุ่ง-ป่าทามมีสภาพเป็นไม้พุ่ม ไม้หนาม จึงเป็นแหล่งอาศัยหลบภัยของสัตว์นานาชนิดและเป็นแหล่งขยายพันธุ์ เพาะเลี้ยงตัวอ่อนของสัตว์ฯ ทั้ง นก สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ และสัตว์น้ำ โดยเฉพาะในระยะฟักตัวอ่อน

6. เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ซึ่งล้วนมีประโยชน์ต่อระบบนิเวศน์และต่อมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความสวยงามเหมาะสมสำหรับเป็นแหล่งท่องเที่ยวพักผ่อน

พัฒนาการการใช้ประโยชน์พื้นที่ตาม

จากการสัมภาษณ์และการแลกเปลี่ยนในกลุ่มย่อยของผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน สามารถแบ่งระยะพัฒนาการใช้ประโยชน์พื้นที่ตามคร่าวๆออกเป็น 3 ช่วงดังนี้

ช่วงที่หนึ่ง	2440-2499	ยุคบุกเบิกใช้ทำกิน
ช่วงที่สอง	2500-2521	ยุคปลูกพืชเศรษฐกิจ
ช่วงที่สาม	2522-2535	ยุคขยายแปลงนา
ช่วงที่สี่	2535 - ปัจจุบัน	ยุคเขื่อนราษีไศล

ช่วงที่หนึ่ง ยุคบุกเบิกใช้ทำกิน (2440-2499) เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานชุมชน การตั้งถิ่นฐานของคนในอดีตมักจะเลือกตั้งริมฝั่งแม่น้ำหรืออยู่ใกล้แหล่งน้ำเพราะมีความอุดมสมบูรณ์ ทำมาหากินได้ง่าย ด้านในเขตทุ่งก็มีต้นไม้อยู่มาก การใช้ทรัพยากรในช่วงแรกจะเป็นการบุกเบิกพื้นที่ในเขตทุ่ง ซึ่งมีหญ้า โขม่ง มีการถางพื้นที่ทำนา ชาวนาปลูกข้าวไว้กินเป็นส่วนใหญ่

ในเขตทามในสมัยก่อนป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ ในที่โนนจะมีต้นไม้จำพวกสะเดา สะแบง ตะเคียน หว้า ชาด มัง ทม พอก ยาง (กล่าวว่าเคยมีต้นยางใหญ่ ใหญ่มาก เส้นผ่าศูนย์กลางขนาดคน 4-5 คนไปนั่งกินข้าวได้) เป็นไม้ใหญ่รุ่นแรกๆ และมีป่าไผ่ ในที่ลุ่มมีไม้พุ่มอยู่อย่างหนาที่บ จำพวกเป็นน้ำ ห่าฮูปู หลิง เลี้ยว ลุมพุก ถม (ทำแอกไถนา) หวาย เนียมช้าง เครือดาไก่อ่ เครือดาปลา ฯลฯ เขตลุ่มมี

สัตว์ป่าอยู่มาก เช่น นกยูง ไก่ป่า จิ้งจอกป่า กระต่าย อีเห็น หมูป่า เสือแมว ลิง ลิงลม จระเข้ รวมทั้ง สัตว์น้ำ ปลา ซึ่งมีอยู่มากมายอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสะท้อนออกมาจากคำพูดที่ว่า “ปลาแต่ก่อนหากิน ตามสองที่ควายนอน สองนี้ได้ปลาเป็นตะกร้า และการเอาปลาที่จะเลือกเอาแต่ปลาตัวใหญ่ๆ เอาไปแลก ข้าวหรือไม้ก็ขาย 10 ตัวได้เงิน 1 บาท)” ในช่วงนี้เขตทามพื้นที่ยังไม่ถูกบุกเบิกมาก

ถึงแม้ว่าในปี 2469 จะมีทางรถไฟจากนครราชสีมาถึงสุรินทร์ มีพ่อค้าคนจีนไปตั้งฉางรับซื้อ ข้าวอยู่ริมทางรถไฟ นครราชสีมาเป็นตลาดข้าวใหญ่ ที่รวมข้าวและกักตุนเพื่อส่งรถไฟมากรุงเทพฯ และปี 2473 ได้มีการตั้งโรงสีข้าวที่จังหวัดสุรินทร์ขึ้น 4 โรง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2540:66) แต่ก็ไม่ได้มี ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการผลิตของชาวบ้านแถบนี้มากนัก อันเนื่องจากการคมนาคมระหว่างหมู่บ้าน อำเภอ จังหวัด เป็นไปด้วยความลำบาก ต้องใส่เกวียนหรือไม้ก็ต้องหาบข้าวไปขาย ซึ่งมีความ ลำบากมาก ดังนั้นการบุกเบิกที่ดินเพื่อการผลิตข้าวเพื่อขายจึงยังไม่ขยายตัวมากนัก

ในปี 2475 เกิดภัยแล้งอย่างรุนแรง ชาวบ้านทำการเพาะปลูกในนาทุ่งไม่ได้ผล จึงเริ่มมานุกเบิก ทำนาทาม โดยอาศัยการเพาะปลูกตามกุดหนอง มีการจับจองหนองในการทำการเกษตรกรรม มีการจับจองเป็นกรรมสิทธิ์สืบทอดเป็นมรดกกันมา โดยใช้วิธีที่ชาวบ้านเรียกว่า “หมายไฮให้ขอด(ผูก)หญ้าคา หมายนาให้ขอด(ผูก) หญ้าแฝก ผู้ใดแฮกก่อนได้ก่อน”

นอกจากการปลูกข้าวตามกุด หนอง แล้ว วิธีการทำนาจะใช้ขอบขุดตามร่องที่ควายนอน (บวคควาย) ปัญหาในการทำนาทามในช่วงนั้นมีปัญหาเรื่องน้ำท่วม และนก มักจะกินช่วงที่ข้าวออกรวง เพราะเป็นข้าวเบา ใช้พันธุ์ข้าวเมือง เช่น ข้าวผิวเมียบ ข้าวป่องแก้ว เหนียวดอกดีว เจ้าดอกไม้ (ข้าว 3 เดือน) เป็นต้น และมีปัญมากัดกินต้นข้าว การทำนาทามจึงเป็นในลักษณะ “นาเลี้ยง” แต่ถ้าปีใดน้ำไม่ท่วมก็จะ เป็นที่นาที่อุดมสมบูรณ์มาก ให้ผลผลิตสูงเพราะดินดี ไม่ต้องใส่ปุ๋ย นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชผักต่างๆ เช่น ข้าวโพด ถั่วแดง เพื่อไว้ใช้บริโภคในครอบครัวหรือไม้ก็เอาไปแลกข้าวกิน

จะเห็นว่าการนุกเบิกใช้ทามในช่วงนี้ยังเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป ตามความจำเป็นของการดำรงชีวิต เพราะเศรษฐกิจชาวบ้านยังเป็นแบบลักษณะยังชีพ หาอยู่หากิน ไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อขาย

ช่วงที่สอง ยุคปลูกพืชเศรษฐกิจ (2500-2521) ปี 2500 เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เริ่มมีการถางป่าในเขตทุ่งจนไม้ใหญ่เหลือน้อย สัตว์ป่าเริ่มลดลงเพราะเริ่มมีปืนแก๊ป ทำให้ทำลายสัตว์ได้อย่างรวดเร็ว ส่วนไม้ใหญ่ในเขตทามเป็นไม้รุ่น 2 เช่น ต้นหว้า ต้นชาด 2 ที่เกิดขึ้นทดแทน นอกจากนั้นก็ยังไม้พุ่มในทาม ซึ่งเป็นไม้ขึ้นเร็ว ยังตัดยังแตกกอขึ้นใหม่ได้เองตามธรรมชาติ

นอกจากนี้จากนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ประกอบกับการสร้างเขื่อนต่างๆ ในช่วงต้นน้ำ ทำให้โอกาสที่จะเกิดน้ำท่วมไหลหลากลดความรุนแรงลง ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทุ่งทามเพื่อการเกษตรจึงมีเสถียรภาพมากขึ้น โดยมีการทำเกษตรมากขึ้น มีการทำนาแซง นาทาม นาหนอง พืชผักและการใช้ประโยชน์จากไม้พิน มีการถางเผาป่าแบบไร่เลื่อนลอยอย่างอิสระพื้นที่ป่าจึงลดความหนาแน่นและพื้นที่ลดลง

ลักษณะการจับจองและบุกเบิกพื้นที่ในทม ในช่วงนี้มาแล้วเริ่มมีมากขึ้นเพราะนอกจากการทำยังมีการปลูกปอด้วย ชาวบ้านเล่าว่าจะเริ่มจากการฟันไม้เล็กๆ ได้แก่ ป่าหูลิง เนียมช้าง เครือดาไก่ เครือตาปลา เป็นต้น ฟันป่าแล้ว “จุดสุ่ม” (เผา) ช่วงเดือนสามฟันป่าทุกวันด้วยตนเองและ “หาแขก” (ลงแขก) ลงฟันผลัดกันได้ปีละ 3-4 ไร่ ตรงไหนที่มีโนนน้ำขังจะขุดปรับบริเวณขอบเพื่อปลูกข้าวหยอด

ปี 2510 มีการปลูกปอในพื้นที่โนนหลังเก็บเกี่ยวข้าวเพื่อขาย อย่างเป็นล่ำเป็นสันกันมากขึ้นการปลูกเริ่มต้นหลังจากการสัปรบปอ หยอด 3 เดือน ประมาณเดือน 4 ถึงแะ ประมาณเดือน 7-8 ก็ตัดขายได้ ช่วงนี้ชาวบ้านนิยมปลูกปอกันมากเพราะได้ราคาดี และถือว่าปอในเขตทมเป็นปอคุณภาพดี

ปี 2515-2516 มีรถไฟใหญ่เข้ามารับจ้างบุกเบิกที่นาในพื้นที่ ระยะเวลาการเข้ามาอาจจะเหลื่อมกันไปบ้าง แล้วแต่พื้นที่ คนที่มีฐานะในหมู่บ้านก็จะจ้างไปไถบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเพาะปลูก มีการไพหญาโขมลงในเขตทุ่ง จากนั้นเป็นการเข้าสู่เขตทม มีการบุกเบิกแต่ไม่มีขอบเขตที่แน่นอน

ปี 2521 เกิดภัยธรรมชาติ “น้ำท่วมใหญ่” ในปีนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการปลูกข้าวในเขตทุ่ง จากเพื่อกินมาเพื่อขาย มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้มากขึ้น

การบุกเบิกใช้พื้นที่ทมในช่วงนี้ ยังคงมีการใช้แรงงานคนเป็นหลักและการใช้พื้นที่ก็ยังเป็นการใช้บริเวณใกล้แหล่งน้ำคือ กุด หนอง เพื่อเป็นการตกกล้า และพืชเศรษฐกิจเพื่อขายบ้าง แต่ส่วนใหญ่ป่าบุงป่าทมยังไม่ถูกใช้มากนัก มีแนวโน้มเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่มากขึ้น

ช่วงที่สาม ยุคขยายแปลงนา (2522-2535) ปี 2522 มีการบุกเบิกถางป่าบุงป่าทมเริ่มชัดเจนและรวดเร็ว เมื่อเข้าสู่ยุคการผลิตเพื่อขาย เพื่อปลูกปอและข้าว นานในเขตทุ่งชาวบ้านจะปลูกข้าวหอมมะลิไว้เพื่อขาย ส่วนเขตทมก็ยังมีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเป็นส่วนใหญ่เอาไว้บริโภคในครอบครัว จนมีคำกล่าวว่า “นาบ้านเอาไว้ขาย นาทมเอาไว้กิน” วิธีการปลูกเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เช่น การปลูกข้าวในกุดทมมูล จะตกกล้าในช่วงเดือนเมษายน วิธีการใช้รถไถและหว่านเมล็ดพันธุ์เหมือนกับทำนาคำ มีการไถตะ คราด และดำในช่วงเดือนพฤษภาคม บริเวณนาทม ดินจะดี มีการใส่ปุ๋ยเฉพาะพื้นที่ พันธุ์ข้าวที่ปลูกคือ ข้าวดอก ข้างนางบุญมา อีโปี๊ เนื่องจากให้ผลผลิตเร็วทันเวลาต่อการเก็บเกี่ยวก่อนที่น้ำจะท่วมต้นข้าว ช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม ผลผลิตโยเฉลี่ยประมาณ 40-50 ถังต่อไร่ ส่วนการทำปอเริ่มลดลงเพราะราคาไม่ดี คนไม่ค่อยนิยมปลูก มีเหลือปลูกอยู่บ้างเล็กน้อย พบอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอราศีไศล แถวบ้านฝั่ง

ปี 2528-2535 เริ่มมีรถไฟใหญ่เข้าไปรับจ้างไถบุกเบิก ในราคาไร่ละ 400 บาท พื้นที่ถูปรับระดับขร้งเป็นคันนา มีการจับจองครอบครองอย่างถาวร มีการทำนาในเขตทมมากขึ้น ต่อมาบางพื้นที่เริ่มมีการนำข้าวมะลิ 105 ข้าว กข. เข้าไปปลูกในเขตทมบ้างเพราะราคากว่าข้าวพันธุ์พื้นเมือง พบมากทางเขตอำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ การปลูกพืชเศรษฐกิจตัวอื่นๆ ยังมีอยู่บ้าง เช่น ข้าวโพด แดง โม แดงกวา พริก มะเขือ ผักบ่อ (ผักพื้นบ้านในเขตทม ชาวบ้านเอามาปลูกเป็นพืชเศรษฐกิจรายได้ดี) ผักกระเฉดน้ำ ปลูกตามที่โนน และในกุด เป็นรายได้เสริม

ไม้ในทามจะเหลือเพียงไม้พุ่มเล็กๆ เช่น ไม้हुलिंग ฝ้ายน้ำ เป็น นมวัว ส่วนไม้ใหญ่จะเหลือต้นหว้า ต้นพอก อยู่กระจ่ายเป็นหย่อมๆ ตามที่โนน ในช่วงนี้การบุกเบิกพื้นที่หรือจับจองที่ใหม่เป็นไปได้ยากแล้ว เพราะทุกพื้นที่ล้วนแล้วแต่เจ้าของมีกรรมสิทธิ์ แต่ก็มีกรอ้างสิทธิ์ในการครอบครอง

ช่วงที่ 4 ยุคเขื่อนราษีไศล (2535 – ปัจจุบัน) โครงการฝายราษีไศลได้เริ่มก่อสร้างในปี 2535 แล้วเสร็จ สามารถเก็บกักน้ำได้ในปี 2538 การสร้างฝายราษีไศลและการเก็บกักน้ำของโครงการได้ก่อผลกระทบต่อวิถีการใช้ประโยชน์ของชุมชน จากการที่ชาวบ้านในชุมชนได้มีการบุกเบิกเพื่อทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าว กข. 105 เป็นหลักนั้น ทำให้มีความเสี่ยงต่อการน้ำท่วมหลากก่อนที่จะได้เก็บเกี่ยวข้าว ส่วนการใช้ประโยชน์อย่างอื่น เช่น การเลี้ยงสัตว์ หาปลา หาของป่า ก็มีการใช้ประโยชน์เหมือนดังแต่ก่อน เพียงแต่ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทามน้อยลง ทำให้หาอยู่หากินยากมากขึ้น

ความสับสนและขบวนการเรียกร้องต่อรัฐบาลได้ก่อความขัดแย้งทั้งระหว่างผู้เดือดร้อนกับหน่วยงานรับผิดชอบ (กรมส่งเสริมพัฒนาพลังงาน) และหน่วยงานปกครองในพื้นที่ นอกจากนี้ผู้เรียกร้องยังมีการแบ่งเป็นกลุ่มย่อยๆ ต่อรองกับรัฐบาลมากกว่า 9 กลุ่ม ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเหล่านี้ในชุมชนด้วย จนมีภาพของ “ ลูกผัดกับพ่อ พ่อเฒ่าผัดกับลูกเขย พี่น้องผัดกัน บ่ถือกัน เพราะว่าอยู่คนละสมัชชา (หรือคนละกลุ่ม)”

นอกจากผลกระทบดังกล่าวมาแล้ว การเก็บกักน้ำยังทำให้น้ำไหลถ่ายเทไม่สะดวกเหมือนแต่ก่อน และท่วมขังเป็นเวลานาน โดยเฉพาะพื้นที่เพาะปลูกริมฝั่งฤดูและบริเวณกุดขาคิม การสัญจรไปมาไม่สะดวก ในปี 2538 จึงมีการขุดสระใหญ่บริเวณวัดสว่างลำเพ็ญ และนำดินไปทำถนนทำนบกุดบ้าน ทำให้กุดขาคิมกับกุดบ้านตัดขาดจากกัน ทำให้เกิดสนม(วัชพืชน้ำ) อย่างหนาแน่นเป็นจำนวนมาก

ปี 2543 น้ำท่วมหลาก ชาวบ้านโดยการนำของผู้นำ พระสงฆ์ บ้านลำเพ็ญ บ้านกุดขาคิม บ้านนาสว่าง บ้านศาลา ได้ระดมกำลังช่วยกันกำจัดสนม โดยการตัดเป็นแผ่นขนาดเล็ก สามารถไหลไปตามน้ำหลากได้ ใช้เวลาถึง 17 วัน จึงสามารถกำจัดสนมได้หมด แต่หลังจากนั้นสนมก็เกิดขึ้นมาทุกปี ทำให้แหล่งน้ำตื้นเขิน จำนวนปลาลดลง การสัญจรทางน้ำลำบาก อย่างไรก็ตามการใช้ประโยชน์จากกุดขาคิมก็ยังคงเป็นวิถีชีวิตของชุมชนอยู่ตลอดไป

พื้นที่ทาม “กุดขาคิม”

พื้นที่ทามกุดขาคิมเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ(Wetlands)ประเภทหนึ่งที่อยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางในเขตตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดยมีแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ชื่อ “กุดขาคิม” ที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติหลักที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์และจัดการร่วมกัน มีชุมชนตั้งอยู่ใกล้ และมีพื้นที่ทามอยู่ล้อมรอบจากริมฝั่งกุดขาคิมแผ่ออกเป็นผืนใหญ่เชื่อมเป็นผืนเดียวกันกับพื้นที่ทาม

แม่น้ำมูล โดยมีแม่น้ำมูลอยู่ทางทิศเหนือ ที่ตั้งชุมชนอยู่ทางทิศใต้ พื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแม่น้ำมูลชาวบ้านจะเรียกว่า “พื้นที่ทามมูล” ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับภูเขาคิมชาวบ้านจะเรียกว่า “พื้นที่ทามภูเขาคิม” มีพื้นที่กว่า 26,000 ไร่ ขณะเดียวกันในพื้นที่ดังกล่าวนอกจากจะมีภูเขาคิมที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ในพื้นที่แล้ว ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นระบบนิเวศน้อยๆ ในพื้นที่ทั้งที่เป็นภูเขาคิม หนอง ห้วย วัง เล้ง ปาก ทั้งใหญ่และเล็ก ลดหลั่นกันไป กระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่ มีมากถึง 208 แห่ง และนอกจากนี้ยังมีลักษณะพื้นที่ที่เป็นระบบนิเวศน้อยแบบ โนน กว่า 26 แห่ง และมีป่าไม้ทั้งที่เป็นลักษณะ ป่าบุ่ง-ป่าทาม และป่าโคก ที่เป็นป่าหัวไร่ปลายนา ป่าชุมชนกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ที่ชุมชนได้พึงพาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ทามร่วมกัน

ที่ตั้งและอาณาเขต

ทิศเหนือ	จรด	แม่น้ำมูล เขตอำเภอโพธิ์ทรายและอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
ทิศตะวันออก	จรด	ตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศใต้	จรด	ที่ตั้งหมู่บ้าน หมู่ที่ 1, 5, 8, 9 ตำบลภูเขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์
ทิศตะวันตก	จรด	ที่ตั้งหมู่บ้าน หมู่ที่ 2 ตำบลภูเขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และแม่น้ำมูลเขต ตำบลโพธิ์ครก อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

ลักษณะทางกายภาพ

พื้นที่ทามภูเขาคิมมีลักษณะพิเศษ คือ เป็นระบบนิเวศน้อยของพื้นที่ทามแม่น้ำมูล ลักษณะภูมิประเทศจะมีทั้งพื้นที่ที่เป็นที่สูงและที่ต่ำ ที่ลุ่ม สลับกับเนินดิน ทำให้พื้นที่ทามภูเขาคิมมีระบบนิเวศน้อยๆ หลากหลาย ซึ่งชุมชนได้จำแนกเรียกตามภูมิลักษณะที่แตกต่างกันตามภาษาท้องถิ่นที่เรียก เช่น โนน เล้ง ห้วย หนอง ปาก ภูเขาคิม ห้วย วัง ดังรายละเอียดดังนี้

- โนน คือ ลักษณะภูมิประเทศที่เป็นที่สูงของพื้นที่ทาม น้ำท่วมไม่ถึงหรือนานๆ ครั้งจะเกิดการท่วมถึง ซึ่งเป็นแหล่งที่อาศัยของสัตว์นานาชนิด เป็นที่เลี้ยง วัว-ควาย เป็นที่พักอาศัยของคนเวลาไปทำนาทาม จับปลาช่วงที่มีน้ำท่วมหรือเป็นที่พัก เก็บผลผลิตทางการเกษตร เช่น ผลผลิตข้าว เป็นต้น ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 1-2 เมตร ซึ่งลักษณะภูมิประเทศแบบโนนมีในพื้นที่ศึกษาถึง 26 แห่ง พื้นที่รวมกว่า 1,565 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของจับจองทำประโยชน์ มีลักษณะเป็นป่าหัวไร่ปลายนา ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ เป็นมรดกตกทอดมาแต่ปู่ย่าตายาย และเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ดังนี้

พื้นที่โนนที่มีเจ้าของ ในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 20 แห่ง พื้นที่ 542 ไร่ 46 ครอบครั้ว คือ

1. โนนคอนชาด	2. โนนชนะ	3. โนนหนองตาจาน	4. โนนกุดหลังตลาด
5. คอนหนองหวาย	6. โนนพยอม	7. โนนหนองก้านเหลือง	8. ป้อมหลู
9. โนนครั่ง	10. โนนหนองหนู	11. โนนยาง	12. โนนหนองเกาะ
13. โนนหนองโป่ง	14. โนนดาค้อ	15. โนนหนองทุ่ม	16. โนนหม้อทอง
17. โนนคูเต๋	18. โนนหนองปลานึ่ง	19. โนนกุดม่วง	20. โนนกุดสรวง

พื้นที่โนนที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน ในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 6 แห่ง พื้นที่ 1,013 ไร่

1. โนนป่าแดงเชิง	2. โนนป่าช้าบ้านทับใหญ่	3. โนนวัดป่าบ้านจาน
4. โนนคอนแก้วกลาง	5. โนนน้ำเกี๋ยง	6. โนนคอนแก้วกุดหม้อทอง

• เลิง คือลักษณะภูมิสันนิษฐานที่ลาดลุ่มโล่งๆลาดต่ำลงสู่ผิวน้ำของแม่น้ำมูล หรือ กุด หากเกิดน้ำมาจะท่วมก่อนบริเวณเลิงที่ลาดสูงขึ้นสามารถทำนาได้ลักษณะภูมิสันฐานแบบเลิงมีในพื้นที่ศึกษา 4 แห่งพื้นที่ รวม 270 ไร่ เป็นทั้งพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนดูแลใช้ประโยชน์ร่วมกันและมีเจ้าของ คือ

1. เลิงจระมะ	2. เลิงเต่าผา	3. เลิงอีคุ้ม	4. เลิงปากอ่าว

• สอง มีลักษณะคูคันดินขนาบทั้งสองข้าง มีน้ำไหล เรียกว่า สองหรือร่อง เป็นแหล่งใส่ ไซจับปลาของชาวบ้าน ลักษณะสองมีในพื้นที่ศึกษาถึง 31 แห่ง พื้นที่รวมกว่า 275 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นสองที่มีเจ้าของ และเป็นสองสาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันดังนี้

สองที่มีเจ้าของ ในพื้นที่ทามกุดขาคิม มีจำนวน 24 แห่ง พื้นที่ 258 ไร่ 49 ครอบครั้ว คือ

1. สองดาม้วย	2. สองไผ่	3. สองกระเดา	4. สองปลาแข้ง	5. ร่องนวน
6. สองหนองหวาย	7. สองเหมา	8. เครือสอง	9. สองก้น	10. สองแซง
11. สองน้อย	12. สองตะเข้	13. สองหมากเห็บ	14. สองพนม	15. สองด่าจ่า
16. สองหัวหมา	17. สองหนองแคน	18. สองไฟสงค์	19. สองปากขาคิม	20. สองหนองไล่
เอียน	21. สองเผือก	22. ร่องยางเคี้ย	23. สองศรีจันทร์	24. สองเปือก

ของสาธารณะของชุมชน ในพื้นที่ตามกุดชาคิม มีจำนวน 7 แห่ง พื้นที่ 17 ไร่ คือ

1. ร่องพอก	2. ร่องลึก	3. ร่องกลาง	4. ร่องเผ่าหล่า
5. ร่องคามัน	6. ร่องน้ำเย็น	7. ร่องดาสร้อย	

• **ปาก** เป็นลักษณะภูมิฐานที่อยู่ตามกุด ของ หรือร่องน้ำที่ไหลตกหรือไหลมาบรรจบกับอีกแหล่งน้ำหนึ่ง เป็นแหล่งหาปลา และเลี้ยงวัว ควาย มีอยู่ในพื้นที่ศึกษาถึง 37 แห่ง พื้นที่ 371 ไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชนและพื้นที่ที่มีการจับจองเป็นเจ้าของ ดังนี้

ปากพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน ในพื้นที่ตามกุดชาคิม มีจำนวน 31 แห่ง พื้นที่ 341 ไร่ ดังนี้

1. ปากสองไผ่	2. ปากร่องพอก	3. ปากกุดจับใหญ่	4. ปากกุดทัด
5. ปากวังบ่อ	6. ปากวังใหญ่	7. ปากหนองขุนแก้ว	8. ปากกุดอีหมื่น
9. ปากหนองกะเลียบ	10. ปากแซงใหญ่	11. ปากท่าช้าง	12. ปากกุดบ่อ
13. ปากกุดจื้นาก	14. ปากกุดแคน	15. ปากเคย	16. ปากกุดหม้อทอง
17. ปากอีตุ้ม	18. ปากสองปลาแข็ง	19. ปากกุดเจ็ก	20. ปากชาคิม
21. ปากอ่าว	22. ปากกุดบักเอ็ก	23. ปากสองเม่า	24. ปากกุดพายสง
25. ปากตามู้ย	26. ปากตาเปด	27. ปากกุดสง	28. ปากป้อมหลู
29. ปากหนองพ้อใหญ่ด้ว	30. ปากกุดเปือย	31. ปากหนองหัวควาย	

ปากที่มีเจ้าของจับจอง ในพื้นที่ตามกุดชาคิมมีจำนวน 6 แห่ง พื้นที่ 30 ไร่ คือ

1. ปากบักเอ็ก	2. ปากโสกพุก	3. ปากสองหนองบัว	4. ปากกุดม่วง
5. ปากออกขวาง	6. ปากสองหนองหมู		

• **กุด** คือลักษณะภูมิประเทศที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของร่องน้ำตามวัฏจักรของการไหลของน้ำตามช่วงระยะเวลาต่างๆทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเดินน้ำหรือแนวทางน้ำเก่า ลักษณะภูมิประเทศแบบกุดมีในพื้นที่ศึกษาถึง 35 แห่ง มีพื้นที่ 4,412 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ จับปลา ทำนา ปลุกผัก และน้ำประปา โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชุมชนใช้ประโยชน์ ดูแลรักษาร่วมกันและเป็นพื้นที่ที่มีเจ้าของจับจอง ดังนี้

กุดที่เป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน ในพื้นที่ตามกุดชาคิมมีจำนวน 33 แห่ง พื้นที่ 4,382 ไร่ คือ

1. กุดชาคิม	2. กุดตาเป่า	3. กุดออกขวาง	4. กุดเปือย
5. กุดหม้อทอง	6. กุดตาเปด	7. กุดปลานหมาะ	8. กุดหล่ม
9. กุดสว่าง	10. กุดม่วง	11. กุดหลังลาด	12. กุดตากิด
13. กุดบ้าน	14. กุดพายสงค์	15. กุดแคน	16. กุดปลาข้าวมัน
17. กุดคันสูง	18. กุดจับใหญ่	19. กุดคำ	20. กุดเจ็ก
21. กุดบ่อ	22. กุดขึ้นาก	23. กุดขี้รี	24. กุดบ้องขวาน
25. กุดอีหมื่น	26. กุดแคนหล่ม	27. กุดขี้ใหญ่	28. กุดขี้น้อย
29. กุดตาเฮือน	30. กุดบ้านโพธิ์	32. กุดบักเอ็ก	33. กุดเคย
31. กุดป้อมหลหรือกุดปลาเขียง			

กุดที่มีเจ้าของจับจอง ในพื้นที่ตามกุดชาคิมมีจำนวน 2 แห่ง พื้นที่ 30 ไร่ คือ กุดมน และกุดจับเทิง

• **หนอง** คือ ลักษณะคล้ายกุดแต่เล็กและตื้นกว่ากุดมาก หรือบางทีเกิดจากวัฏจักรการไหลของน้ำที่มีทิศทางการไหลของน้ำกลายเป็นกุดจากกุดกลายเป็นหนอง โดยทั่วไปในแต่ละหนองส่วนมากจะมีเจ้าของ ลักษณะดังกล่าวมีในพื้นที่ศึกษาถึง 92 แห่งมีพื้นที่ รวมกว่า 505 ไร่ ใช้ประโยชน์ในการทำนาปี นาแขง หาลา โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนและพื้นที่ที่มีเจ้าของ ดังนี้

หนองที่มีเจ้าของจับจองในพื้นที่ตามกุดชาคิมมีจำนวน 85 หนอง พื้นที่รวม 460 ไร่ 151 ครอบครั

1. หนองคัน	2. หนองคำ	3. หนองบักเอ็ก	4. หนองสีพะดี
5. หนองกะดัน	6. หนองพ่อใหญ่ตัว	7. หนองขอนแก่น	8. หนองแซ่ไข่
9. หนองโสดา	10. หนองหัวควาย	11. หนองยาง	12. หนองกะเบา
13. หนองปลานึ่ง	14. หนองตาจาน	15. หนองก้านหญ้า	16. หนองอีตุ้ม
17. หนองสะพัง(ไผ่ล้อม)	18. หนองกะเดา	19. หนองจอกขวาง	20. หนองตับหมู
21. หนองเกวียนหัก	22. หนองพอก	23. หนองขาม	24. หนองเหงานอน
25. หนองฮู	26. หนองเตาแคน	27. หนองสวนหม่อน	28. หนองสงกา
29. หนองจาน	30. หนองฮูใหญ่	31. หนองบัวกลาง	32. หนองผือ
33. หนองกะเหลียง	34. หนองอีหอม	35. หนองแหวน	36. หนองสัน
37. หนองจันท	38. หนองน้อย	39. หนองไค้	40. หนองไผ่ล้อม

41. หนองผักตบ	42. หนองเต่า	43. หนองสว่างเขื่อน	44. หนองน้ำใส
45. หนองคูครั้ง	46. หนองแคนหล่ม	47. หนองบัวใหญ่	48. หนองครก
49. หนองอีม้า	50. หนองยางชุม	51. หนองยางเมิน	52. หนองอ้อ
53. หนองกกพับ	54. หนองสวาง	55. หนองโดน	56. หนองวังกะฮาด
57. หนองผักตบ	58. หนองพีพิษ	59. หนองบึง	60. หนองเหมา
61. หนองท่ม	62. หนองไฮ	63. หนองจันทา	64. หนองไข่นุ่น
65. หนองตอตั้ง	66. หนองไธ้ทุ่ง	67. หนองบักกุด	68. หนองตูม
69. หนองป่าแซง	70. หนองตาแตก	71. หนองโป่ง	72. หนองบัว
73. หนองทิดบุญมา	74. หนองยาว	75. หนองขาลาย	76. หนองเสือขาด
77. หนองหมู	78. หนองเกาะ	79. หนองเบ็น	80. หนองแสง
81. หนองแสงหล่ม	82. หนองยางคุด	83. หนองบัวกะเสา	84. หนองไผ่

หนองสาธารณะประโยชน์ของชุมชน ในพื้นที่ตามกุดขาคีมมีหนองสาธารณะของชุมชนที่
ใช้ประโยชน์และดูแลรักษาร่วมกัน จำนวน 8 หนอง พื้นที่ 45 ไร่ คือ

1. หนองอีหา	2. หนองจันทัน	3. หนองหาวใหญ่	4. หนองน้ำเต้า
5. หนองจระมะ	6. หนองสิม	7. หนองลิงโดน	8. หนองข่ายาง

วัง คือ ลักษณะภูมิฐานที่เป็นแนวลึกของร่องน้ำในตัวลำน้ำ ปกติจะอยู่ติดกับฝั่งชันหรือ
ฝั่งโค้งเว้าของแม่น้ำหรือกุด ในพื้นที่ศึกษามีลักษณะภูมิฐานแบบวัง อยู่ 9 แห่ง พื้นที่รวม 695 ไร่
ใช้ประโยชน์ในการหาปลา เลี้ยงสัตว์ สูดน้ำทำนา น้ำอาบ และดูตราช ซึ่งพื้นที่ที่ชุมชนใช้
ประโยชน์และดูแลรักษาร่วมกันมีดังนี้

1. วังใหญ่	2. วังตาเทียน	3. วังบ่อ	4. วังมน
5. วังหิน	6. วังแคน	7. วังป้อมหลู	8. วังหม้อทอง
9. วังน้ำเย็น			

ลักษณะด้านชีวภาพ

พื้นที่ตามกุดขาคิมเป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์พืชหลากหลายชนิดที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งหลบภัย แหล่งเพาะ/ขยายพันธุ์ของพืชและสิ่งมีชีวิต ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์ปีก และเป็นแหล่งหาอยู่หากินของชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ตามกุดขาคิม ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความหลากหลายที่มีความสำคัญทั้งต่อระบบนิเวศน์วิทยาและวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่อยู่รายรอบ

พันธุ์พืชในพื้นที่ตามกุดขาคิมจะมีชนิดพันธุ์พืชที่หลากหลายตามลักษณะของพื้นที่หรือภูมิเวศน์ย่อยกระจายเป็นหย่อมๆและเป็นพื้นที่กว้างทั้งที่เป็นลักษณะของป่าบุ่ง-ป่าทาม และป่าโคก

ป่าบุ่ง ป่าทาม เป็นพันธุ์พืชที่เกิดขึ้นในที่ลุ่ม ตาม กุด หนอง โนนทาม ที่ทนต่อการแช่ขังของน้ำได้นาน ส่วนใหญ่มีลำต้นขนาดเล็ก เป็นไม้พุ่ม ไม้ผลัดใบ เป็นเถาวัลย์เลื้อย และพืชผักที่อาศัยในน้ำซึ่งมีอยู่อย่างหนาแน่น ส่วนไม้ยืนต้นที่มีขนาดใหญ่ จะมีน้อยซึ่งในพื้นที่ป่าบุ่ง ป่าทาม มีความหลากหลายของพันธุ์พืชมากกว่า 137 ชนิด ซึ่งสภาพป่าที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์และเป็นป่าขนาดใหญ่ คือ ป่าทามกุดหม้อทอง มีพื้นที่ประมาณ 5,000 ไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนามีเจ้าของจับจองมาตั้งแต่ ปู่ ย่า ตา ยาย แต่ยังไม่มีการเอกสารสิทธิ์ซึ่งเป็นที่รับรู้กับภายในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ป่าที่มีการจัดการในระดับครอบครัวโดยการกันไว้เป็นพื้นที่ทำนาและบางส่วนกันเป็นพื้นที่ป่า เพื่อใช้สอยในครัวเรือนเป็นแหล่งหาอยู่หากิน เก็บของป่า เลี้ยงสัตว์ของชุมชนร่วมกันได้ และอีกป่าหนึ่งคือ ป่าดอนแก้วกลาง มีพื้นที่ประมาณ 50 ไร่ ซึ่งอยู่ในเขตตำบลทับใหญ่ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน นอกนั้นก็จะมีกระจายตัวขึ้นตามพื้นที่ตามกุดขาคิมโดยทั่วไป

พันธุ์พืชที่พบในป่าบุ่งป่าทาม มีดังต่อไปนี้

1. เบ็น	38. ผือ	75. ข้าวจี	112. คางสูง
2. ขนวนน้ำ	39. กดงว่ง	76. หญ้าแฝก	113. แหน
3. หวายน้ำ,	40. กะเบา	77. เกรื่ออิทก	114. มันปู
4. มะแขว(มะกอกน้ำ)	41. จานเครือ	78. ต่ำเหล้า	115. ผักลิ้นปี่
5. มะคัน	42. คุมวัว	79. กล้วยน้อย	116. ต้นจาม
6. กระโดนน้ำ	43. หนามแท่ง	80. เสดา(ฮ้อ)	117. แก่นส้ม
7. กุ่มน้ำ	44. เหมือดน้ำ	81. สีเสียดน้ำ	118. ส้มกุ้ง
8. จะมะ	45. เหมือดแอ่	82. ช้างน้ำว	119. ก้านหม
9. แคน	46. หมี่	83. ลูกอึ้ง	120. ช้าง

10. ไข่มุน	47. พอก	84. แสง	121.นางหวาน
11. ไข่มุน	48. พะยอม	85. ทุ่มน้ำ	122.อีรอก
12. หูลิง	49. ตะแบก	86. หนุ้าแพรก	123.ต้นเข้าพรรษา
13. เสียว	50. เปื้อยน้ำ	87. หนุ้าคา	124.หอนหวาน
14. ปีก	51. เหม่า	88. สามพันตา	125.อีเอ็ง
15. หำอีปู่	52. ก้านเหลื่อ	89. เครือข้าวปุ้น	126.เครืออีเปื่อง
16. ตระไคร้หางนาก	53. เครือไรสง	90. น้ำเกี้ยง	127.เครือสามสิบ
17. หมาว้อ	54. เครือหางหนู	91. หนามแดง	128.ต้นข้าวจ้าว
18. ควนน้ำ	55. ผักผิมวย	92. ผักโหมบเหบ	129.ต้นข้าวเหนียว
19. หว่า	56. ผักแว่น	93. ผักก่าม	130.เมือก
20. ซาฝ้าย	57. แสง	94. หนุ้าโขมง	131.มูกใหญ่
21. มันแขง	58. เสียวน้อย	95. หนุ้าตะพา	132.มูกกลาง
22. สะเดา	59. เครือลิ้นแฮด	96. เครือกระดุกแตก	133.มูกน้อย
23. น้ำจ้อย	60. ขาง	97. หนุ้าขน	134.คู้ท่ง
24. มั่ง	61. ตะเคียน	98. หนุ้าไซ	135.ข่าลิ้น
25. หนามก้างปลา	62. ขอป่า	99. ซาด	136.ผีพวน
26. หนามหัน	63. ผักตบ	100. ไข่แซ่	137.เครือทบมอ
27. ส่องแมว	64. ผักโป่ง	101. ดาไก่	
28. ขี้น้อย	65. บัวตูม	102. ดากวาง	
29. ฝ้ายน้ำ	66. คุ่มช้าง	103. อ้อยหนู	
30. เครือตาปลา	67. ดานกกด	104. หนุ้าเหว้หมู	
31. เครือซูด	68. คัดเค้า	105. เครือขี้ไก่	
32. เครือดังหมอง	69. กระจับ	106. บัวแดง	
33. เครือให้	70. ผักเฟื่อน	107. กกโน	
34. นางน้อย	71. กำพี	108. แก่นขม	

35. ตดปลูก,	72. กาดฮอ	109. เครือหนามพรม
36. จมูกปลาไหล	73. สะแก	110. ส้มเสี้ยว
37. ไล่เอียน	74. แห่	111. ต่อกแล้ง

ป่าโลก เป็นลักษณะของป่าที่แบ่งตามลักษณะของพันธุ์ไม้ที่มีขึ้นอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ซึ่งเกิดในพื้นที่ตามดงที่โนนหรือที่ดอน เป็นไม้พุ่มหรือไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ซึ่งในพื้นที่ตามภูเขาตมจะเป็นไม้รุ่น 2-3 ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์พืชมากกว่า 110 ชนิด ซึ่งมีกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่ตามและเป็นผืนใหญ่ สภาพป่าดังกล่าวในพื้นที่ตามภูเขาตมยังมีความอุดมสมบูรณ์ คือ

ป่าดอนชาด เป็นป่าโลกที่อยู่ในพื้นที่ตามอยู่ริมฝั่งภูเขาตมทางด้านทิศตะวันออกขนานไปกับภูเขาตม ตลอดแนวจากทิศเหนือจรดทิศใต้มีพื้นที่ 200 ไร่ เป็นป่าหัวไร่ปลายนามีการจับจองเป็นเจ้าของในการทำประโยชน์มาแต่สมัยปู่ ย่า ตา ยาย ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์แต่เป็นที่รับรู้กันในชุมชน

ป่าดงเขื่อง มีพื้นที่ 752 ไร่ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ริมฝั่งภูเขาตม เป็นพื้นที่ป่าสาธารณะที่ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีการจัดการของชุมชนร่วมกันดังนี้ คือ

- กำหนดพื้นที่เป็นพื้นที่ป่าชุมชนดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน 625 ไร่
- กำหนดพื้นที่เป็นที่ตั้งวัดป่าปฏิบัติธรรมภูเขาตม และกำหนดเขตอภัยทาน 25 ไร่
- กำหนดพื้นที่เป็นเขตที่ตั้งโรงเรียนเป็นที่ราชพัสดุและมีลักษณะเป็นสภาพป่าในโรงเรียน มีพื้นที่รวมทั้งหมด 102 ไร่

พันธุ์พืชที่พบในป่าโลก(ป่าดงเขื่อง,ป่าดอนชาด) เช่น

1. มะค่าแต้	31. หวดข่า	61. โจด	91. คอแลน
2. กันจ้อง	32. จั้วผา	62. มุงเมือง	92. เครือเขาคำ
3. ตะโก	33. ขนวน	63. ช้างน้ำว	93. นมวัว
4. ลำดวล	34. ฝั่	64. ชายเดน	94. อ้อยช้าง
5. พะยอม	35. น้ำเกียจ	65. เหมือดแอ่	95. เบ๊นขอ
6. กระบก	36. อีทก	66. เหี้ยนกวาง	96. หนามแท่ง
7. ดี้ว	37. ผีผ่วน	67. พอก	97. เข็มแดง
8. ดีนนก	38. อलग	68. ฮัง	98. เข็มขาว
9. มะม่วง	39. แสง	69. โมง	99. แกต้ย

10. ชาด	40. หำหอก	70. มะเกลือ	100. แกะใหญ่
11. ดาล	41. จิก	71. กั่วยน้อย	101. ลุมพุก
12. ไช้เน่า	42. พันชาด	72. ไหญ่	102. เครือหมากยาง
13. บาก	43. ค้องแล่ง	73. เล็บแมว	103. ประคู้
14. หมู่ย	44. ลวงไซ	74. หนามคลอง	104. หนามนกเขา
15. ตาไก่	45. หมี่	75. เครือไรสง	105. ต้นข่อย
16. ตากวาง	46. ยาง	76. ขอป่า	106. สัมปหล่อ
17. สะเดา	47. คองกุง	77. ฮวงซุม	107. มั่ง
18. โค้ไม่รู้ลิ้ม	48. ต้นคูณ	78. โพนครก	108. มะขามป้อม
19. หวาชโคก	49. มะกอก	79. หนามกระจาย	109. โมกน้อย
20. พยุง	50. สัมโฮง	80. หนามละเวียง	110. ก้านของ
21. หนามพรม	51. สัมกบ	81. หมาว้อ	111. โกทา
22. ต้นไฮ	52. เครือเขาหลง	82. มันห้อย	112. หว่า
23. โกทก	53. มันหอย	83. เค็ง	113. เกลือกก
24. มันปลา	54. มะขาม	84. เหมือด	114. สัมป่อย
25. สมอ	55. โมกเตี้ย	85. หนามคัดเค้า	115. ลูกแตก
26. โมกใหญ่	56. ต้น	86. เครือเปื่อง	
27. หลักคำ	57. เฟ็ก	87. เครือจาน	
28. ท่ม	58. ลูกไธ	88. ต้นจาน	
29. แสง	59. ลูกใหญ่	89. เครือชูด	
30. ข่าลิ้น	60. ขี้เหล็ก	90. เครือผักสาบ	

พันธุ์สัตว์/แมลง

เนื่องจากพื้นที่ตามภูเขาคิมมีลักษณะภูมิฐานที่เป็นระบบนิเวศน้อยในพื้นที่ที่หลากหลายทั้งที่เป็นภูเขา หนอง อ่าง วัง ปาก เล้ง และมีพันธุ์พืชที่หลากหลายทั้งที่เป็นป่าเบญจ-ป่าหาม และป่าโคก อีกทั้งดินมีความอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากการพัดพาจากดินตะกอนมาทับถมทุกปี จึงเป็นบ่อเกิด

ของสิ่งมีชีวิตที่หลากหลาย ทั้งที่เป็นแหล่งหาอยู่หากิน หลบภัย สร้างรัง แพร่ขยายพันธุ์ได้เป็นอย่างดี จึงมีสัตว์ที่เป็นสัตว์ปีก สัตว์น้ำ สัตว์บก สัตว์เลื้อยคลานและแมลงที่หลากหลายชนิด ดังนี้

นก ที่พบเห็นในพื้นที่ตาม(ป่าบุ่ง-ป่าทามและป่าโคก)มีมากกว่า 58 ชนิดดังนี้

1. นกเจ้า	2. นกเค้าแมว	3. นกอีจู้	4. นกขี้หมา
5. นกเป็ดน้ำ	6. นกเค้าลาน	7. นกกระป๋อง	8. นกขี้ถี้
9. นกกระยาง	10. นกเค้าใหญ่	11. นกกระทา	12. นกขาน
13. นกไถ่นา	14. นกเค้าลาย	15. นกแดดแต่	16. นกปึก
17. นกอีลุ้ม	18. นกขอด	19. นกแดดแต่	20. นกแจนแวน
21. นกกระทาน้ำ	22. นกขอดหอม	23. นกขี้หาด	24. นกกดตาแดง
25. นกเจ้าฟาน	26. นกกระแซง	27. นกกดน้อย	28. นกขุมอีด
29. นกก้อวอก	30. นกกดใหญ่	31. นกขุมวัว	32. อีกา
33. นกตุ้ม	34. นกขมิ้น	35. นกเขาขาว	36. นกขุมม้า
37. นกนางแอ่น	38. นกเขาตุ้	39. นกขุมหรี	40. นกเขียงเทียน
41. นกเขาทอง	42. นกขุมนิล	43. นกกาวา	44. นกเอี้ยงโม่ง
45. นกขุมทุ่ง	46. นกกระจาบ	47. นกเอี้ยงแดง	48. นกขี้เจ็กโรย
49. นกกระจอก	50. นกเอี้ยงดำ	51. นกกระเด็นใหญ่	52. นกปึกล้วย
53. นกผีเสื้อ	54. นกเอี้ยงฝ้าย	55. นกกางเขน	56. นกกวก
57. นกเจ้าหม้อ	58. นกกระเด็นน้อย		

ปลา ที่พบเห็นในพื้นที่ตามกุดขาคิม ตามกุด หนอง สอง วัง เลิง ปาก ที่เป็นแหล่งน้ำในพื้นที่มากกว่า 71 ชนิด ดังนี้

1. ปลาชะโด	2. ปลาค้าว	3. ปลาตุก	4. ปลาชะแยง
5. ปลาเป่า	6. ปลาข้างลาย	7. ปลากระทง	8. ปลาอีเปอะ
9. ปลาหมอ	10. ปลาเสือ	11. ปลาชีว	12. ปลาช่อน
13. ปลา หี(ขี้)เขมร	14. ปลาคบ	15. ปลาปาน	16. ปลาไหล
17. ปลานกเขา	18. ปลาจอก	19. ปลาตะเพียน	20. ปลาแก้ง
21. ปลาเวียนไฟ	22. ปลาอีไท	23. ปลาสร้อย	24. ปลาขุม
25. ปลาปึกไก่	26. ปลาข้างเหยียบ	27. ปลาขอน	28. ปลารากกล้วย
29. ปลาขี้เหี้ย	30. ปลาดอง	31. ปลาบู๋	32. ปลาช่อถั่ง
33. ปลาคุ้ยลาม	34. ปลาขาวม	35. ปลากระดี่	36. ปลาสลิด
37. ปลากัด	38. ปลานักเบ้น	39. ปลาแซ่	40. ปลาหมากแปบ
41. ปลาชีวอ้าว	42. ปลาหัวหงอก	43. ปลาหนุ	44. ปลาแมว
45. ปลาบั้ง	46. ปลาสวาย	47. ปลาขี้ไก่	48. ปลาถด

49. ปลาคาบของ	50. ปลาหลด	51. ปลาชะเงยข้างลาย	52. ปลาซึ้ม
53. ปลาสุด	54. ปลานาง	55. ปลาหมัด	56. ปลาหลด
57. ปลาอีเก๋า	58. ปลาอี๊ด	59. ปลาหมู	60. ปลานวลจันทร์
61. ปลาแม่หัวน้อย	62. ปลาเพี้ยะ	63. ปลาไส้ตัน	64. ปลาสมองหมา
65. ปลาชีวกแก้ว	66. ปลาจอก	67. ปลาหมากแปบ	68. ปลาชะเงยธง
69. ปลาตาแดง	70. ปลาดองกาย	71. ปลาซีก	

งู เป็นสัตว์เลื้อยคลานที่พบในพื้นที่ตามภูเขาหินทั้งที่เป็น ป่าบุง-ป่าทาม ป่าโคกและตามพื้นที่
ทามทั่วไปพบมากกว่า 25 ชนิด ดังนี้

1. งูสิงคง	2. งูสิงทอง	3. งูเห่าปวก	4. งูเห่าคอพืง
5. งูเหลือม	6. งูเขียว	7. งูผักจ้าว	8. งูปลา
9. งูเห่าน้ำ	10. งูตะเพิบักพริก	11. งูคางแห	12. งูตะโน
13. งูเขียวสบบปลาหลด	14. งูเขียวหางเห้ม	15. งูสา	16. งูไล่
17. งูกินคบ	18. งูลูกเขือก	19. งูหลักควาย	20. งูขี้ไก่
21. งูคิน	22. งูเงี้ยว	23. งูเหลือมอ้อ	24. งูหลาม
25. งูลูกหนู			

หนู พบในพื้นที่ตามภูเขาหินมีมากกว่า 8 ชนิด ดังนี้

1. หนูพุก	2. หนูแพง	3. หนูท้องขาว	4. หนูวง
5. หนูหาว	6. หนูชิง	7. หนูนา	8. หนูโค่น

แมลง พบในพื้นที่ตามภูเขาหินพบมากกว่า 22 ชนิด ดังนี้

1. แมงจิซอน	2. กิโนแดง	3. กิโนข้าง	4. แมงดา
5. มดแดง	6. ต่อ	7. แตน	8. จิโปม
9. จิถ่อ	10. แมงมัน	11. แมงข้าง	12. แมงเงา
13. จักจั่น	14. ตั๊กแตน	15. แมงข้าวสาร	16. แมงระงำ
17. แมงหัวควาย	18. หิ่งห้อย	19. จิ้งหรีด	20. แมลงปอ
21. แมงอี	22. แมงม่วง		

เห็ด ในพื้นที่ตามภูเขาหินจะมีเห็ดเกิดจำนวนมาก ตามสภาพพื้นที่และตามฤดูกาล ทั้งที่เป็นป่า
บุง ป่าทามและป่าโคก ตามลักษณะภูมินิเวศน์ย่อยของพื้นที่ ทั้งที่เป็นเห็ดกินได้ ขายได้และเห็ดกินไม่ได้
ในส่วนเห็ดที่กินได้ จากการจัดเวทีประชุมระดมข้อมูลร่วมกับกลุ่มผู้หาของป่าที่เชี่ยวชาญเรื่องการหา
เห็ด พบว่าในพื้นที่ตามภูเขาหิน มีเห็ดที่พบกว่า 42 ชนิดดังนี้

1.เห็ดกระโงกเหลือง	2. เห็ดกระโงกขาว	3. เห็ดเค้าไคเหลือง	4. เห็ดไคขาว
5.เห็ดเค้าไคเขียว	6. เห็ดปวกแดง	7. เห็ดปวกดาบ	8. เห็ดปวกน้อย
9.เห็ดผึ้งทาม	10. เห็ดผึ้งหัว	11. เห็ดผึ้งขาลาย	12. เห็ดผึ้งจวน้อย
13. เห็ดผึ้งดางแห	14. เห็ดผึ้งน้ำข้าว	15. เห็ดผึ้งมะอี	16. เห็ดผึ้งนกขุ่ม
17. เห็ดผึ้งห้าฟาน	18. เห็ดผึ้งแม่ชี	19. เห็ดหน้าวัว	20. เห็ดหาด
21. เห็ดน้ำหมากขาว	22. เห็ดแฮด	23. เห็ดทา	24. เห็ดหัวหญ้า
25. เห็ดเผาะฝ้าย	26. เห็ดเผาะหนัง	27. เห็ดตะปู้	28. เห็ดยาง
29. เห็ดข้าวตอกแดง	30. เห็ดเกลือ	31. เห็ดซี่เทา	32. เห็ดถ่านใหญ่
33. เห็ดน้ำหมากแดง	34. เห็ดถ่านน้อย	35.เห็ดหลังแหล่	36. เห็ดซี่ไก่อเคียน
37. เห็ดข่า	38.เห็ดก่อ	39.เห็ดขยอ	40.เห็ดหนูหนู
41.เห็ดดินแฮด	42. เห็ดดินเต่า		

ลักษณะทางด้านสังคม

พื้นที่ทามกุดขาคิมอยู่ในเขตพื้นที่คาบเกี่ยว ระหว่าง 2 ตำบล คือ ตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ มีจำนวนหมู่บ้านรวมทั้ง 2 ตำบล 21 หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้านเป้าหมายในการศึกษาตามโครงการเดิม 9 หมู่บ้าน แต่ในการศึกษาจริง 10 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่รายรอบพื้นที่ทามกุดขาคิมและใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทามกุดขาคิมเป็นหลักดังแสดงในตารางนี้

ชื่อ ตำบล/หมู่บ้าน	หมู่ที่	จำนวนครัวเรือน	ประชากร(คน)
●ตำบลกุดขาคิม			
1.บ้านลำเพ็ญ	1	109	598
2.บ้านกุดขาคิม	5	108	667
3.บ้านนาสว่าง	8	92	447
4.บ้านศาลา	9	51	291
●ตำบลทับใหญ่			
1.บ้านทับใหญ่	1	119	682
2.บ้านโพธิ์	3	65	340
3.บ้านจาน	6	123	658
4.บ้านจาน	8	74	379
5.บ้านจาน	9	127	823
6.บ้านโพธิ์	10	73	350
รวม 2 ตำบล 10 หมู่บ้าน	10	941	5,235

การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ที่อยู่รอบแหล่งน้ำกุชชาคิม/พื้นที่ตามกุชชาคิมสืบอายุมาได้หลายร้อยปี ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญ 3 กลุ่ม คือ ไทยเขมร ไทยส่วย (กฺย) ซึ่งเป็นคนพื้นเพเดิมในจังหวัดสุรินทร์และลาวอีสานที่อพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ลักษณะชุมชนจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ จากกรณีศึกษาในพื้นที่ดังกล่าวจะพบว่า มีชุมชนขนาดใหญ่หลักๆอยู่ 4 ชุมชนใน 10 หมู่บ้าน คือ ในตำบลกุชชาคิม 1 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านลำเพ็ญ ซึ่งประกอบด้วย บ้านลำเพ็ญเป็นหลัก และมีบ้านกุชชาคิม,บ้านนาสว่าง บ้านศาลา ซึ่งแยกหมู่บ้านมาจากบ้านลำเพ็ญแต่อยู่ในชุมชนเดียวกัน ตำบลทับใหญ่ มี 3 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านทับใหญ่ ชุมชนบ้านจาน ประกอบไปด้วย บ้านจาน หมู่ 6, 8, 9 และชุมชนบ้านโพธิ์ ประกอบด้วย บ้านโพธิ์หมู่ 3 และหมู่ 10

ในอดีตลักษณะวิถีชีวิตของชุมชนในเขตพื้นที่ตามกุชชาคิมยังมีวิถีแบบดั้งเดิม ซึ่งถือจารีตประเพณีและความร่วมมือร่วมใจกันภายในชุมชน การนับถือ การเคารพผู้อาวุโสในชุมชน การนับถือผีฟ้า ผีป่า ผีนา หมอธรรม เจ้าที่อารักษ์ประจำแหล่งน้ำ รวมทั้งพระแม่ธรณี เป็นต้น ซึ่งประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิมดังกล่าว ยังพอมีร่องรอยที่พบเห็นได้

ปัจจุบันเนื่องจากชุมชนเป็นชุมชนขนาดใหญ่ กลุ่มคนที่เป็นทั้งไทยเขมร ไทยส่วย(กฺย) และลาว ได้มีการผสมผสานกันทางชาติพันธุ์ค่อนข้างสูง ซึ่งเกิดจากการแต่งงาน จะพบว่ามียุคสมัยที่มีการแต่งงานข้ามระหว่างชาติพันธุ์ เป็นเหตุให้มีการกลมกลืนทางวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนเกือบจะไม่แตกต่างกัน และอีกอย่างเกิดจากความทันสมัยด้านเทคโนโลยีที่มากับนโยบายการพัฒนาของรัฐ ได้เปลี่ยนวิถีของชุมชนจากวิถีสังคมเกษตรเพื่อยังชีพ เป็นสังคมที่ผลิตเชิงพานิชย์มากขึ้น จากที่เคยพึ่งพาธรรมชาติและการช่วยเหลือกันเองในชุมชน เครื่องญาติ ครอบครัวเริ่มมีการพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น

การประกอบอาชีพและรายได้ของชุมชน ที่อยู่รอบพื้นที่กุชชาคิม ส่วนใหญ่มีอาชีพหลัก คือ การทำนา รองลงมาคือ การเลี้ยงสัตว์ (วัว-ควาย) รับจ้างในและนอกพื้นที่ หาปลา หาของป่า ทอผ้าไหม ทอเสื่อ ปลูกผัก เป็นต้น ซึ่งรายได้หลักจะมาจากการทำนาเลี้ยงวัว-ควายและรับจ้าง ส่วนการหาปลา หาของป่า ทอผ้าไหม ปลูกผักทอเสื่อ จะเป็นลักษณะการทำไว้ใช้สอยและบริโภคในครัวเรือนเหลือก็จะขาย

กลุ่มองค์กรในชุมชน จะเห็นได้ว่าชุมชนพื้นที่ศึกษามีการรวมกลุ่มกันภายในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน ในการประกอบอาชีพ การพัฒนาชุมชนและการจัดสวัสดิการในชุมชน เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนเงินล้าน กลุ่มกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มกองทุนร้านค้า กลุ่มใช้น้ำประปา กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มฉาบปูนทาสีในหมู่บ้าน กลุ่มฉาบปูนทาสี ๓๐๕. กลุ่มปลูกผัก กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มแม่บ้านผลิตแชมพู และน้ำยาล้างจาน กลุ่มผลิตเหล้าพื้นบ้าน กลุ่มเกษตรกรทำนาประจำตำบล ซึ่งกลุ่มต่างๆ ดังที่กล่าวมาจะมีทั้งส่วนราชการในระดับอำเภอ และองค์การบริหารส่วนตำบลกุชชาคิม และตำบลทับใหญ่ ในการหนุนเสริมสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาในกลุ่มในชุมชนดังกล่าวด้วย

วิถีทามวิถีชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทามกับชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งภูเขาตึ่มที่อยู่รอดและยังยืนมาจนถึงปัจจุบัน ก็คือ การดำรงชีวิตอยู่ของชุมชนที่อาศัยพื้นที่ทามเป็นหลักในการดำรงชีวิต ซึ่งได้พึ่งพาอาศัยกันมาโดยตลอดระหว่าง คนกับทาม “คนกับทามอาศัยพึ่งพาเกื้อกูลกัน” ชุมชนต่างๆ จึงมักอาศัยตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ (พื้นที่ทาม) ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ทามกับวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่มีความสัมพันธ์เหนียวแน่นซึ่งมีผลกระทบต่อกันระหว่างคนกับทาม ซึ่งความผูกพันดังกล่าวมีมาตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนานหลายร้อยปี โดยการถ่ายทอดผ่านประสบการณ์ การเรียนรู้การจัดการ การใช้ประโยชน์ ระบบนิเวศพื้นที่ที่มีความหลากหลายที่เป็นจารีตประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อและเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบทอดจากรุ่น ปู่ ย่า ตา ทวด สู่รุ่นลูกหลานหลายชั่วอายุคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินกิจกรรมเพื่อการผลิตในพื้นที่ทามเพื่อการสร้างอาชีพยังมีความผูกพันสูง ถึงแม้ว่าปัจจุบันวิถีการผลิตวัตถุประสงค์ในการผลิตจะเปลี่ยนไปแต่ความผูกพันยังคงอยู่ซึ่งมีความสำคัญทั้งต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและการดำรงอยู่ของพื้นที่ทามประกอบด้วย

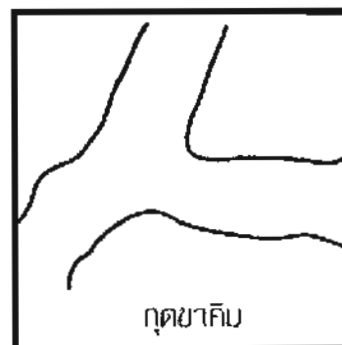
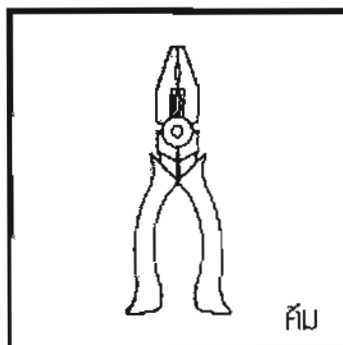
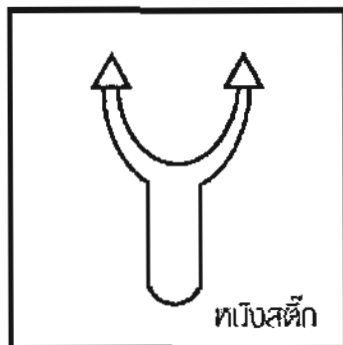
1. การเพาะปลูก มีทั้งการทำนาทามที่มีลักษณะเป็นนาปี นาแขง การปลูกข้าวโพด พืชผักสวนครัว เช่น พริก ถั่ว แดง และผักต่างๆ
2. การเก็บหาของป่า พืช ผัก ผลไม้ ในทามที่กินได้ทั้งพืชบก พืชน้ำ ไม้ใช้สอย ก่อสร้างเครื่องใช้/อุปกรณ์ในครัวเรือน พืชสำหรับจักสาน สมุนไพร ไม้ฟืน ถ่าน เห็ด มัน ไข่มดแดง
3. การเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงวัว-ควาย เลี้ยงปลา เลี้ยงเป็ด
4. การดัดแปลงดินทราย ในพื้นที่ทามโดยเฉพาะบริเวณโนนอีคุ้มริมฝั่งภูเขาตึ่มด้านทิศตะวันตก
5. การล่าสัตว์ เช่น กวางบินนก หนู งู และสัตว์ป่าขนาดเล็กอื่นๆ
6. การจับสัตว์น้ำ เช่น กุ้ง หอย ปู ปลา ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมหลักที่ทำควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมอื่นๆด้วย เช่น การเลี้ยงสัตว์ ทำนา การเก็บผลผลิตอื่นๆ
7. เป็นบ่อเกิดวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น คอนปี่ตา แหล่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าที่อารักษ์พื้นที่ การแข่งเรือ
8. เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ กินข้าวป่า
9. เก็บกักตะกอนช่วยเก็บกักแร่ธาตุที่ถูกพัดพามากับน้ำให้ดินอุดมสมบูรณ์
10. ช่วยรักษาสมดุลระหว่างน้ำผิวดินและน้ำใต้ดิน
11. ช่วยกักเก็บน้ำฝน
12. ป้องกันน้ำท่วมฉับพลันในพื้นที่ตอนล่าง
13. ช่วยปรับปรุงคุณภาพน้ำ/กรองสารพิษที่มากับน้ำหรือการผลิตทางการเกษตรแบบใหม่
14. ป้องกัน/รักษาชายฝั่งแม่น้ำอีคเกาะตึ่มและชายน้ำไม่ให้ถูกชะล้างพังทลายทำให้แหล่งน้ำธรรมชาติตื้นเขิน
15. มีความสำคัญต่อวงจรชีวิตของพืชและสัตว์นานาชนิดทั้งเป็นแหล่งขยายพันธุ์ หายู่หากิน หลบภัย ของสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ

บทที่ 4

ผลการศึกษาวิจัย

ความเป็นมาของกุดขาคิม

“กุดขาคิม” เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งเดิมที สันนิษฐาน ว่า เมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว กุดขาคิม เป็น ลำน้ำสายเดียวกันกับลำน้ำมูลแต่ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลง ของธรรมชาติ ทิศทางการไหลของน้ำ ได้เปลี่ยนไป ทำให้ถูกตัดขาดจากลำน้ำมูล ชาวบ้านจึงเรียกว่า กุด หรือ มุถหลง กุดขาคิมมีชื่อเรียก หลายชื่อ เช่น กุดแบ่ง กุดบ่วง่าม กุดใหญ่ กุดขาคิม เป็นต้น แต่ชื่อที่เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปคือ กุดขาคิม สาเหตุที่เรียกชื่อดังที่กล่าวข้างต้นก็เนื่องจากว่า เรียกตามลักษณะของกุดที่มีลำน้ำสองสายไหล มาบรรจบกัน และไหลรวมเป็นสายเดียวเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่มีลักษณะคล้ายข่ามขาง หนังสือ ตึก ที่เป็นเครื่องมือในการล่าสัตว์ และอีกอย่างหนึ่งก็บอกว่าคล้ายขาคิมที่เป็นเครื่องมือช่างในการซ่อม เครื่องยนต์ หรือซ่อมอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือนดังรูปที่แสดงเปรียบเทียบ ดังนี้

ลำน้ำกุดขาคิม จากการประเมินร่วมกับชาวบ้านมีพื้นที่กว่า 1500 ไร่โดยมีความยาวเริ่มจากกุดปลาข้าวมัน ทางทิศเหนือติดกับลำน้ำมูล ยาวลงมาทางทิศใต้ถึงบ่วง่ามบริเวณวัดป่ากุดขาคิมเลยไปถึงวัดบ้านลำเพ็ญ ยาวประมาณ 7 กิโลเมตร และจากบริเวณบ่วง่ามวัดป่ากุดขาคิมยาวไปทางทิศตะวันออกเขตพื้นที่ตำบลทับใหญ่ไหลลงแม่น้ำมูลบริเวณกุดเจ๊ก วังใหญ่บริเวณคอนแก้วกลางยาว ประมาณ 6 กิโลเมตร

ความกว้างและแคบของกุดขาคิมขึ้นอยู่กับสภาพของตลิ่ง มีความกว้างตั้งแต่ 10 เมตรถึง 300 เมตร ลึกประมาณ 2.5 เมตร ถึง 10 เมตรตามสภาพของพื้นที่และฤดูกาล มีน้ำขังตลอดปี จากการคิดคำนวณปริมาณความจุของน้ำกุดขาคิมร่วมกับชาวบ้าน ผู้นำชุมชนตามช่วงฤดูกาล สามารถระบุได้ดังนี้ คือ ช่วงฤดูฝนมีปริมาณน้ำประมาณ 26,000,000 ลูกบาศก์เมตร ช่วงฤดูแล้งมีปริมาณน้ำประมาณ 16,250,000 ลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้ไม่ได้คิดรวมปริมาณน้ำในช่วงฤดูน้ำหลาก

กุดขาคิม เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีลักษณะพิเศษ คือ เป็นระบบนิเวศน์ย่อยของระบบนิเวศน์แม่น้ำมูล มีชุมชนตั้งอยู่ใกล้ และมีพื้นที่ทำการเกษตรที่เป็นพื้นที่ทามอยู่ล้อมรอบ โดยมีแม่น้ำมูลอยู่ทางทิศเหนือ ที่ตั้งชุมชนอยู่ทางทิศใต้ ลักษณะพื้นที่ริมฝั่งกุดขาคิมด้าน ทิศตะวันตกจะเป็นพื้นที่ต่ำลาด เนินสูงขึ้นไปตามพื้นที่ทามที่เป็นพื้นที่การเกษตรของชุมชนไปจรดถนนดินลูกรังเส้นจากบ้านลำเพ็ญไปบ้านงานเคย ถ้าวัดความสูงจากริมฝั่งกุดขาคิมไปจนถึงถนนจะมีความสูงต่างระดับกันประมาณ 1 เมตร ริมฝั่งด้านทิศใต้ จะเป็นที่ตั้งวัดป่ากุดขาคิมและมีป่าชุมชนคงเหลือที่ชุมชนได้จัดการดูแลและ ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ริมฝั่งจะเป็นพื้นที่ต่ำ(แต่สูงกว่าริมฝั่งด้านทิศตะวันตก)แล้วลาดสูงขึ้นไปถึงที่ตั้งชุมชนและพื้นที่นาทุ่ง มีความสูงต่างระดับกันประมาณ 2 เมตร ริมฝั่งด้านทิศตะวันออกจะเป็นพื้นที่ป่าดอนชาด ซึ่งเป็นป่าหัวไร่ปลายนาขึ้นตามริมฝั่งตลอดแนวจากทิศเหนือจรดทิศใต้พื้นที่จะเป็นที่สูงลาดต่ำลงไปตามพื้นที่ทามที่เป็นพื้นที่ราบเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชน มีความสูงต่างระดับกันประมาณ 1 เมตร ริมฝั่งด้านทิศเหนือเป็นพื้นที่ราบสลับเนินสลับกัน มีพื้นที่เป็นที่สูงและที่ต่ำเป็นพื้นที่การเกษตรและพื้นที่ป่าบุ่งป่าทามที่เป็นป่าหัวไร่ปลายนา สลับกันไปจนจรดแม่น้ำมูล

ทางน้ำและการไหลของน้ำ

พื้นที่ทามกุดขาคิม มีระบบการไหลหรือทางน้ำที่ไหลเข้าและไหลออกจากกุดขาคิมตามลักษณะภูมิฐานของพื้นที่ทั้งในเขตพื้นที่ทุ่งและเขตพื้นที่ทาม ดังนี้

เขตพื้นที่ทุ่ง เป็นเขตพื้นที่สำหรับทำนาทุ่ง/นาปี อยู่ทางทิศใต้ของกุดขาคิมน้ำที่ไหลเข้ากุดขาคิมจะเป็นน้ำฝน ไหลจากพื้นที่นาทุ่งไปตามคลอง สอง ทั้งที่เป็นสองธรรมชาติ และคลองที่ชาวบ้านช่วยกันขุด เพื่อระบายน้ำจากนาทุ่งให้ไหลลงกุดขาคิม มีด้วยกัน 7 ทางคือ

1. **สองหางบ่อ** จะเป็นร่องน้ำหรือคลองน้ำธรรมชาติที่น้ำฝนจากพื้นที่นาทุ่งของบ้านศาลาบ้านบาก บ้านคง บ้านเค็ง ไหลลงมารวมกันที่สองหางบ่อไหลลงกุดบ้าน-สองกระเค-สองห้วย ตามลำดับ และไหลลอดท่อถนนลูกรัง ด้านทิศตะวันตกเส้นจากบ้านลำเพ็ญไปบ้านงานเคย ไหลลงบ่ออีคุ้มและลงกุดขาคิม มีความยาว 80 เมตร
2. **สองหนองบุตรศรี** เป็นคลองดินธรรมชาติอยู่ระหว่างหมู่บ้านลำเพ็ญและบ้านนาสว่าง มีความยาวประมาณ 1 กิโลเมตร กว้าง 2 เมตร ลึก 1 เมตร น้ำไหลลงเป็นน้ำฝนจากทุ่งหนองบุตรศรี หนองไม้ค้าย หนองสองแมวไหลเข้าของหนองบุตรศรีไปลงกุดบ้าน-สองกระเค-สองหนองห้วยไหลลอดท่อที่ถนนลูกรังด้านทิศตะวันตกเส้นจากบ้านลำเพ็ญไปบ้านงานเคย ไหลเข้าบ่ออีคุ้ม ลงกุดขาคิมตามลำดับ
3. **สองอีโท** เป็นคลองดินธรรมชาติ ยาว 1.5 กิโลเมตร กว้าง 2 เมตร ลึก 1 เมตร ใน 1.5 กิโลเมตรชาวบ้านได้ขุดเพิ่ม 500 เมตร โดยใช้แรงงานชาวบ้านช่วยกันขุด น้ำจะไหล

แรงเท่ากับสองหนองบุตรศรี เป็นน้ำฝนจากนาทุ่ง หนองเห็นอัม ทุ่งหนองจาน ไหลเข้าของอีไท ไหลลงกุดขาคิมตามลำดับ

4. **คลองดงเขื่อง** เป็นคลองดินที่ชาวบ้านร่วมกันขุด เพื่อเป็นแนวเขตป่าชุมชนป่าดงเขื่อง และเป็นคลองระบายน้ำฝน จากนาทุ่ง โพนกระเจา ไหลเข้าคลองดงเขื่อง และไหลลงกุดขาคิมที่บริเวณท่าโสกพุท มีความยาว 1 กิโลเมตร กว้าง 2 เมตร ลึก 1 เมตร
5. **คลองท่าช้าง** เป็นคลองดินโดยที่ส่วนราชการส่งเสริมให้ชาวบ้านขุดเพื่อทำนาปรังและเป็นการระบายน้ำในฤดูฝนจากทุ่งห้วยแก้ว อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ไหลมาตามคลอง แยกหนอง อะลัม ไหลลงกุดขาคิมที่บริเวณท่าช้าง มีความยาวประมาณ 1 กิโลเมตร กว้าง 2 เมตร ลึก 1 เมตร
6. **คลองกุดอีปู่** (ข้างโรงเรียนบ้านจาน) เป็นคลองดินยาวประมาณ 1 กิโลเมตร กว้าง 2 เมตร ลึก 1 เมตร เป็นน้ำฝนจากทุ่งห้วยแก้ว อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ไหลมาตามคลอง มาแยกที่หนอง อะลัม ไหลไปลงกุดขาคิมที่จุดที่ตั้งประปาบ้านจานใกล้กับพังกันน้ำ
7. **songdaewang (คลองอนามัย)** เป็นคลองดินน้ำฝนจากหนองบก หนองส่องแมวและทุ่งห้วยแก้ว อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ไหลเข้า songdaewang(คลองอนามัย) ด้านทิศตะวันออกตลอดสะพานถนนลูกรังข้างสถานีอนามัยบ้านจาน ไหลลงกุดขาคิมที่บริเวณท่ากุดขึ้นาค ความยาวจากหนองส่องแมวไปถึงสถานีอนามัยบ้านจาน ประมาณ 1 กิโลเมตร จากสถานีอนามัยบ้านจานไหลลงกุดขึ้นาคยาวประมาณ 1.5 กิโลเมตร และความยาวจากหนอง อะลัม ไปถึงสถานีอนามัยบ้านจาน ยาวประมาณ 1.5 กิโลเมตร ความกว้างของคลอง 2 เมตร ลึก 1 เมตร

เขตพื้นที่ทาม จะอยู่บริเวณรอบพื้นที่กุดขาคิม ทั้งทางด้านทิศเหนือติดกับลำน้ำมูล ทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก ซึ่งมีลักษณะภูมิโนนที่หลากหลาย สลับซับซ้อน ทั้งที่มีลักษณะเป็นป่าบุงป่าทาม ป่าโคกเป็นโนน ดอน กุด หนอง สอง ปาก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวนาทามเลี้ยงสัตว์และหาปลาหาเก็บของป่า เพื่อกำรงชีพและเป็นรายได้ในครัวเรือน ในพื้นที่ดังกล่าวมีทางน้ำที่ไหลเข้าและไหลออกกุดขาคิมทั้งที่เป็นน้ำฝน น้ำแก่ง และน้ำมูล มีด้วยกัน 10 ทาง ดังนี้

1. **ปากกุดเตย** จะเป็นระบบนิเวศน์ที่มี กุด หนอง สอง ปาก ที่เชื่อมต่อกันกักเก็บน้ำเป็นทอดๆ ไหลเข้าหากัน และไหลลงกุดขาคิม โดยปากกุดเตยจะอยู่เชื่อมต่อกับแม่น้ำมูล ทางทิศเหนือ โดยที่แม่น้ำมูลเมื่อฝนตกหนัก หรือฤดูน้ำหลาก น้ำมูลจะไหลเข้าบริเวณปากกุดเตย แล้วไหลเข้า กุดหม้อทอง-ร่องพอก-กุดเปือย-กุดตาสร้อย-กุดปลาเหมา-กุดหล่ม-กุดสว่าง-กุดหลังหาด-หนองค้ำ-หนองกัน-กุดตากิด-ตามลำดับ ไหลจนน้ำเต็มแหล่งน้ำเหล่านี้แล้ว น้ำจะเอ่อไหลกลับไปเข้ากุดบักเอ็ก-หนองสีพะดี-หนองกะดัน-หนองพ้อใหญ่ตัว ตามลำดับ ขณะเดียวกันอีกทางหนึ่ง น้ำจะเอ่อเข้าหนองหัวควายไหลเข้าหนอง

โสดาหนองแข้ไข่-หนองอน ตามลำคืบไหลไปบรรจบกันที่หนองพ้อใหญ่ตัว แล้วไหลเข้าหนองยาง-หนองกะเบา-หนองปลาเจ็ง แล้วไหลเข้ากุคชาคิมในที่สุด

2. ปากชาคิม จะอยู่ทางทิศเหนือของกุคชาคิม บริเวณปากชาคิมจะเชื่อมต่อกับแม่น้ำมูล ในช่วงฤดูฝนเมื่อน้ำมูลขึ้นมาก น้ำมูลจะไหลเข้าและไหลออกกุคชาคิม ดังนี้

- น้ำมูลไหลเข้าปากชาคิมแล้วไหลเข้าหนองกระเดา- กุดปลาข้าวมัน และไหล เข้ากุคชาคิมตามลำคืบ
- น้ำมูลไหลเข้าปากชาคิม –หนองกระเดา-หนองจอก-หนองสับหมู-หนองเกวียนหัก-หนองพอก-หนองขาม-หนองเหงานอน-หนองธู-กุดจับเทิง-กุดจับใหญ่และไหลออกแม่น้ำมูลในที่สุด
- น้ำมูลไหลเข้าปากชาคิม –หนองกระเดา-หนองจอก-หนองสับหมู-หนองเกวียนหัก-หนองพอก-หนองขาม-หนองเหงานอน-หนองธู-ไหลเข้าหนองห้วยน้อย-หนองไค้-หนองไผ่ล้อม-หนองเต่า-หนองจอกขวาง-ไหลเข้ากุดอีหมื่น เข้ากุคชาคิมถัดจากผนังกันน้ำบ้านงานทางด้านทิศตะวันออก
- น้ำมูลไหลเข้าปากชาคิม-หนองกระเดา-กุดปลาข้าวมัน-กุดแคน-แขงขุนแพ่ง-หนองคอแคน-หนองสวนมอน-หนองสงกา-หนองจาน-เรียงมะ-ตามลำคืบและไหลเข้ากุคชาคิมในที่สุด

3.ปากฮองเหมา/ปากฮองกัน เดิมเป็นสองน้ำธรรมชาติแต่ต่อมาชาวบ้านช่วยกันขุด (กัน)อยู่ทิศตะวันตกของปากชาคิม จากปากฮองเหมา/ฮองกันก็เป็นสายน้ำขาวน้ำมูลไหลเข้า แล้วไหลลงปากอ่าวและไหลเข้ากุคชาคิมในที่สุด

4. วังใหญ่ อยู่ติดกับ แม่น้ำมูล ทางทิศตะวันออกของกุคชาคิม ซึ่งแม่น้ำมูลจะไหลเข้าวังใหญ่ แล้วไหลเข้ากุคเจ็ก น้ำจะไหลแยกออกเป็นสองสาย คือ

- น้ำมูลไหลเข้าวังใหญ่ เข้ากุคเจ็ก –หนองน้ำเต่า-หนองจะมะ-หนองสั้ม-หนองสิงโดน-หนองขาหย่าง-ตามลำคืบ แล้วไหลลงกุดบ้านโพธิ์ –ร่องนวน-กุดอีหมื่น-กุดบั้งขวัญ-กุดชีธิ-กุดชันนาค-กุดบ่อ และอีกสายหนึ่งน้ำมูลจะไหลเข้าวังใหญ่ เข้ากุคเจ็ก แล้วแยกออกไปทางกุดตาเฮือน -กุดชันน้อย -กุดชีใหญ่-กุดแคน-กุดบ้านโพธิ์-ร่องนวน-กุดอีหมื่น - กุดบั้งขวัญ-กุดชีธิ-กุดชันนาค-กุดบ่อ สันผนังกันน้ำบ้านงานไหลเข้ากุคชาคิม

5. หนองน้อย เป็นหนองน้ำธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่ตามกุคชาคิม เป็นที่รองรับน้ำฝนจากทุ่งนาตามที่ไหลลงหนองน้อย และน้ำมูลจากกุด หนองต่างๆในพื้นที่ไหลเอ่อเข้าหนองน้อย –หนองจันโท-กุดคำ-หนองสัน-หนองแหวน-หนองอีหอม ไหลเข้าหนองกะเหลียง –กุดอีหมื่นและไหลเข้ากุคชาคิมตามลำคืบ

6.หนองตาจาน เป็นหนองน้ำธรรมชาติที่อยู่ในพื้นที่ตามเข่นเดียวกับหนองน้อย เป็นน้ำฝนจากทุ่งนาตาม และจากแม่น้ำมูลไหลเข้ากุด หนองต่างๆในพื้นที่ตาม แล้วไหลเอ่อเข้าหนองตาจาน-เข้าหนองก้านหญ้า-เข้าปากของไฟ ตามลำดับแล้วไหลเข้ากุดชาคิมในที่สุด

7. ทุ่งหนองบัว เป็นที่ราบลุ่มอยู่ทางทิศเหนือของกุดชาคิม ในฤดูฝน น้ำฝนจะไหลลงหนองบัวกลาง -เข้าหนองบัวใหญ่ ไหลลงกุดชาคิมตามลำดับ และอีกทางหนึ่งน้ำฝนจากทุ่งหนองบัวจะไหลลงหนองคูใหญ่ -เรียงมะ และไหลเข้ากุดชาคิมตามลำดับเช่นกัน

8.วังบ่อ ในช่วงฤดูฝนน้ำมูลมีมากจะไหลเข้าตามหนอง สอง วังต่างๆในพื้นที่ตาม เช่น น้ำมูลไหลเข้าวังบ่อ -หนองแคนหล่ม-หนองน้ำใส-หนองปลาซึง-หนองห้วยใหญ่ ไหลออกแม่น้ำมูล ที่วังดาเทียน และอีกทางหนึ่งน้ำมูลจะไหลเข้าวังบ่อ -หนองแคนหล่ม-หนองน้ำใส-หนองปลาซึง-หนองห้วยใหญ่ ไหลเข้าหนองกรก -หนองอีม้า- กุดเจ็ก แยกออกไหลลงแม่น้ำมูลในที่สุด

9. หนองจันนัน เป็นน้ำมูลที่ไหลเข้าหนองจันนัน -เข้ากุดทัด และไหลออกแม่น้ำมูลในที่สุด

10. ฤดูน้ำหลาก/น้ำแก่ง คือในช่วงเดือน กรกฎาคม - สิงหาคม น้ำจะไหลหลากมาเป็นจำนวนมาก ตามลำน้ำมูลเอ่อล้นลำน้ำมูลไหลหลากมาทางด้านทิศตะวันตกของกุดชาคิม ไหลเข้าตามกุด หนอง สอง วัง ในพื้นที่ตาม ท่วมแล้วไหลเข้ากุดชาคิม ในขณะที่เดียวกันน้ำจากลำน้ำมูลทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกก็จะไหลเข้ากุดชาคิมเช่นเดียวกัน ล้นพังกันน้ำบ้านโพธิ์ และพังกันน้ำบ้านจาน เข้ามาบรรจบกันทั้งจากทิศตะวันตก ทิศเหนือ และทิศตะวันออก ที่บริเวณบ่างามกุดชาคิม แล้วไหลย้อนกลับออกไปทางด้านทิศตะวันออก ล้นพังกันน้ำบ้านจานและพังกันน้ำบ้านโพธิ์ ไหลหลากไปตามพื้นที่ตาม ตามกุด หนอง สอง วังและไหลออกแม่น้ำมูลทางด้านทิศตะวันออกในที่สุด

กล่าวโดยสรุป คือ

1. จุดทางน้ำที่ไหลเข้ากุดชาคิมอย่างเดียว มีอยู่ด้วยกัน 13 ทาง โดยแบ่งออกเป็นเขตพื้นที่ทุ่ง และเขตพื้นที่ตามได้ดังนี้

เขตพื้นที่ทุ่ง มีทางน้ำที่ไหลเข้ากุดชาคิม 7 ทาง คือ สองหางบ่อ สองหนองบุตรศรี สองอีโท คลองคงเขื่อง คลองท่าช้าง คลองกุดอีปู่ สองตาพวง

เขตพื้นที่ตาม มีทางน้ำที่ไหลเข้ากุดชาคิม 6 ทาง คือ ปากเคย ปากของเหมา/สองก่น หนองน้อย หนองตาจาน ทุ่งหนองบัว วังใหญ่

2. จุดทางน้ำที่มีทั้งน้ำไหลเข้าและไหลออกกุดชาคิม มีอยู่ 3 ทางในเขตพื้นที่ตามดังนี้ คือ ปากชาคิม กุดจับใหญ่ และช่วงฤดูน้ำหลาก น้ำจะไหลเข้าและไหลออกพร้อมกัน แต่ถ้าน้ำมูลลดลงประมาณ 3 เมตร น้ำกุดชาคิมจะไหลออกแม่น้ำมูล

3. จุดทางน้ำที่ไม่ได้ไหลเข้ากุดชาคิมแต่ไหลเข้าตามกุด หนอง สอง วัง ในพื้นที่ตาม ไหลออกแม่น้ำมูล ตามเดิม แต่ไม่ได้ไหลเข้ากุดชาคิม มีอยู่ 2 ทางคือ วังบ่อ และ หนองจันนัน

สภาพนิเวศน์กุดขาคิม

สภาพกุดขาคิมในอดีต พ่อพิมพ์ พรบุญ อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านกุดขาคิม หมู่ 5 และพ่อยาลาดบางงาม อดีตผู้ใหญ่บ้านบ้านลำเพ็ญ หมู่ 1 เล่าว่า ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นกุดขาคิมอยู่อย่างนี้เลย คือ มีพื้นที่กว้างใหญ่ น้ำในแต่ละกุดไหลถึงกันได้ เช่น กุดพายสงค์ กุดแคน กุดปลาข้าวมัน และกุดบ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นกุดเดียวกันกับกุดขาคิม มีต้นไม้ใหญ่ และไม้พุ่มขึ้นอยู่ตลอดแนวความยาวของสองฝั่ง ช่วยยึดดินไม่ให้พังทะลาย และรักษาระดับน้ำได้ดินให้มีความชุ่มชื้นอยู่เสมอในอดีตจะมีการพายเรือสัญจรช่วงกลางน้ำเนื่องจากพื้นที่ริมฝั่งมีสภาพป่าหนาทึบ น้ำในกุดขาคิมจะใสมาก ชนิดที่ว่าเวลาลงอาบน้ำจะมองเห็นตัวเองได้หมด จากสภาพดังกล่าวกุดขาคิมจึงมีความหลากหลายของระบบนิเวศน์มีสัตว์บก สัตว์น้ำ อยู่เป็นจำนวนมากรวมทั้งจะเข้ได้อาศัยเป็นที่ขยายพันธุ์ แต่ปัจจุบันกุดขาคิมมีสภาพเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากป่าไม้ริมฝั่งกุดขาคิมลดลง เหลือเพียงไม้ขนาดเล็กที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้เป็นป่าชุมชนและป่าหัวไร่ปลายน สัตว์หลายชนิด เช่น ปลาบึก ปลาข้าวมัน จะเข้ ได้สูญหายไปจากกุดขาคิม น้ำที่กุดก็ไม่สามารถไหลถึงกันได้ สาเหตุการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ริมฝั่งกุดเพื่อทำนาแข่ง การตัดไม้ทำเยาะปลา การพังทะลายของดินริมตลิ่ง การทำพนังกั้นน้ำ การปรับพื้นที่ตามเพื่อการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวตามการส่งเสริมของภาครัฐ เช่น ปอ ยูคาลิปตัส การตัดถนนเพื่อการคมนาคมที่สะดวกขึ้นและที่สำคัญคือการสร้างเขื่อนรายไสล อันเป็นมูลเหตุการณีก่อเกิดเรื่องราวการต่อสู้เพื่อพิทักษ์สิ่งแวดล้อมของชาวกุดขาคิม

พื้นที่ทำมาหากินกุดขาคิมกับการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน

พื้นที่ทำมาหากินกุดขาคิมเป็นแหล่งทรัพยากร ที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิต เป็นพื้นที่ทำมาหากินของคนในชุมชนที่อยู่รอบรอบมาช้านาน โดยชุมชนได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทำมา ดังนี้

การทำนา

ชาวบ้านในพื้นที่ตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ นอกจากการทำนาปี (นาทุ่ง) ซึ่งพื้นที่อยู่ทางทิศใต้ของชุมชนและกุดขาคิมแล้ว ในพื้นที่ทำมาหากินกุดขาคิมยังมีการำนาที่ชาวบ้านเรียกว่า นาตาม ซึ่งมีอยู่ 3 ลักษณะ คือ

1. การทำนาแข่ง จะเป็นการทำนาตามริมฝั่งกุดขาคิมตลอดทั้งสองฝั่งและตามบริเวณหนองน้ำ หอง ที่มีน้ำขังตลอดปีช่วงเวลาที่ทำ ตกกล้าในเดือน กุมภาพันธ์ - มีนาคม ปักดำในเดือน เมษายน เก็บเกี่ยวในเดือน กรกฎาคม พันธุ์ข้าวที่ปลูกเป็นข้าวเจ้าเมล็ดเล็ก พันธุ์ข้าวดอกไม้ว ผลผลิต 80 ถึงต่อไร่

2. การทำนาปี/นาหนอง จะเป็นการทำตามพื้นที่ราบ ที่ลุ่ม ในบริเวณหนองน้ำ สอง เลิง ที่มีน้ำแช่แข็งหลังจากฝนตกในช่วงแรก ระยะเวลาในการทำ ตกกล้าในเดือน เมษายน – พฤษภาคม ปักดำในเดือนมิถุนายน – กรกฎาคม เก็บเกี่ยวในเดือน กันยายน – ตุลาคม พันธุ์ข้าวที่ปลูกจะมีทั้งข้าวเหนียวและข้าวเจ้า คือ ข้าวดอกไม้อูและข้าวนางบุญมา ผลผลิต 70-80 ถังต่อไร่

3. การทำนาข้าวไร่ จะเป็นการทำตามพื้นที่โนน /คอน จะเริ่มทำในช่วงฤดูแล้ง โดยการตัด ถาง เผา เตรียมพื้นที่ และทำการหยอดในเดือนเมษายน เก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคม – สิงหาคม วิธีการทำบางที่ชาวบ้านจะปลูกรวมเวียนกับพืชอื่นๆ เช่นข้าวโพด แตงโม แตงกวา พริก และถั่ว พันธุ์ข้าวจะเป็นพันธุ์ข้าวไร่ทนแล้งได้ดี เช่นข้าวอีกอเป็นพันธุ์ข้าวเจ้า ผลผลิต 50-60 ถังต่อไร่

ตารางเวลาการทำนาของชาวบ้านตำบลกุดขาคีมและตำบลทับใหญ่

การทำนา	สภาพพื้นที่	ช่วงเวลา											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1.นาทุ่ง /นาปี	เป็นพื้นที่นาทุ่งที่อยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้าน						ตกกล้า	ปักดำ				เก็บเกี่ยว	
2.นาแขง	ทำตามพื้นที่ที่อยู่ริมฝั่งกุดหนองน้ำต่างๆในพื้นที่ตาม		ตกกล้า		ปักดำ		เก็บเกี่ยว						
3.นาปี / นาหนอง	ทำตามที่ทำราบ ที่ลุ่มในบริเวณหนองน้ำ เลิงที่มีน้ำแช่แข็งจากฝนตกในช่วงแรก				ตกกล้า		ปักดำ			เก็บเกี่ยว			
4.นาข้าวไร่ นาตาม	ทำตามพื้นที่ที่คอนหรือโนนในพื้นที่ตาม		เตรียมพื้นที่		หยอด		เก็บเกี่ยว						

ปัจจุบันการทำนาแขงและข้าวไร่ตามของชาวบ้านตำบลกุดขาคีมและตำบลทับใหญ่ ได้เริ่มหมดไป เมื่อปี พ.ศ.2533 เนื่องจากการสร้างพนังกั้นน้ำที่กุดขาคีมบริเวณกุดบ่อเขตพื้นที่บ้านจาน น้ำท่วมจึงพื้นที่นานไม่สามารถทำนาแขงได้ ส่วนข้าวไร่ตามได้เลิกทำไปเพราะมีการปรับพื้นที่โดยการไถพรวนโดยใช้เทคโนโลยี เครื่องจักร รถไถขนาดใหญ่ ไถปรับพื้นที่ ที่เป็นโนน ที่คอน ให้เป็นพื้นที่ราบเปลี่ยนมาทำนาปีนาหนอง หรือนาปีหมด

ปัญหาและการแก้ไขที่ผ่านมามีของชุมชน

ในอดีตการทำนาของชาวบ้านไม่ค่อยมีปัญหา เพราะเป็นการทำนาแต่พออยู่พอกินแต่ก็ค่อนข้างเสี่ยง เช่น นาแซง นาปี นาหนอง เสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมตามธรรมชาติ และนกอมากินผลผลิต ต้องมีการไปนอนเฝ้าดูแลไล่นก พันธุ์ข้าวก็มีหลากหลายคัดเลือก เก็บพันธุ์ข้าวเอง ปุ๋ยเคมีไม่ได้ใช้ ผลผลิตข้าวก็สูง ลงทุนต่ำ ปัจจุบันการทำนาได้เปลี่ยนไปมาก เพราะนอกจากจะผลิตเพื่อกินในครอบครัวแล้วต้องเร่งการผลิตเพื่อขาย ลงทุนสูง พึ่งพิงภายนอกมากขึ้นทั้ง ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ต้องเป็นพันธุ์ที่ทางราชการส่งเสริมและตรงตามตลาดต้องการ เช่น ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าว กข 6 เป็นต้น มีการใช้เครื่องจักรกลหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ เข้ามาแทนที่แรงงานคนและแรงงานสัตว์ ปัญหาที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของพื้นที่ คือ น้ำท่วมในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว ขังนานน้ำไหลถ่ายเทได้ช้า เนื่องจากการสร้างพนังกั้นน้ำกั้นลำน้ำกุดชาติมและการสร้างเขื่อนราษีไศลน้ำมูล ถึงอย่างไรก็ตามชาวบ้านก็มีการปรับตัวและพยายามแก้ไขปัญหาคด้วยตัวเองมาโดยตลอด เช่น บางครอบครัวพยายามลดต้นทุนการผลิต มีการปรับเปลี่ยนจากการผลิตแบบเคมีมาเป็นการผลิตแบบอินทรีย์ โดยการทำเกษตรแบบผสมผสาน เปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยเคมี มาเป็นใช้ปุ๋ยชีวภาพ และการคัดเลือกเก็บเมล็ดพันธุ์ ข้าวไร่เอง การพึ่งพาความร่วมมือกันภายในชุมชนเพื่อลดความเสี่ยงจากการทำนาในช่วงที่ฝนทิ้งช่วง โดยการร่วมกันขุดคลองน้ำเล็กๆ เพื่อนำน้ำกุดชาติมใช้ในการตกกล้าทำนาของคนที่มีที่นาอยู่ใกล้เคียงกัน ทำด้วยกัน ออกแรง ออกเงินซื้อน้ำมันใส่เครื่องสูบน้ำ สูบน้ำส่วนร่วมกันส่วนปัญหาน้ำท่วมพื้นที่ซึ่งไม่มีทางออกในการแก้ไขปัญหาคที่ชัดเจน เนื่องจากว่ามีความเกี่ยวข้องกับหลายส่วนที่เกินกำลังของชุมชนที่จะควบคุมจัดการได้

การจัดการน้ำในการทำนา

พื้นที่ทำนา กุดชาติมมีแหล่งน้ำธรรมชาติหลากหลายกระจายอยู่เต็มพื้นที่ ทั้งที่เป็น กุด หนอง หาด ห้วย วัง เล้ง ปาก ที่ชาวบ้านได้พึ่งพาในการใช้ประโยชน์พื้นที่ และใช้น้ำในการทำนา มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีหลายลักษณะ เช่น การทำนาข้าวไร่ตาม การทำนาแซง การทำนาปี/นาหนอง การทำนาปรัง เป็นต้น จากการศึกษา กุดชาติมซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ในพื้นที่ ที่มีลักษณะพิเศษ อยู่ใกล้กับชุมชนมีพื้นที่ทำนาอยู่โดยรอบพบว่า การจัดการน้ำเพื่อนำน้ำกุดชาติม มาใช้ประโยชน์ในการทำนานั้น มีความหลากหลายทั้งรูปแบบและเครื่องมือ ตามการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ที่สอดคล้องและเหมาะสมตามความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ล่งไหลในชุมชน

เครื่องมือและรูปแบบวิธีการจัดการน้ำกุดชาติมในการทำนา

1 คันไช้วิดน้ำ

ในอดีตพื้นที่ในการทำนา ในพื้นที่ทามจะมีไม่มาก เนื่องจากยังไม่มีการบุกเบิกพื้นที่กันมากนัก ครอบครัวหนึ่งๆจะมีตั้งแต่ครึ่งงาน หนึ่งงานไป แต่ไม่เกินครอบครัวละ 2 ไร่อยู่ตามขอบริมฝั่ง กุด หนอง หอง ในพื้นที่ทาม ชาวบ้านจะใช้ คันไช้วิดน้ำเพื่อทำการตกกล้า ทำนาแขง และนำกล้าไปปักดำยังนาปี/นาหนอง และนาทุ่ง ซึ่งจะมีทั้งการวิดน้ำเข้าแปลงนาโดยตรง และบางครอบครัวที่มีพื้นที่นาอยู่ไกลก็จะมีรถเข็นดินขนาดเล็กไปยังที่นา แล้วใช้คันไช้วิดน้ำให้ไหลไปตามคลองดินเข้าแปลงนา คันไช้ นอกจากจะใช้ประโยชน์วิดน้ำเข้าแปลงนาแล้ว เมื่อฝนตกหนักน้ำท่วมก็สามารถวิดน้ำออกจากแปลงนาได้อีกด้วย ในการดำเนินการดังกล่าว เป็นการใช้แรงงานคนเป็นหลัก โดยชาวบ้านจะใช้ไม้ขนาดเท่าแขนยาวประมาณ 2 เมตรจำนวน 3 ท่อนตั้งขึ้น ใช้เชือกหรือเดือวัลย์ผูกปลายไม้ทั้ง 3 ท่อนด้านหนึ่งติดกัน แล้วแยกอีกด้านหนึ่งออกเป็นสามขาตั้งขึ้นปักไว้กับดินให้แน่น (ชาวบ้านเรียก ฮางฮะ) แล้วใช้เชือกผูกตรงปลายไม้ที่ตั้งขึ้นหย่อนลงมากลึงกับคันไช้เพื่อทุ่นแรงในการวิดน้ำ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นอีกอย่างหนึ่งที่มีความเหมาะสม แต่ปัจจุบัน คันไช้วิดน้ำชาวบ้านในพื้นที่เลิกใช้เกือบหมดแล้ว

2. เครื่องสูบน้ำ

ประมาณปี 2514- 2515 เริ่มมีเครื่องสูบน้ำเข้ามาในหมู่บ้าน ชี้อ วิโนเนอร์ ขนาด 15 แรง ท่อขนาด 8 นิ้ว โดยมี นายวันดี กมลเลิศ บ้านจาน และนายพิมพ์ พรบุญ บ้านกุดชาติม มีเป็นคนแรก (สมัยน้ำมันลิตรละ 3 บาท) ใช้สูบน้ำเข้าแปลงนาเพื่อทำนา แขง นาปี/นาหนอง โดยตั้งเครื่องสูบน้ำริมฝั่งกุดชาติมสูบน้ำเข้าแปลงนาได้เลย ในช่วงปีที่มีฝนทิ้งช่วงสามารถสูบน้ำใส่แปลงนาได้จนถึงช่วงการเก็บเกี่ยว

ต่อมาเครื่องสูบน้ำในหมู่บ้านมีมากขึ้น พื้นที่ในการทำนาก็มีการบุกเบิกเพิ่มมากขึ้น ในปีที่มีฝนแล้งชาวบ้านจะใช้เครื่องสูบน้ำตั้งสูบน้ำตามริมฝั่งกุดชาติมเต็มไปหมด เสียงดังสนั่นไปทั่วพื้นที่ทั้งกลางวันและกลางคืน แต่ก็เป็นการสูบน้ำเข้าพื้นที่นา ที่อยู่ใกล้กุดชาติมเท่านั้น เพราะยังไม่มีสายส่งไปได้ไกล โดยมีการจัดการที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ดังนี้

พื้นที่ริมฝั่งกุดชาติมด้านทิศตะวันตก ริมฝั่งกุดจะต่ำแล้วลาดเนินสูงขึ้นไปเรื่อยๆ ชาวบ้านจะทำคลองลำบาก แต่จะสูบน้ำเข้าแปลงนาโดยตรง บางครอบครัวจะสูบน้ำไปพักไว้ก่อนแล้วค่อยสูบต่อไปเรื่อยๆเพื่อนำน้ำเข้าแปลงนาตนเอง พื้นที่ริมฝั่งกุดชาติมด้านทิศตะวันออก (ฝั่งป่าดอนชาด) ตลอดริมฝั่งกุดจากทิศเหนือไปด้านทิศใต้จะเป็นที่สูงแล้วลาดเอียงไปทางด้านทิศตะวันออก การสูบน้ำเข้าแปลงนาสามารถสูบได้เลย และ การทำคลองจะทำให้ได้ง่ายและสะดวกสามารถนำน้ำเข้าพื้นที่นาที่อยู่ใกล้ๆได้ โดยชาวบ้านที่มีพื้นที่นาอยู่ติดริมฝั่งกุดชาติม หรือมีที่นาที่อยู่ใกล้กันแต่อยู่ห่างออกไปทั้งที่เป็นญาติพี่น้องกันและอยู่ในชุมชนเดียวกัน จะช่วยกันทำคลองดินเล็กๆไปตามพื้นที่นาและทำคลองตามริมถนนแล้วทำคลองซอย โดยตั้งเครื่องสูบน้ำริมฝั่งกุดชาติมให้ไหลไปตามคลองเมนไหลเข้าคลองซอยเข้าพื้นที่นา มีทั้งใช้

เครื่องสูบน้ำร่วมกัน ออกค่าน้ำมันช่วยกัน หรือเปลี่ยนเวลากันใช้ ซึ่งทุกปีก่อนลงทำนาชาวบ้านจะช่วยกันทำความสะอาดคลอง ปรับปรุงบำรุง ดูแลรักษาร่วมกันทุกปี

3. เครื่องยนต์จากรถไถนาเดินตาม

แรงงานควายในการไถนาลดความสำคัญลง รถไถนาเดินตามได้เข้ามาแทนที่ รถไถนาเดินตาม นอกจากใช้ไถนาแล้ว เครื่องยนต์ก็สามารถใช้สูบน้ำในการทำนาได้อีกด้วย รูปแบบและวิธีการในการจัดการจะคล้ายกับการใช้เครื่องสูบน้ำ การนำน้ำจากกุดชาคิมขึ้นมาใช้บางครั้งรอบครัวจะใช้ทั้งเครื่องยนต์จากรถไถนาเดินตาม และใช้เครื่องสูบน้ำไปพร้อมๆกันและการใช้เครื่องยนต์จากรถไถนาเดินตาม ร่วมกับปั้มน้ำ (ปั้มหอยโข่ง) โดยการตั้งเครื่องสูบน้ำริมฝั่งกุดชาคิมแล้วต่อด้วยท่อพญานาค ขนาด 3 นิ้ว และอีกแบบหนึ่งใช้เครื่องยนต์จากรถไถนาเดินตามต่อด้วยท่อพญานาค ขนาดท่อประมาณ 5-6 นิ้ว เพราะทำได้เร็วและสะดวกขึ้น ซึ่งในช่วงนี้พื้นที่ในการทำนาขยายออกกว้างมากขึ้นกว่าเดิม การนำน้ำขึ้นใช้ทำนามีความหลากหลายทั้งรูปแบบและวิธีการ ดังนี้

1. สูบน้ำใส่แปลงนาโดยตรง
2. สูบน้ำใส่แปลงนาที่อยู่ที่สูงแล้วปล่อยลงแปลงนาที่อยู่ต่ำ
3. สูบน้ำใส่แปลงนาพักไว้แล้วสูบต่อทยอยขึ้นไปยังที่นาที่อยู่ที่สูงขึ้นไป
4. สูบน้ำใส่คลองดินที่ชาวบ้านช่วยกันขุดตามพื้นที่นา และตามริมขอบถนน แต่ถ้าบริเวณไหนที่ถนนขวางทางน้ำ และต้องการนำน้ำไปยัง แปลงนาฝั่งตรงข้ามถนนในอดีตชาวบ้านจะใช้ต้นไม้ทำเป็นท่อฝังตัดขวางกับถนนให้น้ำลอดไป แต่ปัจจุบันใช้ท่อซีเมนต์แทน หลังจากนั้นก็จะทำคลองข่อยปล่อยน้ำเข้าแปลงนาแต่ละแปลง
5. สูบน้ำโดยใช้สายยางส่งต่อจากเครื่องยนต์ ปล่อยไปลงแปลงนาที่อยู่ไกลออกไป

จากเครื่องมือและรูปแบบวิธีการในการจัดการ การใช้ประโยชน์น้ำกุดชาคิม ดังที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเป็นการจัดการในระดับครอบครัว และระดับเครือญาติของคนในชุมชนที่มีที่นาอยู่ใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาของชุมชนที่มีการปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้ที่มีความเหมาะสมตามความเจริญก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่มีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบัน โดยไม่ทำลายระบบนิเวศน์ สิ่งแวดล้อมของพื้นที่ และวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งยังมีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน จากการศึกษาพบว่ากุดชาคิม มีจุดที่ตั้งเครื่องสูบน้ำที่ชาวบ้านใช้สูบน้ำทำนาตามริมฝั่งกุดมีมากถึง 159 จุด จุดหนึ่งจะมีทั้งที่ใช้เฉพาะครอบครัว และใช้ร่วมกันหลายครอบครัว คือครอบครัวที่มีที่นาอยู่ใกล้กัน หรือเป็นญาติพี่น้องกัน เปลี่ยนเวลากันสูบน้ำใช้ หรือบางทีก็ออกค่าใช้จ่ายเป็นค่าน้ำมันเชื้อเพลิงช่วยกัน และดูแลบำรุงรักษาร่วมกัน

ส่วนคลองดิน ที่เป็นคลองสำหรับสูบน้ำให้ไหลเข้าแปลงนา จะเป็นคลองเล็กๆ ใช้ขอบขุดลึกดินขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่นั้น จะมีทั้งคลองเมน และคลองข่อยเล็กๆ เข้าแปลงนาอีกทีหนึ่งถ้าไม่สังเกตอาจจะไม่รู้ว่าเป็นคลองน้ำ ซึ่งทุกปีชาวบ้านจะช่วยกันปรับปรุงและทำความสะอาดคลองที่ใช้ร่วมกันทุกปี การ

ทำคลองดินเล็กๆในพื้นที่ชาวบ้านบอกว่ามีข้อดี คือพื้นที่ไม่เสีย เมื่อต้องการจะนำพื้นที่นั้นๆไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ก็สามารถใช้ได้ง่าย ไม่เหมือนคลองคอนกรีตทั่วไปที่มีขนาดใหญ่กว่า ต้องเสียพื้นที่มาก การที่จะใช้ประโยชน์อย่างอื่นนั้น มีความยากลำบากกว่า และลงทุนก็สูงกว่าอีกด้วย

ปีพ.ศ. 2532 ได้มีหน่วยงานราชการพยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านขุดคลองดินขนาดใหญ่ บริเวณท่าโศกพุก กุดขาคิมขึ้นไปยังนาบ้าน/นาทุ่งที่อยู่ทางทิศใต้ เป็นระยะทาง เกือบ 2 กิโลเมตร เพื่อสูบน้ำทำนาปรัง และนาทุ่งโดยทำในนามกลุ่มเกษตรกรทำนาระดับตำบล กรมชลประทานสนับสนุนเครื่องสูบน้ำ 1 เครื่อง และน้ำมันเชื้อเพลิงในปีแรก ปีต่อไปสมาชิกกลุ่มเฉลี่ยออกค่าน้ำมันกันเอง สามารถดำเนินการสูบน้ำทำนาทุ่งได้ 2 ปี และทำนาปรัง 1 ปี ก็เลิกทำ เพราะ ลงทุนสูงราคาน้ำมันแพงเกินไป ชาวบ้านผู้ราคาไม่ไหว แต่ในส่วนของชาวบ้านดำเนินการเอง ที่เคยทำมา ใช้เครื่องสูบน้ำตนเอง ลงทุนเอง หรือร่วมกับคนอื่นที่มีที่นาอยู่ใกล้กันหรือเป็นญาติพี่น้องกัน ได้ทำมาทุกปีจนถึงปัจจุบัน

จากการสรุปข้อมูลจากแบบสำรวจรายครัวเรือน ในตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ที่มีพื้นที่ทำนาอยู่ใกล้กับกุดขาคิมและใช้น้ำจากกุดขาคิมในการทำนามาทุกปี สามารถสรุปได้ตามตาราง ดังนี้

ชื่อตำบล/หมู่บ้าน	จำนวน ครัวเรือน ทั้งหมด	จำนวนครัว เรือนที่ใช้น้ำ กุดขาคิมใน การ ทำนา	พื้นที่ในการนำน้ำกุดขาคิมทำนา		
			ไร่	งาน	ตารางวา
ตำบลกุดขาคิม					
1. บ้านลำเพ็ญ หมู่ที่ 1	109	55	263	2	-
2. บ้านกุดขาคิม หมู่ที่ 5	108	74	503	-	-
3. บ้านนาสว่าง หมู่ที่ 8	92	74	384	-	-
4 บ้านศาลา หมู่ที่ 9	52	4	17	-	-
5. บ้านโพธิ์ หมู่ที่ 3	65	-	-	-	-
6. บ้านจาน หมู่ที่ 6	123	52	218	-	-
7. บ้านจาน หมู่ที่ 8	74	55	330	2	-
8. บ้านจาน หมู่ที่ 9	127	21	160	3	-
9. บ้านโพธิ์ หมู่ที่ 10	73	9	66	-	-
รวม	942	388	2,259 ไร่ 3 งาน		

๘ การเลี้ยงสัตว์ (วัว-ควาย)

ในอดีตการจับจองบุกเบิกพื้นที่ตามในการทำนาก็มีไม่มากนัก พืชอาหารสัตว์อุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็นกุด หนอง หอมมีกระจายอยู่ทั่วไป มีน้ำขังตลอดปีสำหรับวัว-ควายได้กิน และนอนแช่ การเลี้ยงวัว-ควายง่ายและสะดวกไม่มีปัญหาสำหรับการเลี้ยง ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะเลี้ยงควายมากกว่าการเลี้ยงวัว ทุกหลังคาเรือนจะมีควายเลี้ยงประมาณ 5-10 ตัว หรือประมาณเกือบ 1,000 ตัวในหมู่บ้าน เพราะการเลี้ยงควายสมัยก่อนจะเลี้ยงไว้ใช้แรงงาน ในการไถนา ขายเป็นรายได้ในครอบครัว หรือเป็นมรดกตกทอดให้กับลูกหลาน ส่วนการเลี้ยงวัวประมาณ 50% ของครัวเรือนในหมู่บ้าน ครัวเรือนที่มีการเลี้ยงวัวจะเป็นการเลี้ยงวัวฝูง ซึ่งฝูงหนึ่งจะมีประมาณ 40-50 ตัว เลี้ยงไว้สำหรับขาย และเป็นมรดกให้กับลูกหลาน นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงวัวมาคู่สำหรับใช้แรงงานในการเทียมเกวียนด้วย

ปัจจุบันเมื่อมีเครื่องอำนวยความสะดวก ที่เป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ คือ รถไถนาเดินตามเข้ามาในหมู่บ้าน การใช้แรงงานควายถูกลดความสำคัญลงในที่สุด ควายถูกขายเพื่อนำเงินไปซื้อรถไถนาเดินตาม จึงทำให้วัว-ควายลดจำนวนลง แต่การเลี้ยงวัวกลับมีจำนวนมากขึ้นแต่เลี้ยงเพื่อเป็นรายได้ เป็นการออมทรัพย์ในครัวเรือน และเลี้ยงไว้เพื่อนำมูล(ขี้)ไปทำเป็นปุ๋ยใส่พื้นที่นา

จากการสำรวจข้อมูลจำนวนคนเลี้ยงวัว-ควาย ของทีมวิจัยในพื้นที่หมู่บ้านที่อยู่รอบกุดขาคีม ใน 10 หมู่บ้าน 2 ตำบล คือ ตำบลทับใหญ่และตำบลกุดขาคีม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์พอสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางแสดงจำนวนครัวเรือนและจำนวนวัว-ควายที่เลี้ยงในปัจจุบัน

	จำนวน หลังคาเรือน	ครัวเรือนที่เลี้ยงวัว		ครัวเรือนที่เลี้ยงควาย	
		จำนวนครัวเรือน	จำนวนวัว	จำนวนครัวเรือน	จำนวนควาย
ตำบลกุดขาคึม					
1. บ้านลำเพ็ญ หมู่ 1	109	37	243	-	-
2. บ้านกุดขาคึม หมู่ 5	108	44	392	10	65
3. บ้านนาสว่าง หมู่ 8	92	84	358	8	74
4. บ้านศาลา หมู่ 9	51	13	87	1	8
ตำบลทับใหญ่					
5. บ้านทับใหญ่ หมู่ 1	119	35	221	17	89
6. บ้านโพธิ์ หมู่ 3	65	16	108	-	-
7. บ้านจาน หมู่ 6	123	32	170	4	15
8. บ้านจาน หมู่ 8	74	35	143	3	3
9. บ้านจาน หมู่ 9	127	25	103	4	22
10. บ้านโพธิ์ หมู่ 10	73	10	53	1	4
รวม	941	331	1878	48	280

วิธีการและสถานที่ในการเลี้ยงวัว-ควาย

การเลี้ยงวัว-ควายในเขตพื้นที่ตำบลกุดขาคึมและตำบลทับใหญ่ 10 หมู่บ้าน ที่อยู่รอบพื้นที่กุดขาคึมจะเป็นการเลี้ยงในพื้นที่ตาม ที่เป็นโนน คอน และตามพื้นที่ราบ รวมทั้งพื้นที่นาทุ่ง ตามหัวไร่ปลายนาโดยการปล่อยเลี้ยงตามพื้นที่จะมีทั้งที่คนคอยตามเลี้ยงตลอดทั้งวัน เข้าไปเฝ้ากลับ เลี้ยงแบบปล่อยไปตอนเช้าไม่ต้องตามเลี้ยง แต่พอตอนเย็นต้องไปรอรับตามทำนน้ำต่างๆ เพื่อไร้ด้อนกลับบ้าน แต่ในช่วงมีการทำนาหรือน้ำท่วม จะมีการเลี้ยงแบบผูกลำน ตามหัวไร่ปลายนา และเลี้ยงแบบขังคอก เอาฟางและเกี่ยวหญ้าให้กิน

ตารางการเวลาการเลี้ยงวัว-ควายของชาวบ้าน ตำบลกุดขำเดิมและตำบลทับใหญ่

สภาพพื้นที่	ลักษณะการเลี้ยง	ช่วงเวลา											
		ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
1.เลี้ยงในพื้นที่ทาม ที่พื้นที่ทามมีนาทาม	-ไล่วัว-ควายลงพื้นที่ทาม ตามเลี้ยงระวังไม่ให้กินข้าวในนาทาม												
2.เลี้ยงในพื้นที่ทาม ที่พื้นที่ทามว่างและเป็นทุ่งแล้ง	-ไล่เลี้ยงในพื้นที่ทาม อาจจะมีทั้งตามเลี้ยง และปล่อยในคอนเช่า- คอนเย็นไปปรับกลับ												
3.เลี้ยงในทุ่ง	-ปล่อยวัว-ควายลงเลี้ยงในทุ่ง สลับกับการเลี้ยงในทามและให้กินฟาง												
4.เลี้ยงขังคอก เกี่ยวหญ้าให้กิน	-ขังไว้ในคอกโดยเกี่ยวหญ้าให้กิน ร่อนเกี่ยวข้าวมาทุ่งเสร็จและช่วงนี้เป็นช่วงที่น้ำท่วม												

การจัดการน้ำในการเลี้ยงวัว-ควาย

ในอดีตริมฝั่งกุดขำเดิมจะมีคันไม้ขึ้นปกคลุมหนาที่บดลอคทั้งสองฝั่ง จะมีพื้นที่ที่เป็นช่องทางสำหรับวัว-ควายลงกินน้ำ และสำหรับไล่ค้อนข้ามไปเลี้ยงในพื้นที่ทามฝั่งตรงข้าม อีกทั้งเป็นที่จอดเรือ ที่อาบน้ำ และที่สำหรับชาวบ้านข้ามไปทำกิจกรรมในพื้นที่ทาม เช่น การทำนา การหาปลา และการหาของป่าได้อีกด้วย ซึ่งลักษณะพื้นที่ดังกล่าวจะเป็นพื้นที่ที่สะอาด ง่าย คลังไม่สูงชันพื้นดินแข็งไม่หล่ม ชาวบ้านเรียกว่า “ท่วน้ำ” ตลอดทั้งสองริมฝั่งน้ำกุดขำเดิมจะมีทำนบน้ำมากถึง40ทำซึ่งแต่ละทำจะมีชื่อเรียกเฉพาะดังนี้

1. ทำน้อย	2. ทำใหญ่	3. ทำเกลือ	4. ทำหดยา
5. ทำอ้อมอด	6. ทำชี้เข้า	7. ทำข้าว	8. ทำทุ่งมอง
9. ทำเผ่าหา(ทำทันค้วน)	10. ทำเกลือล้น	11. ทำบักแซว	12. ทำล่องก้อง
13. ทำโพไร่	14. ทำอาร์กัย	15. ทำหินโสก	16. ทำช้าง
17. ทำโสกเม็ก	18. ทำโสกพุก	19. ทำมือกิน	20. ทำจะมะ

21. ทำนองใส่เอียน	22. ทำกหน่อง	23. ทำนองก้านเหลือง	24. ทำล่องข้อ
25. ทำโนน	26. ทำอีตุ้ม	27. ทำทะรัง	28. ทำปักเขวใหญ่
29. ทำโนนปลาแข็ง	30. ทำน้ำจ้อย	31. ทำคำแคน	32. ทำลูงฟู
33. ทำดาบัด	34. ทำแสง	35. ทำกระด้น	36. ทำทางแซ้
37. ทำล่องพอก	38. ทำกุดหม้อทอง	39. ทำกะดัน(ดาสร้อย)	40. ทำยาง

ในอดีต การเลี้ยงวัว-ควายมักจะไม่มีปัญหา ทั้งในส่วนของการเลี้ยง พืชอาหารสัตว์ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็น กุด หนอง หาด กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ตาม มีน้ำขังตลอดปี วัว-ควายสามารถหากินได้เอง แต่สำหรับกุดชาติม เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันมาก ก็มีทำนน้ำสำหรับวัว-ควายลงกินน้ำและข้ามไปพื้นที่ตามตรงข้ามได้ ซึ่งมีมากถึง 40 ท่า แต่ต่อมาประมาณปี พ.ศ. 2525-2526 เป็นช่วงที่ชาวบ้านได้บุกเบิกพื้นที่ริมฝั่งกุดชาติมขยายออกจากทำนน้ำที่มีอยู่เดิมเพื่อทำนาแซง ตลอดชายฝั่งกุดชาติมทั้งสองฝั่งเต็มไปด้วยหมด ชาวบ้านจึงมีความเดือดร้อน เนื่องจากว่าวัว-ควาย ไม่สามารถข้ามไปเลี้ยงฝั่งตรงข้ามได้ ไม่มีทำนน้ำสำหรับวัว-ควายลงกินน้ำได้ ไม่มีท่าจอดเรือ การสัญจรไปมาเพื่อทำมาหากินในพื้นที่ตามฝั่งตรงข้ามไม่สะดวกเหมือนเคย เพราะทั้งสองริมฝั่งกุดชาติมเต็มไปด้วยข้าวนาแซงของชาวบ้าน ผู้นำชุมชนและชาวบ้านจึงได้มีการประชุมหาข้อตกลงร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหา จึงได้มีการห้ามไม่ให้มีการทำนาแซงปิดหรือกีดกันทำนน้ำตลอดทั้งสองฝั่งกุดชาติม ซึ่งก็เป็นที่ยอมรับและรับรู้กันทั้งชุมชน

ปัจจุบันเนื่องจากว่าพื้นที่ตามกุดชาติมและกุดชาติม ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ ในอดีตน้ำมีการไหลถ่ายเทได้สะดวก ก็มีการสร้างผนังกันน้ำขึ้นที่กุดบ่อ เขตชุมชนบ้านจาน ตำบลทับใหญ่ในปี 2533 และการสร้างเขื่อนราษีไศลที่มีการเก็บกักน้ำมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา ทำให้ทำนน้ำที่ชุมชนได้กำหนดและใช้ประโยชน์ร่วมกันลดน้อยลง เนื่องจากน้ำท่วม จะมีเฉพาะทำนน้ำหลักๆที่ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ร่วมกันอยู่ไม่กี่ท่า เช่น ท่าโสกพุก ท่าอีตุ้ม ท่าปักเขว ท่าโพนทะรัง ท่าโพไร่ ทำนน้ำจ้อย เป็นต้น

ในส่วนพื้นที่ในการเลี้ยงก็ลดน้อยลง หญ้าอาหารสัตว์ที่เคยมีความอุดมสมบูรณ์ก็ลดน้อยลง เนื่องจากการบุกเบิกพื้นที่ในการทำนาและน้ำท่วมพื้นที่ จากกรณีการสร้างผนังกันน้ำและการสร้างเขื่อนราษีไศลทำให้มีผลกระทบต่อ การเลี้ยงวัว-ควายของชาวบ้านมีความยากลำบากมากขึ้น ถึงอย่างไรก็ตามในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ก็มีการปรับเปลี่ยนวิธีการเลี้ยงคือการเลี้ยงแบบคอก เก็บฟางข้าว เก็บหญ้าตามพื้นที่นาให้กิน การเลี้ยงแบบผูกล่ามตามที่หัวไร่ปลายนา บางคนก็มีการปลูกหญ้าตามริมฝั่งกุดชาติมที่พอจะมีที่ปลูกได้บ้าง และบางคนก็นำไปฝากเลี้ยงหรือเช่าพื้นที่ในการเลี้ยงกับญาติพี่น้องที่อยู่ในเขตตำบลอื่นๆในอำเภอรัตนบุรี

๕ การหาปลา

การหาปลาของชาวบ้านในชุมชนที่อยู่รายรอบพื้นที่ตามกุดขาคิม กว่า 10 หมู่บ้านในตำบลกุดขาคิม และตำบลทับใหญ่ จะหาได้ตลอดปี ตามแหล่งน้ำต่างๆ ซึ่งในพื้นที่ตามกุดขาคิมจะมีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่จำนวนมาก ทั้งที่เป็นระบบนิเวศน้ำแบบ กุด หนอง สอง วัง เลิง ปาก และมีป่าบุ่ง-ป่าทาม ซึ่งมีพรรณพืชทั้งที่เป็นพรรณพืชบก พืชน้ำ พืชครึ่งบกครึ่งน้ำขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ซึ่งลักษณะดังกล่าวจะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย หลบภัย หายู่อากิน และเป็นแหล่งเพาะขยายพันธุ์ของปลาหลายชนิด จากการสำรวจ และจัดเวทีระดมข้อมูลร่วมกับชาวบ้านและพรานปลาที่หาปลาเป็นประจำพบว่า ในพื้นที่ตามกุดขาคิม มีชนิดพันธุ์ปลากว่า 71 ชนิด

บริเวณสถานที่ที่ชาวบ้านหาปลาเป็นประจำในพื้นที่ตามกุดขาคิม คือ กุดขาคิม กุดปลาข้าวมัน กุดแคน ปากอ่าว วังมน วังแคน วังอีตุ้ม เลิงจมะ ซึ่งเครื่องมือและวิธีการหาปลาก็จะมีความแตกต่างกันตามช่วงฤดูกาล สภาพพื้นที่ของแหล่งน้ำ ชนิดพันธุ์ปลา และตามความชำนาญของแต่ละบุคคล ซึ่งมีความหลากหลายในเครื่องมือที่ใช้ เช่น แห เบ็ด จั่น มอง (ดาบ) ด้ม สวิง ดางซ้อน กระเจง สุ่ม แก้ว โคน แก้ววด ชูด เหยะ ไล่จำ ไช บั้งลัน แหลม ง่อง ปืนแก๊ป หน้าไม้ เป็นต้น และเครื่องมืออีกอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ เรือพาย ซึ่งครอบครัวที่หาปลาเป็นประจำจะมีเรือพายทุกครอบครัว

ความสำคัญในการหาปลาของชาวบ้านในชุมชนที่อยู่รายรอบพื้นที่ตามกุดขาคิม คือ เป็นแหล่งอาหารและ เป็นแหล่งรายได้ของชุมชน จากการใช้แบบสำรวจในการเก็บรวบรวมข้อมูลทุกหลังคาเรือน ใน 10 หมู่บ้านของตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ 942 หลังคาเรือน พบว่าทุกหลังคาเรือนได้ใช้ประโยชน์พื้นที่ตามกุดขาคิมหาปลา แต่จะไม่ได้หาประจำตลอดปี เป็นการหาตามช่วงฤดูกาล เพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนเท่านั้น แต่ในส่วนของครอบครัวที่ไม่มีที่นา หรือมีที่นาลน้อย กลุ่มหลังนี้จะเป็กลุ่มคนที่หาปลาประจำตลอดทั้งปี และเป็นผู้ที่มีความชำนาญ เชี่ยวชาญในการหาปลา (พรานปลา) ซึ่งนอกจากจะหาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นการหาเพื่อแลกข้าวกิน และขายเป็นรายได้ในครอบครัวอีกด้วย

จากการสำรวจรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณ พบว่าใน 10 หมู่บ้าน มีอยู่ 7 หมู่บ้านที่มีกลุ่มพรานปลา หรือผู้ที่หาปลาประจำตลอดปี จำนวน 87 ครอบครัวและได้จัดเวทีแลกเปลี่ยนระดมข้อมูลเพิ่มเติม ได้ประเมินร่วมกันว่าในปีหนึ่งๆ กลุ่มนี้จะหาปลาได้มากถึง 150,000 กิโลกรัม (150 ตัน /ปี) และเมื่อรวมกับอีก 855 ครอบครัวที่หาปลาตามช่วงฤดูกาล แต่ไม่ได้หาตลอดปี รวมแล้วจะหาปลาได้ประมาณ 200,000 กิโลกรัม (200 ตัน/ปี) หรือมากกว่านี้ คิดเป็นมูลค่ากว่า 6,000,000 บาทต่อปี (คิดเฉลี่ยกิโลกรัมละ 30 บาท)

ตารางแสดงจำนวนครัวเรือนที่หาปลาจากพื้นที่ตามฤดูกาล

ชื่อตำบล/หมู่บ้าน	ครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนครัวเรือนที่หาปลา	
		ตามฤดูกาล	ตลอดปี
ตำบลกุดขาคิม			
1. บ้านลำเพ็ญ หมู่ 1	109	101	8
2. บ้านกุดขาคิม หมู่ 5	108	98	10
3. บ้านนาสว่าง หมู่ 8	92	81	10
4. บ้านศาลา หมู่ 9	51	51	-
ตำบลทับใหญ่			
5. บ้านทับใหญ่ หมู่ 1	119	97	22
6. บ้านโพธิ์ หมู่ 3	65	65	-
7. บ้านจาน หมู่ 6	123	106	17
8. บ้านจาน หมู่ 8	74	74	-
9. บ้านจาน หมู่ 9	127	117	10
10. บ้านโพธิ์ หมู่ 10	73	63	10
รวม	942	855	87

สภาพปัญหา

ในอดีตพื้นที่ตามฤดูกาล มีแหล่งน้ำธรรมชาติ และป่าทุ่งป่าตามอุดมสมบูรณ์ พันธุ์ปลามีหลากหลาย มากกว่า 80 ชนิด แต่ละชนิดก็มีปริมาณมาก หาได้โดยทั่วไป ตามแหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ ที่เป็น กุด หนอง หาด เล้ง วัง ปาก หรือแม้กระทั่งตามลำน้ำมูล หาได้ง่ายจับเอาเฉพาะปลาที่ตัวใหญ่ๆ เท่านั้น เครื่องมือหาปลา ก็ผลิตขึ้นเองในชุมชน ซึ่งเป็นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่มีความเหมาะสม เป็นการหาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน และแลกเปลี่ยนสิ่งของกันเองในชุมชน

ปัจจุบันแหล่งหาปลา ชนิด และจำนวนพันธุ์ปลาได้ลดน้อยลง ปลาที่เคยมีอยู่เดิมในพื้นที่กุดขาคิมได้หายไป เช่น ปลาหนุ ปลาตุน ปลาบึก ปลาข้าวมัน ปลาดัง ปลาคบ ปลาแมว และหอยกาบใหญ่ ได้หายไป มีสัตว์ชนิดใหม่เข้ามาแทน คือ กูเห่ลือม จากเวทีแลกเปลี่ยนและระดมปัญหาร่วมกับชาวบ้าน สามารถระบุปัญหาได้ดังนี้

1. การบุกรุกพื้นที่ตามการทำนามากขึ้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ลดลง สภาพพื้นที่หรือระบบนิเวศน์ เดิมที่เคยเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย เพาะขยายพันธุ์ปลาเปลี่ยนแปลงไป แหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็น กุด หนอง หาด เล้ง วัง ปาก ตื้นเขิน

2. การสร้างพนังกั้นน้ำ และการสร้างเขื่อนราศีไศลปิดกั้นลำน้ำ หรือทางเดินของน้ำ ทำให้ระบบนิเวศพื้นที่เปลี่ยนไป น้ำไม่สามารถไหลถ่ายเทได้สะดวก
3. เกิดวัชพืชหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า **สนม** ซึ่งมีลักษณะเป็นหญ้า วัชพืชเกิดขึ้นทับถมตามแหล่งน้ำธรรมชาติที่เป็น กุด หนอง หาด วัง เลิง ปาก จนหนาแน่น บางแห่งหนาจนคนสามารถเดินผ่านได้ทั้งที่ข้างล่างยังเป็นน้ำ ซึ่งเป็นผลมาจากการบุกเบิกพื้นที่ทำนา ดินพังทลายไหลลงยังแหล่งน้ำ การสร้างพนังกั้นน้ำ การสร้างเขื่อนราศีไศล การตัดถนนกั้นทางเดินของน้ำและปลา
4. เครื่องมือหาปลาก็มีความทันสมัยมากขึ้น จับปลาได้ที่ละมากๆ ซึ่งเป็นเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น กวด มอใหม่ และแหขนาดใหญ่เป็นต้น
5. การหาปลาเพื่อขายมากขึ้น จากเดิมเป็นการหาเพื่อบริโภคเพื่อยังชีพในครัวเรือน แต่ปัจจุบันหาเพื่อขายเป็นรายได้มากขึ้นทำให้ต้องจับปลาที่ละมากๆ และจับทุกชนิดที่จับได้

การจัดการและการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาของชุมชน

ชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่หามกุดขาคิม ได้มีการจัดการและแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยผู้นำชุมชน อบต. ครู พระสงฆ์ และชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ร่วมกันกำหนดเอาแหล่งน้ำกุดขาคิมซึ่งเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่ ที่เป็นระบบนิเวศย่อยของลำน้ำมูลเป็นแหล่งในการอนุรักษ์ฟื้นฟูกำหนดระเบียบในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีการจัดการร่วมกันดังนี้

1. มีการปลูกต้นไม้ร่วมกันตามริมฝั่งกุดขาคิมทุกปี ในวันที่ 12 สิงหาคม เพื่อป้องกันการพังทลายของดินริมตลิ่ง
2. ในช่วงที่มีน้ำท่วมไหลหลาก เดือนกันยายน – ตุลาคม เริ่มตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา ชุมชนได้มีการระดมกำลังชาวบ้านออกแรง ออกเงินกันเอง เพื่อกำจัดวัชพืชน้ำ หรือ **สนม** ร่วมกัน โดยการช่วยกันลงตัดสนมเป็นแผ่นๆ ให้ไหลไปตามน้ำออกจากกุดขาคิมไป ซึ่งในปีหนึ่งๆทำร่วมกันอยู่หลายวันเกือบเป็นเดือน
3. ในพื้นที่แหล่งน้ำกุดขาคิมชุมชนได้มีการกำหนดเป็นเขตอนุรักษ์แหล่งเพาะพันธุ์ปลา โดยการตัดไม้ลงในแหล่งน้ำเพื่อให้เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งเพาะขยายพันธุ์ปลา และนำไปปักติดผ้าเหลือง เป็นขอบเขตห้ามไม่ให้มีการจับปลาในบริเวณดังกล่าวซึ่งในพื้นที่กุดขาคิม มีแหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลาอยู่ 4 แห่ง คือ

1. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาบริเวณกุดบ้าน	10 ไร่
2. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและอนุรักษ์นกบริเวณคอนไข่มุน	15 ไร่
3. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาบริเวณหน้าวัดป่าปฏิบัติธรรมกุดขาคิม	40 ไร่
4. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาบริเวณวัดป่าบ้านจาน	30 ไร่

๑ การหาของป่า

พื้นที่ทามกุดขาคิม เป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์พืชหลากหลายชนิด เป็นแหล่งอาหาร ที่อยู่อาศัย แหล่งหลบภัย และแหล่งขยายพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์ปีก ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ชุมชนได้พึ่งพา เพื่อใช้ในการยังชีพ และเป็นแหล่งรายได้ทั้งที่เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ ไม้ใช้สอยและสมุนไพรที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่ จากการศึกษพบว่าชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์เก็บหาของป่าในพื้นที่ทามกุดขาคิม 10 หมู่บ้านใน 2 ตำบล เกือบทุกหลังคาเรือนได้เข้าไปใช้ประโยชน์แต่ไม่ตลอดทั้งปี แต่ยังมีชาวบ้านใน 5 หมู่บ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ประจำหรือตลอดทั้งปี มีจำนวน 59 หลังคาเรือน เป็นการหาเพื่อบริโภค และขายเป็นรายได้ในครอบครัว

ประเภทและชนิดของป่าที่หาได้จากพื้นที่ทามกุดขาคิม

พืชน้ำ/ถ่าน พันธุ์ไม้ในทามเป็นพันธุ์ไม้โตเร็วมีคุณสมบัติเหมาะสมเป็นเชื้อเพลิง เช่น ไม้हुलिंग ไม้เถียว เพราะไม้พวกนี้ยังตัดยังแตกกอ ชาวบ้านจะเลือกตัดไม้ขนาดเท่าแขน หาได้ตลอดปี และจะหามากในช่วงหน้าแล้งช่วงเดือน มกราคม-เมษายน

ผัก/ผลไม้ตามธรรมชาติ การหาผักในพื้นที่ทามกุดขาคิมจะหาได้ทั้งผักที่อยู่ในน้ำ และผักที่อยู่บนบกหรือพื้นที่โลก ผักที่อยู่ในน้ำจะหนอง ตามกุด ได้แก่ ผักบ่อ ผักแว่น ผักแพงพวย ผักใส่เอียน ผักบั้ง ผักตบ ผักกูด ผักกระโดนน้ำ ผักกระด้น หาได้ตลอดปี ส่วนผักที่อยู่บนบกหรือพื้นที่โลก จะมีผัก สะเดา ผักกระโดนโลก ผักกระโดนเคี้ย ยอดเบ็น ยอดहुलिंग ฯลฯ หาได้ในช่วงเดือน ธันวาคม-เมษายน นอกจากนี้ยังมีลูกไม้/ผลไม้ป่าให้ได้เก็บกินหรือขาย เช่น ลูกหว้า มะแขว(มะกอกน้ำ) มะดัน ลูกหวาย เป็นต้น

หน่อไม้หรือยอดไม้ หาได้ในช่วงหน้าฝน ช่วงเดือนพฤษภาคม-เดือนพฤศจิกายน หน่อไม้ที่หา มาได้ ชาวบ้านจะทำเป็นอาหาร แกงหรือชุบ เหลือกก็จะทำหน่อไม้คองไว้ขายหรือแลกข้าว

เห็ด ในพื้นที่ทามกุดขาคิมมีเห็ดกว่า 42 ชนิดที่เป็นอาหารธรรมชาติของชุมชน จะหาได้ในช่วงเดือนเมษายนถึงเดือนธันวาคม ซึ่งมีเกิดอยู่ทั่วไปตามพื้นที่ทาม ป่าบุ่ง-ป่าทาม ที่โนน คอนส่วนใหญ่จะหาเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือนและขาย จากการที่ทีมวิจัยได้ประเมินปริมาณเห็ดที่เป็นผลผลิตจากพื้นที่ทามกุดขาคิม ทั้งในส่วนที่ชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่มากับหาและชาวบ้านที่อยู่รอบพื้นที่ทามกุดขาคิมเองในรอบปีหนึ่ง สามารถเก็บหารายได้มากถึง 3 ดันคิดเป็นมูลค่ากว่า 150,000 บาท(คิดเฉลี่ยกิโลกรัมละ 50 บาท)

มันแขง มันแขงเป็นอาหารยอดฮิตของชุมชน มีอยู่ทั่วไปในป่าบุ่ง-ป่าทาม ลักษณะเป็นไม้เลื้อย ใบคล้ายใบตำลึง แต่มีสีเขียวแก่ จะพันเลื้อยอยู่ตามต้นไม้เล็กต้นไม้ใหญ่ที่อยู่บริเวณนั้น หัวมีลักษณะกลมบ้าง รีวบ้าง แต่ไม่เป็นตะปุ่มตะป่ำขนาดเท่าหัวแม่มือจนถึงเท่ากำปั้น มีสีน้ำตาลอ่อนเมื่อ

ปอกเปลือกจะมีเปลือกเหนียว สีนํ้า เนื้อในมีสีขาวนวล เอามาหนึ่งหรือทำเป็นของหวานกินในครอบครัว อร่อยดี หรือขายเป็นรายได้ก็โลกรัมละ 20 บาท จากการที่ทีมวิจัยได้ประเมินร่วมกับกลุ่มผู้เก็บหามันแข่ง ทั้งชาวบ้านในส่วนที่อยู่พื้นที่อื่นและชาวบ้านที่อยู่รอบพื้นที่ตามฤดูกาลตัวเอง ปีหนึ่งมีปริมาณมันแข่งที่เป็นผลผลิตจากป่าบุ่ง-ป่าทามได้มากถึง 2 ตัน คิดเป็นมูลค่ากว่า 40,000 บาท

หวาย หวายที่ขึ้นในป่าทาม เป็นหวายน้ำชาวบ้านจะใช้ประโยชน์นำมาสานกระด้ง ลอบ ขอบไซ ปากลอบ หาได้ในช่วงเดือน เมษายน-พฤษภาคม

ไข่มดแดง หาได้ในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ถึงเดือนพฤษภาคม ตามต้นไม้ในพื้นที่ตามฤดูกาลกินเป็นอาหารในครอบครัวและขายบ้าง ถ้าได้จำนวนมาก วิธีขายจะเดินขายตามหมู่บ้าน ด้วยถักๆ ถ้วยละ 10 บาท หรือมีแม่ค้ามารับซื้อก็โลกรัมละ 50 บาท นำไปขายตลาดปีหนึ่งจะมีไข่มดแดงที่เป็นผลผลิตจากพื้นที่ตาม จากการประเมินร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและชาวบ้าน สามารถหาไข่มดแดงได้มากถึง 2 ตันต่อปี คิดเป็นมูลค่ากว่า 100,000 บาท

กบและหอย เนื่องจากในพื้นที่ตามฤดูกาลมีแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ ที่เป็นกุด หนอง หาด วัง เล้ง ที่มีป่าบุ่ง-ป่าทามขึ้นปกคลุมอย่างหนาแน่น เป็นแหล่งอาศัย อนุบาล เพาะพันธุ์กบ และหอยได้เป็นอย่างดี ชาวบ้านจะเพื่อเป็นอาหารในครัวเรือน

ช่วงเวลาและวิธีการหา กบ

- เดือนพฤษภาคม-กรกฎาคม ชาวบ้านจะนิยมออกไปหาในช่วงกลางคืนหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ไปส่องกบหรือได้กบ โดยใช้ไฟเบตเตอร์(ไฟคอม)รัศที่ศีรษะและใช้ไม้ค่อเหล็กแหลมแทงหรือใช้ปืนแก๊ปยิงที่ส่องได้
- เดือนกรกฎาคม-กันยายน จะใช้วิธีการใส่เบ็ด
- เดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นช่วงฤดูหนาว กบจะเข้าขัย(กบจำศีล)ตามรูไม้ รุกตามโนนหรือคันนา ที่มีความชื้นแต่ไม่ถึงกับแฉะ ซึ่งช่วงนี้ชาวบ้านจะเรียกว่าการไปหา “กบขัย”

ช่วงเวลาและวิธีการหา หอย

- เดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ซึ่งอยู่ในช่วงหน้าฝนและยังมีน้ำขังอยู่ตาม กุด หนอง หาด ชาวบ้านจะนิยมไปหาหอยโดยวิธีการ “งมหอย”ตามแหล่งน้ำและตามขอนไม้หรือกิ่งไม้ที่อยู่ในน้ำหรือตามตina
- เดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นช่วงหน้าหนาว หอยจะเข้าขัยฝังอยู่ตามดินที่มีความชุ่มชื้นแต่ไม่แฉะหลังจากที่แหล่งน้ำนั้นแห้ง ชาวบ้านจะเรียกช่วงนี้ว่า “การไปหาขั้วหอย” ส่วนมากจะเป็นแม่บ้านไปหารวมกันเป็นกลุ่ม หามาบริโภคในครัวเรือนและขายก็โลกรัมละ 20 บาท

การล่าสัตว์ การล่าสัตว์ก็เป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่กับตามมาแต่อดีต แต่ปัจจุบันสัตว์ใหญ่ได้สูญหายไป เหลือเฉพาะสัตว์เล็ก เช่น นก หนู งู ไก่ป่า การล่าสัตว์ของชาวบ้านจะล่ามาเพื่อเป็นอาหารในครอบครัว ซึ่งวิธีล่าสัตว์จะมีอุปกรณ์และวิธีการแตกต่างกันไป เช่น ไก่ป่า จะนิยมดักยิงในฤดู

น้ำหลาก ช่วงเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน เพราะไก่อ่าจะอพยพขึ้นที่ดอนแล้วไปคักขุมอิงเอา ปัจจุบันการล่าสัตว์ลดน้อยลงจนแทบไม่เหลือ นอกจากจะบังเอิญพบเข้าในขณะที่ทำกิจกรรมอื่นๆ ในทาง เช่น การทำนา เลี้ยงวัว-ควาย เป็นต้น

ยาสมุนไพร เนื่องจากพื้นที่ทางภูเขาคิม มีพันธุ์ไม้หลากหลายชนิดที่มีสรรพคุณเป็นยารักษาโรค ได้มากกว่า 55 ชนิด ซึ่งในแต่ละหมู่บ้านจะมีผู้มีความรู้หรือเป็นหมอสมุนไพรประจำหมู่บ้านในการรักษาโรคให้กับผู้เจ็บไข้ได้ป่วยในหมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งยากิน ยาทาภายนอก ทั้งที่ใช้เปลือก ใบ ลำต้นและราก นำมาฝน ต้ม ตำ คองเหล้า ซึ่งยาสมุนไพรนี้ต้องอาศัย ผู้ชำนาญ ผู้รู้ ที่รู้จักชนิดต้นยา การจัดขนานยาที่ผสมกับหลายๆ ชนิด จึงจะได้ผลดี เช่น เกรือลิ้นแสด ใช้รักษาโรคตาแดง ใช้เครือแซ่น้ำผสมกับต้นยาอื่นๆ แก่ชาวเด็กน้อย ต้นทำฮูป ลำต้นใช้แก้ปวด เจ็บคอ ปวดท้อง และเครือโสร่ง ใช้รากฝนกับน้ำกินแก้ไข้ แก้อักเสบ เป็นต้น ซึ่งยังมีสมุนไพรอื่นๆ อีกหลายชนิดในพื้นที่ทางภูเขาคิมที่ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจัง

ในการหาของป่าดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านจะหาได้ตลอด ตามช่วงฤดูของชนิดของป่าหมุนเวียนกันตลอดปี ทุกคนจะเข้าไปหาเก็บได้เลยไม่มีการห้าม แล้วแต่ความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน ซึ่งทุกชุมชนที่อยู่โดยรอบบริเวณทางภูเขาคิม จะเข้าไปใช้ประโยชน์ทุกครอบครัว ตามช่วงฤดูกาล ปัจจุบันแหล่งทรัพยากรธรรมชาติได้ลดลง การหาอยู่หากินมีความลำบาก มีการพึ่งพิงภายนอกมากขึ้นเนื่องจากว่า

1. การหาของป่าจากอดีตที่เคยหาเพื่อยังชีพในครัวเรือน เปลี่ยนมาเป็นการหาเพื่อขายเป็นรายได้ในครัวเรือนมากขึ้น และมีเครื่องมือที่ทันสมัยสามารถหาได้ทีละมากๆ
2. การบุกเบิกพื้นที่โดยการไถดินขนาดใหญ่ปรับพื้นที่ทางเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำนา และการปลูกยูคาลิปตัส
3. การสร้างผนังกันน้ำและการสร้างเขื่อนราษีไศลทำให้น้ำท่วมแหล่งทรัพยากรลดลง

จากปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้น ชาวบ้านได้มีการปรับตัวและเปลี่ยนวิธีการในการจัดการและใช้ประโยชน์ในการเก็บหาของป่า เพื่อลดผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น ของป่าที่เป็นพืชผัก ไม้พื้น ไม้ใช้สอย ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนก็จะมีการนำมาปลูกในพื้นที่ตนเอง เช่น ไม้ไผ่ กระถินณรงค์ สะเดา กระโดน มะเขว มะดัน และมันแขง เป็นต้น แต่ในส่วนจำพวกสัตว์ต่างๆ ก็ยังพอหาได้แต่ไม่มากเหมือนในอดีต แต่ก็มีมีการซื้อหาจากตลาดและร้านค้ามากขึ้น และชาวบ้านบางครัวเรือนจะมีการกันพื้นที่ป่าทามที่มีอยู่ในพื้นที่ตนเอง แทนที่จะไถดินบุกเบิกทำนาหมดก็กันเป็นพื้นที่ป่าหัวไร่ปลายนา เพื่อประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือนของตนเองอีกด้วย

⊖ การปลูกพืชไร่และการปลูกพืชผัก

ในอดีตพื้นที่ทามกุดขาคิม ชาวบ้านมีการปลูกพืชหลากหลายชนิด มีทั้งปลูกแบบหมุนเวียนและปลูกแบบผสมผสานตามพื้นที่โนนทามหรือดอนทามที่เป็นที่สูงและตามริมฝั่ง กุด หนอง ฮอง เลิง เช่น

- **ไร่ปอ** ในอดีตพื้นที่ทามกุดขาคิม ชาวบ้านมีการปลูกปอกันมาก โดยปลูกในที่โนนทามที่เป็นที่สูง ในช่วงเดือน มีนาคม – พฤษภาคม คัดปอแช่ในเดือนสิงหาคม ถึงกันยายน ต่อมาการปลูกปอได้เลิกไป เนื่องจากราคาไม่ดี ขึ้นๆ ลงๆ และได้มีการปรับพื้นที่ ที่เคยปลูกปอมาเพื่อใช้ปลูกข้าวและปลูกยูคาลิปตัส
- **ไร่ข้าวโพด แดงโม แดงไทย** เริ่มในช่วงเดือน กุมภาพันธ์ จะมีการเตรียมดินในการปลูก ชาวบ้านเรียกว่า “ฟันไร่” จะปลูกพืชต่างๆ เดือนเมษายน เก็บเกี่ยวผลผลิตเดือนพฤษภาคม เก็บไว้กินและขาย ปัจจุบันลดน้อยลงเนื่องจากน้ำท่วม
- **พืชผัก** ชาวบ้านจะปลูกทั่วไปในพื้นที่ทามกุดขาคิม การปลูกจะปลูกพร้อมหรือร่วมกับการทำไร่ข้าวโพด แดงโม แดงไทย และเก็บเกี่ยวในช่วงเดียวกัน เก็บไว้กิน ขายและแลกข้าว โดยเฉพาะในอดีตตามริมฝั่งกุดขาคิม จากท่าทุ่งม่อง ถึงท่าอารักษ์จะเป็น ป่าเบญจ ป่าฮ้อ ป่าไผ่ ป่าชิงบ่อ และต้นไม้อื่นๆ ขึ้นเต็มริมฝั่งกุด ชาวบ้านจะเผาทำให้โล่งเพื่อให้มีพื้นที่ในการปลูกผัก โดยแต่ก่อนได้มีการจับจองพื้นที่คนละ 1-2 งาน เมื่อมีคนหนึ่งทำแล้วก็มี การชักชวนกันมาจับจองติดต่อกันไปเรื่อยๆ ตามริมฝั่งกุดเพราะต้องการมีเพื่อนในการทำร่วมกัน ซึ่งในอดีตจะมีคนปลูกผักเป็นจำนวนมากจากท่าทุ่งม่องถึงท่าอารักษ์มีประมาณ 75 คน พื้นที่รวม 7 ไร่ และริมฝั่งกุดขาคิมเขตบ้านจาน มีประมาณ 35 คน พื้นที่รวม 4 ไร่ ช่วงเวลาในการปลูก คือหลังการเก็บเกี่ยวข้าวเบา เดือนธันวาคม ถึงเดือนมีนาคม ชนิดพันธุ์ผักที่ปลูก เช่น หอม กระเทียม พริก ถั่ว แดง ผักกาด ผักชีลาว มะเขือเทศ เป็นต้น ซึ่งการปลูกผักดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเองปีต่อปีแต่ปัจจุบันต้องซื้อจากตลาดมากขึ้น จากเดิมปลูกเพื่อบริโภคในครอบครัวแลกเปลี่ยนสิ่งของและเป็นของฝากญาติพี่น้องที่มาเยี่ยมขามก็เริ่มมีการซื้อขายกันมากขึ้น

ปัจจุบันการปลูกผักลดจำนวนลง เช่น ริมฝั่งกุดขาคิม พื้นที่ที่เคยปลูกผักเดิมจากท่าทุ่งม่อง ถึงท่าอารักษ์ ลดลงถึงแค่ท่าใหญ่เท่านั้น จำนวนคนปลูกเหลือแค่ 46 คนพื้นที่ 4 ไร่เท่านั้นในจำนวนคนปลูกที่เหลือนี้ 26 คนเป็นเจ้าของพื้นที่ที่จับจองมาแต่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ก็เป็นที่รับรู้กันภายในชุมชน อีก 20 คน เป็นญาติพี่น้องกัน หรือต่างเครือญาติกันแต่เป็นคนในชุมชนเดียวกัน มาขอใช้พื้นที่ในการปลูกผักด้วย ซึ่งก็มีการแบ่งพื้นที่ให้ปลูก เพราะอยากมีเพื่อน แต่ไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินแต่ประการใด ในส่วนริมฝั่งกุดขาคิมเขตพื้นที่บ้านจานจำนวนคนปลูกเหลือแค่ 15 คน พื้นที่ 2 ไร่ จะเป็นกลุ่มแม่บ้านปลูกผักกางมุ้งร่วมกัน ในนามกลุ่ม ถึงอย่างไรก็ตามบริเวณพื้นที่ริมฝั่งกุดขาคิมที่เป็นพื้นที่ปลูกผัก เดิมปลูกมาทุกปีพื้นที่ดังกล่าวนอกจากปลูกผักแล้ว ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์พื้นที่ในการตกกล้าทำนา และการปลูกหญ้าเพื่อเลี้ยงวัว ควายได้อีกด้วย

ปัญหาและสาเหตุที่จำนวนคนปลูกผักลดลง

1. การอพยพแรงงานไปทำงานต่างจังหวัด มากขึ้น ในช่วงแรกที่จำนวนคนปลูกผักลดลงเห็นได้ชัด คือ ช่วงที่ไปทำงานที่โรงงานทอกระสอบ ที่ อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา
2. สภาพดินบางพื้นที่เป็นดินสั้ม บางพื้นที่เป็นดินเค็ม รวมทั้งมีแมลงศัตรูพืชมาก
3. การลงทุนสูง เพราะต้องพึ่งพิงจากภายนอกมากขึ้น เช่น ต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ผักจากตลาด ปุ๋ยเคมี และยาปราบศัตรูพืช
4. การสร้างพนังกั้นน้ำ และการสร้างเขื่อนราษีไศล ที่มีการกักเก็บน้ำทำให้น้ำท่วม ระดับน้ำริมฝั่งกุดชาชีมสูงขึ้น พื้นที่ปลูกผักลดน้อยลง ทำให้ต้องขยับพื้นที่ปลูกขึ้นมายังที่สูงทำให้มีความยากลำบาก

วิธีการจัดการและการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา

- 1) การจัดการและการแก้ปัญหาแมลงศัตรูพืชโดยการชักชวน เพื่อนบ้านญาติพี่น้อง มาร่วมกันปลูกให้มากๆ ศัตรูพืชจะได้กระจายไม่มาลงเฉพาะแปลงของคนใดคนหนึ่งและมีการทำนุ้หมักชีวภาพใช้เองมาก
- 2) การจัดการและการแก้ไขปัญหาดินสั้ม โดยการนำปุ๋ยคอกมาเผาไฟให้เป็นขี้เถ้า แล้วนำไปใส่ดินตรงบริเวณที่เป็นดินสั้ม ใช้ออบขุดพรวนดินให้เข้ากันก่อนทำการปลูก
- 3) การจัดการและการแก้ไขปัญหาดินเค็ม โดยการนำปุ๋ยคอกที่ไม่ต้องเผานำไปใส่บริเวณที่เป็นดินเค็ม ใช้ออบขุดพรวนดินให้เข้ากันก่อนทำการปลูก

การจัดการน้ำในการปลูกผัก

การนำน้ำจากกุดชาชีมขึ้นมาใช้ประโยชน์ ชาวบ้านได้มีการกำหนดเป็นทำนน้ำดูแลรักษาในการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เป็นทำนน้ำที่สะอาด ไม่รกร ริมฝั่งไม่สูงชัน เป็นทำนน้ำอาบก็ได้ และเป็นทำนน้ำสำหรับใช้ตักน้ำรดผักก็ได้ ในอดีตจะมีหลายท่า แต่ปัจจุบันมีการสร้างพนังกั้นน้ำ สร้างเขื่อนราษีไศล ทำให้น้ำริมตลิ่งยกระดับสูงขึ้น น้ำไหลถ่ายเทไม่สะดวก เกิดวัชพืชนาน้ำเน่าเป็นจำนวนมาก ทำให้น้ำารก บางท่าก็หายไป ปัจจุบันมีทำนน้ำที่ชาวบ้านยังใช้ประโยชน์ในการอาบและใช้ตักน้ำรดผักร่วมกันมีอยู่ 8 ท่า คือ ท่าทุ่งม่อง ท่าตันดวน (ท่าเผ่าหาร) ท่าใหญ่ ท่าบักแซว ท่าล่องก้อง ท่าโทโร่ ท่าอารักษ์ ท่าโนนน้อย เป็นต้น ซึ่งท่าแต่ละท่าจะเล็กและใหญ่ไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับปริมาณคนที่ใช้ ถ้าทำนน้ำไหนมีสนมหรือวัชพืชเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านที่ปลูกผักรวมอยู่ท่าเดียวกันก็จะช่วยกันรื้อสนมหรือวัชพืชขึ้นและนำเอาไม้ไปกั้นกันสนมหรือวัชพืชที่เหลือไม่ให้เข้ามา ทำให้การตักน้ำรดผักได้สะดวกรวดเร็วขึ้น

เครื่องมือที่ใช้ตักน้ำรดผัก ในอดีตจะเป็นคูที่ใช้ไม้ไผ่สานแล้วใช้ขี้ยางที่เหนียวๆทาเพื่อป้องกันน้ำรั่วตักหาบขึ้นมารดผัก ต่อมาประมาณปี 2514 เริ่มมีลูสั้งกะตี่เข้ามาแทนคูไม้ไผ่ ปี 2526 เริ่มมีคุยางหรือคุพลาสติก(คุแลกหมา) มาใช้จนถึงทุกวันนี้ โดยการตักหาบขึ้นมามีอู่วิครดผักหรือบางทีก็ใช้บัวรดน้ำใช้

รดผัก ส่วนเครื่องสูบน้ำ ชาวบ้านบอกว่า เมื่อสูบน้ำขึ้นมาใส่ผัก จะทำให้ผักไม่งาม เพราะน้ำไหลแรงทำให้ผักบอบช้ำและตาย ไม่เหมือนกับใช้คูตกรดหรือใช้บัวรด

น้ำดื่มน้ำใช้

การใช้ประโยชน์น้ำอุปโภคบริโภคในอดีตชาวบ้านตำบลกุดขาคิมและตำบลทับใหญ่ที่อยู่รายรอบพื้นที่ทามกุดขาคิมได้ใช้น้ำ กุดขาคิมในการอาบและชำระล้างซึ่งชุมชนได้กำหนดเป็นท่อน้ำสำหรับอาบร่วมกัน ทั้งที่เป็นท่อน้ำเฉพาะสำหรับให้คนอาบ และใช้อาบและชำระล้างได้ในท่อน้ำอื่นๆ ที่ชุมชนได้กำหนด เช่น ท่อน้ำสำหรับ วัว ควาย ขี้หมูหรือลงกินน้ำ และท่อน้ำสำหรับปลูกผัก ส่วนน้ำดื่ม จะมี “บ่อน้ำจั้น” ซึ่งเป็นบ่อน้ำเล็กๆที่ชาวบ้านขุดไว้ริมฝั่งกุด หรือหนอง สอง ที่มีน้ำแข็งตลอดปี โดยเฉพาะบริเวณท่อน้ำที่สำคัญ ที่เป็นจุดนัดพบหรือสถานที่ที่เป็นที่พักของชาวบ้านเวลาเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทามได้ ดื่มน้ำ เวลาไปเลี้ยงวัว ควาย เก็บหาของป่า หรือไปทำน่าน้ำใสสะอาดดี โดยไม่ต้องนำน้ำกินไปจากบ้าน ซึ่ง บ่อน้ำจั้น จะมีอยู่ทั่วไปในพื้นที่ทามกุดขาคิม ส่วนน้ำดื่มที่เป็น บ่อน้ำตื้น หรือน้ำสา่ง จะอยู่ในเขตหมู่บ้านหรือดินบ้านซึ่งหมู่บ้านหนึ่งๆจะมี 4-5 บ่อ โดยชาวบ้านจะช่วยกันขุดหรือ รื้อทุกปี เป็นบ่อดิน ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ทั้งหมู่บ้าน ใช้ได้ทั้งดื่มดื่มน้ำกิน อาบและชำระล้าง มีการดูแลรักษาาร่วมกัน เช่น ห้ามมิให้บุคคลใดลงอาบ โดยให้เด็กขึ้นมาอาบข้างบน ถ้าคันเขินหรือสกปรกมากก็ช่วยกันรื้อ หรือถ้ากลัวดินพังทับตาน้ำก็จะมีการนำไม้มาตัดเป็นท่อนๆวางกันตามขอบบ่อ จากกันบ่อขึ้นมาถึงปากบ่อเป็นรูปสี่เหลี่ยม ซึ่งลักษณะแบบนี้ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำสา่งแสง” แต่ต่อมาได้ใช้ท่อซีเมนต์ขนาด 80 + 50 เซนติเมตร แทน หลังจากนั้นบ่อน้ำตื้นที่เป็นบ่อน้ำที่ใช้ประโยชน์และจัดการดูแลรักษาาร่วมกันของชุมชนได้ลดลง เนื่องจากบ่อน้ำส่วนใหญ่อยู่ในที่ส่วนบุคคล เจ้าของได้นำพื้นที่ไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น ต่อมาชาวบ้านได้มีการขุดบ่อน้ำตื้นตามบ้านตัวเองเกือบทุกหลังคาเรือน และใช้ไฟฟ้าปั๊มน้ำขึ้นมาใช้มากขึ้น ซึ่งความลึกของบ่อน้ำ ถ้าอยู่ใกล้แหล่งน้ำกุดขาคิมจะลึกประมาณ 7-9 เมตร และถ้าอยู่ไกลออกไปจะลึกประมาณ 5-7 เมตร

ปัจจุบันแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ ดังที่กล่าวมาข้างต้น ได้ลดความสำคัญลง เพราะมีการพัฒนาระบบน้ำประปาหมู่บ้านเข้ามาใช้แทน ทั้งที่เป็นระบบประปาบาดาล และระบบประปาจากแหล่งน้ำกุดขาคิม มีการดูแล และบริหารจัดการร่วมกัน โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ

ปี พ.ศ. 2526 บ้านจาน หมู่ 3, 6, และหมู่ 9 ตำบลทับใหญ่ ได้มีการสร้างระบบการจ่ายน้ำประปาในชุมชน โดยการประสานงานของงบประมาณสนับสนุนจาก กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เล้านบาท และชุมชนสมทบโดยใช้เงินจากกองทุนพัฒนาหมู่บ้าน 1 แสน 2 หมื่นบาท ซึ่งก่อสร้างในพื้นที่ส่วนบุคคล บริเวณลำห้วยพนักันน้ำและ มีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการดังนี้

1. ประธาน	นายลม	วิเศษวงษา
2. รองประธาน	นายสมศักดิ์	ถิ่นทัพไทย
3. เกรียงอุย	นายแสนทอง	เหล็กศรี
4. ฝ่ายตรวจมิเตอร์น้ำ	นายสม	ถิ่นทัพไทย
	นายบุญเหลือ	เนืองนัน

การเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำประปา ครั้งแรก สมาชิกต้องเสียเงินคนละ 50 บาท เพื่อเป็นกองทุนในการบำรุงรักษา ค่าใช้จ่ายในการเสียค่าไฟฟ้าเดือนละประมาณ 5,000 –6,000 บาท ในขณะที่เก็บค่าใช้น้ำจากสมาชิก หน่วยละ 3 บาท ระยะเวลาในการเปิดให้ใช้น้ำ แบ่งออกเป็นสองช่วง คือ ช่วงเช้า ตั้งแต่เวลา 05.00 น. ถึงเวลา 09.00 น. ช่วงบ่ายตั้งแต่เวลา 15.00 น. ถึงเวลา 18.00 น.

สภาพปัญหาที่พบคือ ค่าใช้จ่ายสูง ไม่มีกำไร และคุณภาพน้ำยังไม่สะอาดพอ เนื่องจาก การสร้างผนังกันน้ำ และ เชื้อราในสายน้ำ ระบายไม่สะดวก เกิดสนิมหรือวัชพืชที่ขั้วท่อทำให้น้ำเน่าเสีย

ปี พ.ศ. 2538 บ้านกุดขาคิม หมู่ 5 ตำบลกุดขาคิม ได้มีการสร้างระบบประปาในชุมชน โดยการประสานงานขอสนับสนุนงบประมาณจากกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข หนึ่งแสนกว่าบาทไม่มีงบประมาณสมทบจากชาวบ้าน บริเวณที่ก่อสร้างน้ำประปา คือ ที่ท่าล่องก้อง ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน มีการจัดตั้งคณะกรรมการในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการบริหารจัดการ ดังนี้

1. ประธาน	นายสมศรี	บุตรสา
2. เกรียงอุย	นายบุญมี	ต้นงาม
3. ผู้ดูแล ปิด- เปิดน้ำ	นายคำรง	แก้วสุจิตร
4. ผู้ตรวจสอบมิเตอร์	นายพันธ์	ขันศิลา
	นายจรูญ	ศรีสะเทือน

การเข้าเป็นสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำประปาครั้งแรก สมาชิกจะต้องเสียเงินครอบครัวละ 50 บาท เพื่อเป็นกองทุนในการบำรุงรักษา ค่าใช้จ่ายทั้งหมด รวมค่าไฟฟ้า ประมาณ 1,000- 1,500 บาทต่อเดือน ในขณะที่เก็บค่าใช้น้ำจากสมาชิก หน่วยละ 3 บาท เปิดให้ใช้ได้ตลอด ถ้าน้ำขาดถึงเมื่อไหร่ผู้รับผิดชอบจะเปิดน้ำขึ้นใส่ถังให้เต็มไว้ตลอดเวลา ซึ่งไม่ค่อยมีปัญหา คุณภาพน้ำดี น้ำใสสะอาด เพราะมีการควบคุมดูแลรักษา มีการประชุมระดมกำลังชาวบ้านช่วยกันทำความสะอาดถังน้ำประปา ปีละ 2 ครั้ง

**ตารางแสดงจำนวนครัวเรือนที่ใช้น้ำประปาจากแหล่งน้ำภูเขาติ่ม
ตำบลภูเขาติ่มและตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์**

ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด ในชุมชน	จำนวนครัวเรือนที่ใช้น้ำ ประปาจากภูเขาติ่ม
ตำบลภูเขาติ่ม		
1 บ้านภูเขาติ่ม หมู่ 5	108	85
ตำบลทับใหญ่		
2. บ้านจาน หมู่ 6	123	123
3. บ้านจาน หมู่ 8	74	74
4. บ้านจาน หมู่ 9	127	127
5. บ้านโพธิ์ หมู่ 3	65	65
6. บ้านโพธิ์ หมู่ 10	73	73
รวม	570	547

หมายเหตุ ในส่วนของบ้านภูเขาติ่มที่เหลืออีก 23 ครัวเรือน จะใช้บ่อน้ำตื้น หรือบ่อบาดาล ประจำครอบครัวตนเอง โดยใช้ไฟฟ้าปั๊มน้ำขึ้นมาใช้เองในครัวเรือน ในส่วนของบ้านลำพิญ หมู่ 1 บ้านนาสว่าง หมู่ 8 บ้านศาลา หมู่ 9 ตำบลภูเขาติ่ม และบ้าน ทับใหญ่ หมู่ 1 ตำบลทับใหญ่ ที่ไม่มีในตารางนั้น ไม่ได้ใช้น้ำประปาที่ทำจากแหล่งน้ำภูเขาติ่มแต่จะใช้น้ำประปาที่ทำจากบ่อบาดาล ประจำหมู่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้าน

๕ การต้มเกลือ

การต้มเกลือเป็นวิถีชีวิตอีกอย่างหนึ่งของชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่ทามภูเขาติ่ม ซึ่งในอดีตชาวบ้านเล่าว่ามีบ่อเกลืออยู่หลายบ่อ เช่น บ่อโพธิ์ดู้ม ท่าเกลือ ท่าข้าว ท่าเกลือสัน เป็นต้น ซึ่งบริเวณดังกล่าวจะมีดินเกลือขึ้นตามผิวดิน หรือที่เรียกว่า ซีท้าว ชาวบ้านจะขุดเอามารวมกันไว้เป็นกองๆ แล้วนำมาละลายกับน้ำ กรองเอาแต่น้ำนำไปต้มจะได้เกลือสินเธาว์ เอาเก็บไว้กิน ขาย ทำปลาร้า หรือเอาไว้แลกข้าว ชาวบ้านบอกว่าเกลือต้ม ใช้ทำปลาร้าได้อร่อย การขายเกลือจะขายเป็นถ้วยๆละ 5 บาท หรือเป็น ปี๊บๆละ 50 บาท รายได้จากการขายเกลือปีละประมาณ 1000-3000 บาทต่อครอบครัว ช่วงเวลาในการต้มเกลือ คือหน้าแล้ง ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ - เดือนเมษายน ปัจจุบันการต้มเกลือในพื้นที่เกลือให้พบเห็นน้อยมากเนื่องจากน้ำท่วมบริเวณต้มเกลือ เกลือที่ชาวบ้าน บริโภคจะมาจากแหล่งอื่น ที่มีพ่อค้านำมาเร่ขาย แลกข้าว และซื้อจากตลาด

การใช้ประโยชน์เชิงวัฒนธรรม

พื้นที่ทามกุดขาคิม นอกจากการใช้ประโยชน์ดังที่กล่าวมาแล้ว ชุมชนยังมีการใช้ประโยชน์ในเชิงวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ เช่น กิจกรรมการกินข้าวป่า ซึ่งถือว่าเป็นการรวมญาติพี่น้อง เป็นการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ถามข่าวซึ่งกันและกัน เป็นสถานที่ในการแข่งขันเรือยาว ซึ่งเป็นบุญประเพณีที่ยึดถือกันมา เป็นสถานที่ในการบวงสรวง เจ้าพ่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพื้นที่ ที่ชุมชนให้ความเคารพนับถือเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจเพื่อให้ชุมชนมีความอยู่เย็นเป็นสุขซึ่งเป็นการเชื่อของชุมชนอีกอย่างหนึ่ง และนอกจากนี้ชุมชนยังใช้ประโยชน์เป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ เช่น บริเวณท่าโสภณ และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรไปมาของคนในชุมชนทั้งทางบก(พื้นที่ทาม) และทางเรือ (กุดขาคิม) ในการไปทำนาทาม เก็บหาของป่า เลี้ยงสัตว์ และขนผลผลิตจากการทำกิจกรรมในพื้นที่ทามมาเก็บไว้ที่บ้าน

สิทธิ/การครอบครองพื้นที่ทาม

ในอดีตพื้นที่ทามเป็นพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของ การจับจองหรือการถือครองที่ดินเริ่มต้นจากการที่คนในชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทาม การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทามก็คือการเข้าไปหาอยู่หากิน เลี้ยงสัตว์ ล่าสัตว์ หาของป่า หาปลา จากการเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทำให้คนเห็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ทามจากนั้นก็เริ่มมีการจับจองพื้นที่และมีเจ้าของเรื่อยมา อดีตการไปหาอยู่หากินในพื้นที่ทามจะไปด้วยกันเป็นกลุ่ม กลุ่มที่เป็นเครือญาติ และกลุ่มที่เป็นเพื่อนบ้านกัน เพราะมีสัตว์ป่าที่ดุร้าย เช่น เสือ เป็นต้น การจับจองแต่ละลักษณะของพื้นที่ก็เกิดจากการไปทำกิจกรรมที่ต่างกัน การไปหาปลาก็จะเป็นการไปลงด่อน(เครื่องมือดักปลา)ตามสองต่างๆใครไปเห็นสอง หนอง ปาก ทำ วัง ไหล่นก็ไล่ด่อนไว้พื้นที่นั้นและพื้นที่ข้างเคียงก็จะถูกจะจับจองไปด้วย พอจับจองแล้วก็จะมีการเรียกชื่อสอง หนองปาก วัง ทำนั้นตามชื่อเจ้าของเช่นสองตมูบ สองตมิม ร่องเผ่าหล่า บางพื้นที่ก็ตั้งชื่อตามต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณนั้น เช่น หนองจาน เพราะมีต้นจานขึ้นเยอะ บางที่ก็เรียกตามทรัพยากรที่มีอยู่เช่นมีปลาเง็ง (ปลาหมอ)เยอะ ก็เรียกว่า สองปลาเง็ง การจับจองพื้นที่โนนก็เกิดจากการไปล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์และหาของป่า การจับจองพื้นที่ทามในอดีตจะไม่ใช่ว่าการตั้งใจไปหา แต่เป็นการบังเอิญผ่านไปเมื่อพบเห็นว่าพื้นที่นั้นมีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ที่มีหนอง สอง ที่มีปลาชุกชุมหรือสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูก ทั้งการทำนา ทำไร่ ก็จะจับจองพื้นที่นั้น เมื่อไปกันเป็นกลุ่มก็จะจับจองร่วมกันแล้วค่อยแบ่งกัน แต่บางพื้นที่ก็ถือครองร่วมกันเช่นพื้นที่สอง หนองใช้ประโยชน์ในการจับปลาร่วมกัน

วิธีการจับจองที่ดิน

วิธีการจับจองหรือวิธีการแสดงความเป็นเจ้าของคือพื้นที่ที่ตกลงเลือกแล้วว่าจะเอาเท่าไรก็จะมี การขอหรือขมวดกอดหญ้าอยู่ในที่ดินนั้นเป็นแนวระยะตามความต้องการ จึงมีคำเรียกวิธีการนี้เป็นคำคล้องจองว่า “หมวยไช่ขอด(ผูก)หญ้าคา หมายนาคอดหญ้าแฝก” ความหมายของคำคล้องจองนี้ก็หมายถึงบริเวณที่เป็น โนนที่เหมาะสมกับการทำไร่บริเวณนั้นจะมีหญ้าคาขึ้นก็จะใช้วิธีผูกหญ้าคา ส่วนพื้นที่ที่เป็นที่

กลุ่มหรือสอง/หนองเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำนาบริเวณนั้นก็จะมีการแบ่งพื้นที่ก็จะผูกหญ้าแฝกเป็นการแสดงสิทธิในการจับจองให้คนอื่นรับรู้ คนในอดีตใช้หญ้า 2 ชนิดนี้เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของหรือสิทธิในการครอบครองที่ดินในพื้นที่ตามและเป็นที่เข้าใจกันดีของคนในชุมชน พื้นที่ไหนที่มีคนขุดหญ้าไว้แล้วก็จะไม่มีใครเข้าไปจับจองซ้ำอีก

การแบ่งที่ดิน

หลังจากมีการจับจองพื้นที่ร่วมกัน คือ คนที่ไปหาปลา ล่าสัตว์ หรือไปทำกิจกรรมเลี้ยงชีพในพื้นที่ตามด้วยก็ได้มีการจับจองพื้นที่ไว้ร่วมกัน หลังจากนั้นก็จะมีการแบ่งพื้นที่กันไปกันก็คนก็แบ่งกันตามนั้น ในการแบ่งที่ดินนั้นเป็นการตกลงร่วมกันว่าจะมีข้อตกลงกันอย่างไร แต่วิธีการหนึ่งที่ถูกนำมาใช้และมีการยอมรับก็คือ การแบ่งตามสภาพพื้นที่ที่มีลักษณะที่เป็นโนน หนอง สอง หรือที่ลุ่มโดยใช้ลักษณะทางธรรมชาติ คือ ใช้ทางน้ำไหลเป็นตัวแบ่ง คือ จะอาศัยทิศทางทางไหลของน้ำฝนเป็นหลัก เมื่อน้ำไหลลงจากที่โนนไปยังที่ลุ่มเป็นระยะทางเท่าใดก็ให้เจ้าของถือครองไปเท่านั้น เกณฑ์การแบ่งอย่างนี้จะเริ่มนับจากที่โนนเป็นหลักทำให้มีความไม่มีการได้เปรียบเสียเปรียบกัน เพราะเจ้าของพื้นที่แต่ละคนจะได้พื้นที่ที่เป็นโนน ที่ลุ่ม หนอง และสองในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน

การแสดงขอบเขตพื้นที่

การแสดงขอบเขตพื้นที่หลังจากมีการแบ่งกันแล้วคือ จะมีการปักหรือผูกดินเป็นคันคูเป็นระยะๆ ตามแนวเขต คือ จะไม่ทำเป็นคันคูยาวตัวเดียว เพียงแค่แสดงให้รู้ว่าเขตของใครถึงตรงไหนและเพื่อให้สะดวกในการแบ่งให้ลูกหลานต่อไป

พื้นที่สาธารณะของชุมชน พื้นที่ตามที่เป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกันมีทั้งพื้นที่เป็นป่าและพื้นที่แหล่งน้ำที่เรียกตามชื่อลักษณะของพื้นที่หรือคนที่นั่นเป็นเจ้าของ เช่น ปากขาคิม ท่ามะเขว ท่าอิดัม เป็นต้น จะรับรู้กันโดยการยอมรับร่วมกันเป็นจารีตประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา พื้นที่ป่าที่เป็นของชุมชนก็จะมีกฎหมายและระเบียบการใช้ประโยชน์ที่ทุกคนถือปฏิบัติ เป็นจารีตประเพณีร่วมกัน แม้ไม่มีลายลักษณ์อักษรแต่ทุกคนจะรับรู้กันในการใช้ประโยชน์และข้อห้าม เป็นการเคารพกฎบ้าน เช่น พื้นที่ป่าดงเขื่อง ป่าดอนแก้ว ท่าวัดปากขาคิมที่เป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา พื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันคนในชุมชนจะเชื่อว่าพื้นที่นั้นๆมีผีหรือเจ้า เช่น เจ้าอารักษ์ดูแลรักษาเป็นการป้องกันการบุกรุกหรือลักลอบตัดไม้ของคนในชุมชนและนอกชุมชน

สิทธิเชิงซ้อนในพื้นที่ตาม ลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของการจัดการพื้นที่ตามของชุมชน ถึงแม้ว่าจะมีการจับจองแสดงสิทธิครอบครองทำประโยชน์ของบุคคล แต่ในการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนนั้นมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) การใช้ประโยชน์ในเรื่องทรัพยากรร่วมกัน ถึงแม้ว่าจะมีการหมายนา หมายใช้ หมายหนองก็ตาม แต่ในทางปฏิบัตินั้นคนในชุมชนสามารถไปใช้ประโยชน์ในทรัพยากร (ธรรมชาติ) ได้เช่น ไปเอาฟืนได้ ไปเลี้ยงสัตว์ได้ ไปหากินใส่เบ็ด ใส่มองได้ โดยมีการบอกกล่าวให้รู้กันเท่านั้น

2) การใช้ประโยชน์พื้นที่ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นโดยทั่วไป เช่น กรณีที่ดินริมฝั่งหนอง ฝั่งกุศสามารถปลูกผักได้ และใช้ “ตกกล้า” จะมีการตกกล้า ปลูกผัก ร่วมกัน โดยการไปขอยืมจากเจ้าของที่ดิน

ลักษณะดังกล่าวพื้นที่ตามสถานทางสิทธิการครอบครองนั้น ขอมรับกันในสิทธิการทำกิน แต่พื้นที่ตามกัมมัตถะที่เป็นทรัพยากรร่วมกันในมิติเชิงซ้อน มีน้อยลงตามลำดับ ฉะนั้นระบบการจัดการพื้นที่ตามของชุมชนที่ผ่านมานั้น จึงเคารพและยึดถือ “สิทธิทางธรรมชาติ” ที่ทรัพยากรธรรมชาติเป็นสมบัติที่ทุกคนควรจะได้รับประโยชน์อย่างเสมอหน้า “สิทธิทางสังคมของชุมชน” ที่ใช้จารีตประเพณีกลไกของชุมชน/เครือข่ายในการแบ่งปันจัดการพื้นที่ตาม เช่น เคารพการจับจองของแต่ละครอบครัว มีการแบ่งปันมรดกตกทอด หรือแม้แต่แบ่งปันผู้ยากไร้ไม่มีที่ดิน และ “สิทธิตามกฎหมาย” ซึ่งเป็นสิทธิที่แสดงในระยะหลังที่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางกฎหมาย เช่น การเสียภาษี การขอค่าชดเชย หรือแม้แต่การออกเอกสารสิทธิ์ สปก-01 เป็นต้น

แนวทางการจัดการพื้นที่ “ลุ่มน้ำกุศขาคิม”

จากสถานการณ์การใช้ประโยชน์พื้นที่ตามของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันจากการใช้ประโยชน์แบบพึ่งพาเพื่อการดำรงชีวิตมาสู่การใช้ประโยชน์ที่เน้นเชิงเศรษฐกิจ การใช้ประโยชน์พื้นที่ตามไม่สอดคล้องกับศักยภาพทรัพยากร ทรัพยากรต่างๆในพื้นที่ตามเสื่อมสภาพลงเรื่อยๆ การดำรงชีวิตของชุมชนที่พึ่งพิงธรรมชาติจากพื้นที่ตามที่ถูกจำกัดและมีปัญหาตามมามากมาย นอกจากนี้พื้นที่ตามยังถูกกระแสการพัฒนาจากภายนอก โครงการขนาดใหญ่(ฝ่ายรายได้)ของรัฐบาลเข้ามาจัดการ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชน ดังปรากฏอยู่ในขณะนี้ที่สำคัญการดำเนินการดังกล่าวเป็นปัจจัยที่แยกวิถีชุมชนกับการพึ่งพาตามออกจากกัน ที่มุ่งจะสร้างระบบการผลิตที่มุ่งเพื่อขายเป็นสำคัญ การศึกษาข้อมูลร่วมกัน และการแลกเปลี่ยนศึกษาดูงานจากจังหวัดพะเยา และเชียงใหม่ ตัวแทนชุมชนได้มีการกำหนดแนวทางการจัดการพื้นที่ตาม ดังนี้

หลักการในการจัดการพื้นที่ตาม “กุศขาคิม”

1. เนื่องจากป่าตามกุศขาคิมถือเป็นวิถีชีวิตชุมชนกุศขาคิมมาแต่อดีต ทั้งในด้านคุณค่าการทำมาหากิน การประกอบพิธีกรรมและการใช้ประโยชน์อื่นๆ ฉะนั้นการจัดการต้องคำนึงถึงหลักการอยู่ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกับการคงอยู่ของ “กุศขาคิม” อย่างยั่งยืนตลอดไป

2. การใช้ประโยชน์กุดชาติมนั้น คนทุกกลุ่มในชุมชนได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม คนในชุมชนมีความผูกพันและเห็นคุณค่าของกุดชาติม การดำเนินการใดที่เกี่ยวข้องกับกุดชาติมย่อมส่งผลกระทบต่อกลุ่มชุมชนอย่างแน่นอน ดังนั้นเพื่อให้เกิดการจัดการที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ทามกุดชาติมและคนความต้องการของชุมชน จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องให้คนทุกกลุ่มในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการกำหนดการจัดการร่วมกัน
3. “กุดชาติม” เป็นระบบนิเวศน์หนึ่งที่มีองค์ประกอบต่างๆที่มีความสัมพันธ์กันทั้ง ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ทรัพยากรสัตว์และพืชอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงแต่ละส่วนย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของทุกส่วน การดำเนินการใดๆที่เกี่ยวข้องกับกุดชาติมจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่างๆของระบบนิเวศน์โดยรวม

แนวทางการดำเนินงาน

1. พัฒนาความเข้มแข็งองค์กรชุมชนโดยการพัฒนาศักยภาพกลุ่มผู้นำและสมาชิกในชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามกุดชาติม โดยใช้แนวคิดการจัดการการใช้ประโยชน์แบบองค์รวม ดิน น้ำ ป่า บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ และหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกระดับโดยการผสมผสานองค์ความรู้แบบดั้งเดิมของท้องถิ่นเข้าด้วยกันกับความรู้วิชาการสมัยใหม่และมีการกำหนดมาตรการ แนวทาง แผนปฏิบัติงาน การประสานความร่วมมือของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการผสมผสานนโยบายของรัฐกับความต้องการของชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ทามที่เหมาะสมสอดคล้องกับระบบนิเวศน์พื้นที่ทามบริเวณกุดชาติม และวิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่รายรอบ และการสร้างระบบการติดตามผล การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนเพื่อการกำกับดูแลการดำเนินงานตามแผน และปรับปรุงแผนเป็นระยะ การจัดเวทีประสานประโยชน์ของกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องทุกระดับ
2. การพัฒนาและการจัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามกุดชาติมเพื่อการสร้างจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชนและการรณรงค์เผยแพร่ต่อสาธารณะในการขยายผล โดยการจัดทำระบบฐานข้อมูล การถอดบทเรียนองค์ความรู้ ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ทามโดยองค์กรชุมชน การจัดเวทีสัมมนาวิชาการชาวบ้านในการจัดการพื้นที่ทาม/พื้นที่ชุ่มน้ำ การจัดทำสื่อนิทรรศการเคลื่อนที่ การจัดทำหนังสือ และ VCD ประสพการณ์การจัดการพื้นที่ทามและองค์ความรู้ในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ทามอย่างยั่งยืน
3. การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทามกุดชาติมเป็นการสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทาม ทั้งที่เป็นลักษณะ ป่าบุ่ง-ป่า

- ทาม และป่าโคก ในรูปแบบการจัดการป่าชุมชน และการจัดการป่าหัวไร่ปลายน (ป่าครอบครัว) โดยการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่ และกลุ่มผู้มีส่วนได้-ส่วนเสียทุกระดับ เพื่อให้เกิดความรักและหวงแหนทรัพยากรป่าไม้ เกิดรูปธรรมความร่วมมือในการจัดการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ทามอย่างยั่งยืนทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนร่วมกัน โดยการกำหนดมาตรการ แนวทางแผนงานร่วมกัน ในการสนับสนุนการเพาะชำกล้าไม้พื้นเมือง (พันธุ์ไม้ทาม) ในระดับครัวเรือน ระดับชุมชนในโรงเรียน และในวัดเพื่อการฟื้นฟูปลูกในพื้นที่ป่าหัวไร่ปลายน เขตป่าชุมชน ป่าโรงเรียน และการสร้างจิตสำนึกร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามโดยการใช้วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อที่เป็นองค์ความรู้-ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำเนินการ เช่น ป่าดอนปู่ตา วัดป่าหรือเขตอภัยทาน ป่าช้า ป่าหัวไร่ปลายน โดยการจัดพิธีกรรมแต่งงานป่าไม้ การจัดพิธีบวชป่า เป็นต้น
4. อนุรักษ์ฟื้นฟูและจัดการทรัพยากรน้ำในพื้นที่ทามภูเขาติ่ม เป็นการสนับสนุนส่งเสริมกลุ่มองค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการใช้ประโยชน์แหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ทามภูเขาติ่มในรูปแบบการระบบชลประทานแบบชาวบ้าน โดยใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการน้ำในการทำการเกษตร การเลี้ยงวัว-ควาย การจับปลา และการจัดการน้ำอุปโภค บริโภคในชุมชนที่ไม่ทำลายระบบนิเวศของแหล่งน้ำในพื้นที่ทามผสมผสานกับองค์ความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อลดต้นทุนในการผลิตโดยใช้พลังงานทดแทนจากพลังแสงอาทิตย์ การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ในพื้นที่โดยการกำหนดมาตรการ แนวทาง แผนงานในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและจัดการน้ำร่วมกันของชุมชนที่ก่อให้เกิดรูปธรรมและเป็นข้อเสนอหรือเป็นทางออกในการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชนในพื้นที่ทาม ทั้งในระดับครอบครัว ระดับเครือข่าย และระดับชุมชนเสนอต่อระดับนโยบายของภาครัฐและองค์กรท้องถิ่น โดยการรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เทคโนโลยีชาวบ้านในการจัดการน้ำที่เหมาะสมกับสภาพนิเวศพื้นที่และวิถีชีวิตของชุมชน การจัดกิจกรรมสร้างความร่วมมือของชุมชนโดยใช้ประเพณี ความเชื่อ เช่น การลงแขกพัฒนาคลองชลประทานแบบชาวบ้าน พิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำ “สู่ขวัญแม่น้ำ” การกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและนก การปลูกป่าริมฝั่งน้ำกันการพังทลายของดินริมตลิ่ง การเฝ้าระวังตรวจวัดคุณภาพน้ำ การกำจัดวัชพืช หรือสนม เป็นต้น
5. ส่งเสริมและพัฒนาอาชีพทางเลือกที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทามโดยการสนับสนุนและเสริมสมาชิกกลุ่มเกษตรกรนิเวศน์ทามในการทำกิจกรรมอาชีพด้านการเกษตรในพื้นที่ทามที่ไม่ทำลายระบบนิเวศพื้นที่ซึ่งเป็นการจัดการและการใช้ประโยชน์โดยใช้องค์ความรู้-ภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัย เช่น การวางแผนการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในการกำหนดและกันพื้นที่ป่าบุง ป่าทามเพื่อเป็นป่าหัวไร่ปลายน การกำหนดพื้นที่ในการปลูกข้าว พืชผัก ไม้ผล มันแขวง และการตัดสินใจในการเลือกชนิดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศพื้นที่ทาม ซึ่งมีความหลากหลายทั้งชนิดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ และลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่ตามภูมิปัญญาที่เป็นระบบนิเวศน์แบบ โนน กุด หนอง หอง สอง วัง เลิง ปาก ซึ่งทุกปีจะมีน้ำท่วมหลาก

2-3 เดือน การจัดการน้ำในไร่นาทาม การจัดการพื้นที่พื้นที่ทามในการเลี้ยงวัว ควายที่มีความเหมาะสมทั้งในระดับครอบครัวและระดับชุมชนร่วมกันภายใต้แนวทางการดำเนินงานการจัดการพื้นที่ทามกุดชาติมดังกล่าวนี้ชุมชนจะได้ดำเนินการตามแนวทางดังกล่าวและเกิดผลดังนี้

1. ทบทวนบทเรียนและพัฒนาขยายผลการจัดการป่าชุมชนและป่าริมฝั่งน้ำ จำนวน 5 แห่ง คือ
 - ป่าชุมชนดงเชียง
 - ป่าชาวบ้านทับใหญ่
 - ป่ากุดหม้อทอง
 - ป่าดอนชาด
 - ป่าดอนแก้วกลาง
2. กำหนดและดำเนินการเขตอนุรักษ์พันธุ์ปาลาธรรมชาติ 5 แห่ง คือ
 - กุดหม้อทอง
 - กุดหลังหาด
 - หน้าวัดป่ากุดชาติม
 - ดอนไข่นุ่น
 - กุดบ้าน
3. กำหนดและดำเนินการเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า 2 แห่ง คือ
 - กุดบ้าน
 - ดอนไข่นุ่น
4. หลักสูตรท้องถิ่นและค่ายเยาวชนรักษ์ป่าทาม “กุดชาติม” ใน 5 โรงเรียน
5. จัดตั้งกลุ่มอาชีพและสนับสนุนอาชีพทางเลือกของกลุ่มเกษตรกรนิเวศน์ทาม และกลุ่มแม่บ้าน ทอเสื่อกกและผลิตภัณฑ์จากทาม
6. จัดตั้งและพัฒนาองค์กร “คณะกรรมการกลุ่มอนุรักษ์พื้นที่ทามลุ่มน้ำกุดชาติม” ที่มีส่วนร่วมจาก ตัวแทนกลุ่มต่างๆ/องค์กรสนับสนุนส่วนท้องถิ่น
7. มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภายนอกในรูปแบบการผลิตสื่อ แผ่นพับ การร่วมเวทีสัมมนาและการต้อนรับการศึกษาดูงานจากภายนอก

การดำเนินการดังกล่าวมานั้นบางส่วนเป็นการสรุปบทเรียนต่อขยายผล เช่น กรณีการสรุปบทเรียนของป่าดงเชียงแล้วขยายผลอีกเป็น 5 ป่า เป็นต้น พร้อมกันนี้การดำเนินการดังกล่าวนี้เป็นแผนงานโครงการที่ทีมวิจัย คณะอนุกรรมการได้รับการสนับสนุนจาก แผนงานสนับสนุนโครงการขนาดเล็กของชุมชนในการจัดการป่า(SGP-PTF)และโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) โครงการ SPARK ของหน่วยงานอาสาสมัครอังกฤษประจำประเทศไทยและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.)

แผนงาน ปี 2548 คณะอนุกรรมการได้มีการเสนอแผนงานโครงการทำงานต่อเนื่อง ดังนี้

แผนงาน ปี 2548

โครงการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามกุดขาคิมโดยองค์กรชุมชน

1.การจัดการทรัพยากรป่าไม้

- ป่าชุมชน → เพาะชำกล้าไม้ รวม
ครอบครัว
→ ปลุกป่า
→ คณะกรรมการ/กฎระเบียบ
- ป่าหัวไร่ปลายนา → กำหนดรูปแบบ/มาตรการ/แผนงาน
→ พื้นที่/คน(สมาชิก/กรรมการ)
→ สนับสนุนกิจกรรม

2.การจัดการทรัพยากรน้ำ

- แหล่งน้ำธรรมชาติ → กำหนดแผนการฟื้นฟู/มาตรการการจัดการ
→ ปลุกต้นไม้ริมฝั่งกุด
→ กำจัดสนม/วัชพืชตามแหล่งน้ำธรรมชาติ
- พันธุ์ปลา → สำรวจรวบรวมข้อมูลพันธุ์ปลา/แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา/นก
→ กำหนดรูปแบบ/กฎระเบียบ พื้นที่เขตอนุรักษ์พันธุ์
- ระบบชลประทานแบบชาวบ้าน
→ กำหนดรูปแบบแผนการใช้น้ำกุดขาคิม/กุดหม้อทอง
→ พัฒนาระบบชลประทานแบบชาวบ้าน

3.การพัฒนาความเข้มแข็งกลุ่มองค์กร/กลไก การจัดการทรัพยากรในพื้นที่

- > สัมมนาแนวทาง แผนงานความร่วมมือกลไกการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ ทาม
- > ประชุมติดตามงาน / สนับสนุนกิจกรรมกลุ่มสมาชิก
- > การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
- > การจัดระบบข้อมูล / การเผยแพร่
- > การประสานงานความร่วมมือ
- > สิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน (ค่ายเด็ก,หลักสูตรท้องถิ่น)

4.การส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับระบบนิเวศน์ทาม

- กลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา
 - > การบริหารจัดการกลุ่ม
 - > การจัดการตลาด
 - > การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลาย(ผักตบชวา,กก,ผ้าไหม)
 - > การส่งเสริมสนับสนุนสมาชิกในการผลิต
 - > การประชุมติดตามงาน
- กลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม
 - > การบริหารจัดการกลุ่ม
 - > พัฒนาสมาชิก
 - > การวางแผนการผลิต
 - > การสนับสนุนกิจกรรมกลุ่ม / สมาชิก
 - > การติดตาม / สนับสนุน ให้คำปรึกษา
- การเลี้ยงวัว
 - > สำรวจรวบรวมข้อมูลจำนวนสมาชิก
 - > วางแผนส่งเสริมการทำแปลงหญ้าเมล็ดพันธุ์
 - > อบรมเทคนิคการเลี้ยงวัวที่เหมาะสมกับพื้นที่ ทาม
 - > การสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มสมาชิก
 - > การบริหารจัดการกลุ่ม
 - > การติดตามให้คำปรึกษา

การจัดองค์กรของชุมชนในการจัดการพื้นที่ตาม “กุดขาคิม”

เนื่องจากกุดขาคิมอยู่ในพื้นที่ 2 ตำบล มีกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ 10 หมู่บ้าน ที่ผ่านมานั้นการจัดการมีทั้งระดับครอบครัวที่จัดการพื้นที่ของตนเอง การจัดการในระดับกลุ่มเครือญาติหรือกลุ่มกิจกรรมในระดับชุมชน หรือระดับท้องถิ่น ในระดับชุมชนและครอบครัวเครือญาตินั้น มีการดำเนินการอยู่อย่างต่อเนื่องภายใต้ความเชื่อมั่น การเคารพนับถือจากฐานเครือญาติเป็นสำคัญแต่ในระดับชุมชนที่เป็นทางการและในระดับท้องถิ่น(อบต.)ที่ผ่านมานั้นมีบทบาทแค่เพียงแต่สนับสนุนโครงการย่อยๆเท่านั้น ฉะนั้นในทางปฏิบัติและหลักการ กุดขาคิมยังไม่มีองค์กรหลักที่รับผิดชอบในการจัดการประชุมของตัวแทนกลุ่มต่างๆ จึงได้มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนภายใต้หลักการและแนวทางในการจัดการพื้นที่ตามลุ่มน้ำกุดขาคิม โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ที่มาของคณะกรรมการนั้นเป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ คือ

1.1 กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ กลุ่มละ 3-4 คน

- กลุ่มทำนา
- กลุ่มเลี้ยงสัตว์
- กลุ่มหาปลา
- กลุ่มหาของป่า

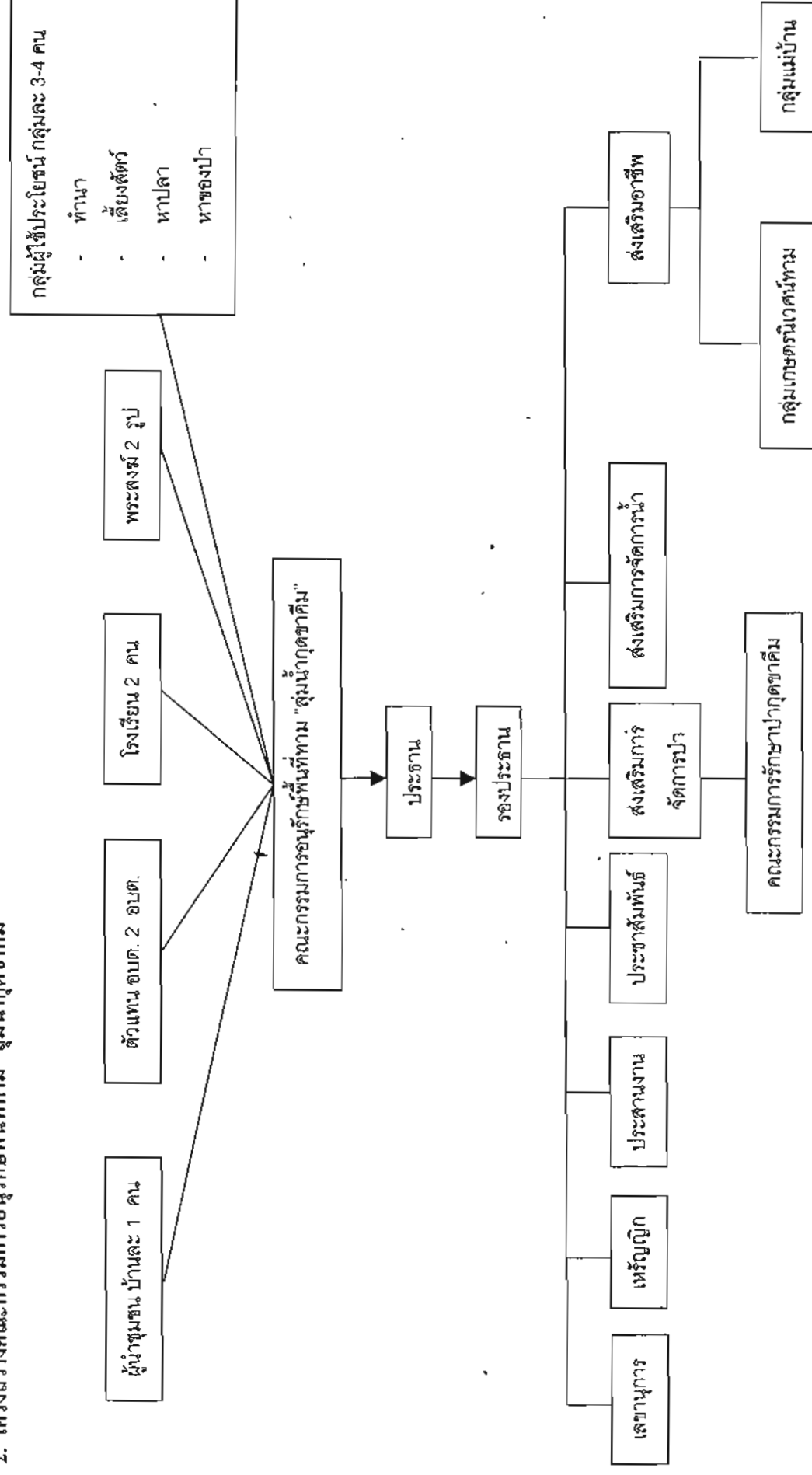
1.2 ผู้นำชุมชน(ผู้ใหญ่บ้านโดยตำแหน่ง)

1.3 ตัวแทน อบต.ๆ ละ 2 คน

1.4 ตัวแทนโรงเรียน

1.5 พระสงฆ์จากวัด 2 รูป

2. โครงสร้างคณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ห้าม "สู่ม้ากุดชาเคิม"

บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการ ดำเนินการโดยรวมของการจัดการพื้นที่ตามกุดชาติม โดย

1. วางแผนงานการจัดการโดยรวม
2. ประสานงานกับภายนอก
3. ส่งเสริมสนับสนุนกลุ่มดำเนินการในระดับพื้นที่
4. วางแนวทาง/รูปแบบระเบียบปฏิบัติโดยระดมการมีส่วนร่วมของกลุ่มคน/องค์กร/สถาบันในพื้นที่

นอกจากโครงสร้างของคณะกรรมการแล้วจะมีคณะกรรมการดำเนินการในแต่ละประเด็นซึ่งได้มีการจัดตั้งดำเนินการ อยู่ 3 จุด คือ กรรมการอนุรักษ์ป่ากุดชาติม รับผิดชอบการจัดการป่าชุมชน กรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม และกลุ่มแม่บ้าน ซึ่งรับผิดชอบการดำเนินการของกลุ่มแต่ละกลุ่ม ส่วนงานจัดการให้อยู่ในความดูแลของคณะกรรมการชุดใหญ่ไปก่อนเพราะยังไม่มีมีการตั้งคณะกรรมการดำเนินการ รายละเอียดของรายนามและตำแหน่งของกรรมการแต่ละชุดมีดังนี้

- คณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ตามลุ่มน้ำกุดชาติม
- คณะกรรมการป่าชุมชน
- คณะกรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม
- คณะกรรมการกลุ่มแม่บ้าน

คณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ตาม “ลุ่มน้ำกุดชาติม”

ประธาน	นายทองใส จำปาเมือง	ผู้นำชุมชน
รองประธาน	นายคาน สาลิงาม	อบต. กุดชาติม
เลขานุการ	นายจรูญ ม่วงอร่าม	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 ต. กุดชาติม
รองเลขานุการ	นายเฉลิม โสมโมรา	ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 6 ต.ทับใหญ่
เหรัญญิก	นายวิชัย ช่วยลิ้ว	
ผู้ช่วยเหรัญญิก	นางพรทิพย์ ทองมาก	
	นายสิงห์ทอง เงินคำ	
กรรมการฝ่ายประสานงาน	นายกฤตพร ท้าวผา	เลขานุการสภา อบต. กุดชาติม
	น.ส. ทวี ศรีสะเทือน	อบต.กุดชาติม,ประธานกลุ่มแม่บ้าน
	นายบุญจันทร์ บุญด้วง	

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	นายทรัพย์ เพิ่มผล นายสำรวย รัตนะ นางบุญร่วม เหมาะดี
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่า	พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ วัดสว่างลำเพ็ญ พระอาจารย์เจริญ นันทโก วัดป่าปฏิบัติธรรมกุคชาคิม นายบุญโฮม ปราบชมพูนายเดช จันศิลา นายอยู่ นาสมบูรณ์,นายบัวลิ จันโมลี นายศิริ แก้วสุจิตร์,นายสมาน นุ้ยโหนด นายจรรยา ปัดดา ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการน้ำ	นายวันดี สรเทศ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 ต.กุคชาคิม นายบุญสิน ทิภูงา,นายบุญรอด มาเสมอ นายเนวล คำภา สอบต. กุคชาคิม นายนายสิน ธรรมษา นายวิระพิน นัยนงค์ ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ	นายบุญมีคันทาม,นางไพศรี โลเกตุ นายบุญโฮม บุญปักษ์ (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ต.กุคชาคิม) นางบุญเรือง ทาเงิน,นายสอน บัวลิ นางดาว มั่นคง,นายสุทธา จำปาเมือง นางสำรอง กุคมา,นายทองสุข สอนปัญญา นางบุญเต็ม ทอนศรี,นางบังเพียร พรหมโกวาค

คณะกรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม

ประธาน	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
รองประธาน	นายทองใส จำปาเมือง
เลขานุการ	นายสิงห์ทอง เงินคำ
เหรัญญิก	นายสมาน นุ้ยโหนด นายสิน ธรรมษา

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	นายहरษ์ เพิ่มผล นายตำรวจ รัตนะ นางบุญร่วม เหมาะะดี
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่า	พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ วัดสว่างลำเพ็ญ พระอาจารย์เจริญ นันทโก วัดป่าปฏิบัติธรรมกุดขาคิม นายบุญโฮม ปราบชมพู,นายเดช ชันศิลา นายอยู่ นาสมนุญ,นายบัวลิ ชันโมลิ นายศิริ แก้วสุจิตร์,นายสมาน นุ้ยโหม่ง นายจรูญ ปัดดา ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการน้ำ	นายวันดี ศรีหมื่น ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 ต.กุดขาคิม นายบุญสิน ทิภูงา,นายบุญรอด มาเสมอ นายนวล คำภา สอดด. กุดขาคิม นายนายสิน ธรรมษา นายวิระพิน นัยนงค์ ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ	นายบุญมีด้นงาม,นางไพศรี โลเกตุ นายบุญโถม บุญปก (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ต.กุดขาคิม) นางบุญเรือง ทาเงิน,นายสอน บัวลิ นางดาว มั่นคง,นายสุทธา จำปาเมือง นางตำรวจ กุดมา,นายทองสุข สอนปัญญา นางบุญเต็ม ทอนศรี,นางบังเพียร พรหมโกวาด

คณะกรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ตาม

ประธาน	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
รองประธาน	นายทองใส จำปาเมือง
เลขานุการ	นายสิงค์ทอง เงินคำ
เหรัญญิก	นายสมาน นุ้ยโหม่ง
	นายสิน ธรรมษา

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	นายหรรษ์ เพิ่มผล นายสำรวย รัตน์ะ นางบุญร่วม เหมาะะดี
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่า	พระครูประโชติธรรมาภิรมย์ วัดสว่างลำเพ็ญ พระอาจารย์เจริญ นันทโก วัดป่าปฏิบัติธรรมกุคชาคิม นายบุญโฮม ปรานชมพูนายเดช ชันศิลา นายอยู่ นาสมนุรณ,นายบัวลิ ชันโมลิ นายศิริ แก้วสุจิตร,นายสมาน นุ้ยโหน่ง นายจรูญ ปิตตา ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการน้ำ	นายวันดี ศรีหม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 ต.กุคชาคิม นายบุญสิน ที่ภูงา,นายบุญรอด มาเสมอ นายนวล คำภา สอบต. กุคชาคิม นายนาสิน ธรรมษา นายวิระพิน นัยนงค์ ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ	นายบุญมีต้นงาม,นางไพศรี โลเกตุ นายบุญโลม บุญปก (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ต.กุคชาคิม) นางบุญเรือง ทาเงิน,นายสอน บัวลิ นางดาว มั่นคง,นายสุทธา จำปาเมือง นางสำรอง กูคมา,นายทองสุข สอนปัญญา นางบุญเดิม ทอนศรี,นางบังเพียร พรหมโกวาด

คณะกรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ทาม

ประธาน	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
รองประธาน	นายทองใส จำปาเมือง
เลขานุการ	นายสิงค์ทอง เงินคำ
เหรัญญิก	นายสมาน นุ้ยโหน่ง
	นายสิน ธรรมษา

กรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์	นายहरร์ย์ เพิ่มผล นายสำรวย รัตนะ นางบุญร่วม เหมาะะดี
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่า	พระครูประโชติธรรมาภิมย์ วัดสว่างลำเพ็ญ พระอาจารย์เจริญ นันทโก วัดป่าปฏิบัติธรรมกุดขาคิม นายบุญโฮม ปราบชมพูนายเคช จันศิลา นายอยู่ นาสมนุรณ,นายบัวลิ จันโมลิ นายศิริ แก้วสุจิตร,นายสมาน นุ่ยโหน่ง นายจรูญ ปัดดา ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการจัดการน้ำ	นายวันดี ศรีหม ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 5 ต.กุดขาคิม นายบุญสิน ทิภูงา,นายบุญรอด มาเสมอ นายवल คำภา สอบต. กุดขาคิม นายนายสิน ธรรมษา นายวิระพิน นัยนงค์ ครูโรงเรียนบ้านลำเพ็ญ
กรรมการฝ่ายส่งเสริมอาชีพ	นายบุญมีต้นงาม,นางไพศรี โลเกตุ นายบุญโลม บุญปก (ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 9 ต.กุดขาคิม) นางบุญเรือง ทาเงิน,นายสอน บัวลิน นางดาว มั่นคง,นายสุทธา จำปาเมือง นางสำรอง กุดมา,นายทองสุข สอนปัญญา นางบุญเต็ม ทอนศรี,นางบังเพียร พรหมโกวาด

คณะกรรมการกลุ่มเกษตรนิเวศน์ตาม

ประธาน	นายสัมฤทธิ์ สุริยะ	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 8
รองประธาน	นายทองใส จำปาเมือง	
เลขานุการ	นายสิงค์ทอง เงินคำ	
เหรัญญิก	นายสมาน นุ่ยโหน่ง	
	นายสิน ธรรมษา	

ประชาสัมพันธ์	นายहरษ์ เพิ่มผล นายสอน บัวลิน นายสำรวจ รัตนะ
กรรมการฝ่ายมันแข่ง	นายจำปา บุตรเกิด นางบุญเต็ม ทอนศรี นางพรทิพย์ ทองมาก
กรรมการฝ่ายเกษตร	นายทองสุข สอนปัญญา นายสุทธา จำปาเมือง นายสำราญ ปุจฉา
กรรมการฝ่ายส่งเสริมการเลี้ยงวัว-ควาย	นายประทีป มีดทับไทย นายประยูร ศรีชนะเทียน นายทองสุข จำปาเมือง นายหัด สระสงคราม
กรรมการฝ่ายการจัดการป่าหัวไร่ปลายนา	นายบุญโฮม ปราบชมพู นายบุญจันทร์ บุญด้วง นายสำรวจ จันทรทีก

คณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลิตภัณฑ์จากผักตบชวา

ประธาน	นางสาวทวี ศรีสะเทียน
รองประธาน	นางลำเนียง พางาม
เลขานุการ	นางคู่ย เงินคำ
เหรัญญิก	นางลำไย จำปาเมือง
ฝ่ายการตลาด	นางทิสากร กะนันดัง นางพันธิพา สุขะนา นางสุพนธ์ ศรีทอน
ฝ่ายประชาสัมพันธ์	นางเตือนใจ กองคำ นางบุญด้อม เหมาะะดี นางสำราญ โพนพงษ์

ฝ่ายตรวจสอบผลิตภัณฑ์ นางละออ หนูโหนด
นางสุภาพ เหมาะดี

ฝ่ายออกแบบผลิตภัณฑ์ นางสมัย แสงนาค
นางเพ็ญ เหมาะดี
นางบัวพันธ์แปลนบุญ

คณะกรรมการป้าชุมชนลุ่มน้ำกุดขาคิม

ประธาน	นายคานสาถึงาม
รองประธาน	นายวันดี ศรีหม
เลขา	นายเจตธนากร ทอนศรี
เหรัญญิก	นายสมาน หนูโหนด
คณะกรรมการ	ผู้ใหญ่บ้าน,ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และอบต.ทั้ง4 หมู่ หมู่ 1,5,8 และหมู่9 ตำบลกุดขาคิม โดยตำแหน่ง
ผู้ประสานงานป้าชุมชน	นาย สิงห์ทอง เงินคำ นายสุทธา จำปาเมือง นายนวล คำภา

บทที่ 5

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

พื้นที่กุดขาคิมเป็นระบบนิเวศน์ย่อยหนึ่งของพื้นที่ตามลุ่มน้ำมูลตอนกลาง มีพื้นที่ครอบคลุมรอยต่อของตำบลกุดขาคิม และตำบลทับใหญ่ อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ตามเป็นที่ราบรอนคลื่นที่มีที่ดอนสลับกับที่ราบและที่ลุ่ม ทำให้เกิดลักษณะภูมิฐานต่างๆ ที่ชาวบ้านเรียกขานเป็นภาษาถิ่นอยู่มาหลาย จากการศึกษาพื้นที่ตามกุดขาคิมมีลักษณะภูมิฐานที่สำคัญๆ อยู่ 7 ประเภท มีจำนวนมากถึง 278 แห่ง กระจายอยู่ทั่วบริเวณพื้นที่ตามสามารถระบุได้ดังนี้ กุด 35 แห่ง ปาก 37 แห่ง ส่อง 31 แห่ง เลิง 4 แห่ง หนอง 92 แห่ง วัง 9 แห่ง ทำน้ำ 40 แห่ง โนน หรือ ดอน 26 แห่ง

“ กุดขาคิม ” เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติและเป็นระบบนิเวศน์หลักของพื้นที่ตามกุดขาคิม มีความยาวของกุดรวม 13 กิโลเมตร ความกว้างตั้งแต่ 10 เมตร – 300 เมตร ความลึกตั้งแต่ 2.5 เมตร – 10 เมตร ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่และฤดูกาล จากการประเมินเบื้องต้นร่วมกับผู้นำ บริเวณน้ำในกุดขาคิม กุดแล้งมีจำนวน 16,250,000 ลูกบาศก์เมตร กุดฝนมีมากถึง 26,000,000 ลูกบาศก์เมตร ขณะเดียวกันกุดขาคิมที่มีความกว้างแคบ/ตื้นลึกที่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่นั้นได้มีระบบนิเวศน์ย่อยๆ ตามสภาพพื้นที่ที่แตกต่างกันไป ซึ่งชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว ตามสภาพพื้นที่และลักษณะทรัพยากรเรื่อยมา จนพื้นที่กุดขาคิมเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน 10 หมู่บ้าน ในตำบลกุดขาคิม ตำบลทับใหญ่ รวมทั้งพื้นที่ใกล้เคียงตลอดมา

การใช้ประโยชน์กุดขาคิมของชุมชน

การใช้ประโยชน์กุดขาคิมของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรในพื้นที่ สามารถแบ่งเป็น 4 ช่วง ดังนี้

1) ก่อนปี 2500 สภาพป่าไม้/กุดขาคิมยังมีความอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์กุดขาคิมแบบพึ่งพา หาอยู่หากิน หรือหาเพื่อแลกเปลี่ยนในสิ่งที่ตัวเองขาดแคลน เช่น หาปลา/หาปลาร้าเพื่อแลกข้าว เป็นต้น วิธีการใช้ประโยชน์ของชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องของระบบธรรมชาติ

2) ช่วงปี 2500 - 2522 เป็นช่วงบุกเบิกพื้นที่ตาม บริเวณกุดขาคิมเพื่อมุ่งปลูกพืชเศรษฐกิจ (เพื่อขาย) เช่น ปอ ข้าว ทำให้สภาพป่าไม้และกุดขาคิมเสื่อมโทรมมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการบุกเบิกส่วนใหญ่ทำอยู่บริเวณที่โนน (ปลูกปอ) ส่วนที่ลุ่มยังใช้ระบบการพึ่งพา

3) ช่วงปี 2522 - 2535 เป็นช่วงที่มีการบุกเบิกบริเวณตามอย่างเดิมที่ เพื่อปลูกข้าวเป็นหลัก มีการบุกเบิกและปรับที่ดินเป็นแปลงนาปลูกข้าว กข.105 เพื่อขาย ทำให้สภาพป่าถูกทำลาย ดินพังทลาย และได้เริ่มมีการหารื้อในชุมชนรอบภูคาภิรม กำหนดข้อตกลงในการใช้ประโยชน์และฟื้นฟูภูคาภิรม

4) ช่วงปี 2535- ปัจจุบัน เริ่มมีการสร้างเขื่อน น้ำท่วมยังภูคาภิรม มีสนมและวัชพืช พื้นที่ที่เคยใช้ประโยชน์ถึงแม้จะยังสามารถใช้ประโยชน์ได้แต่เกิดความไม่มั่นใจในอนาคตเริ่มมีการฟื้นฟู / จัดการของชุมชนในการใช้ประโยชน์มากขึ้น เช่น มีการกำหนดกิจกรรมด้านการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ / พันธุ์ปลา / การกำจัดวัชพืช

พัฒนาการใช้ประโยชน์ภูคาภิรมของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบนิเวศน์ทรัพยากรและวิถีชีวิตของ “คนทาม” กล่าวคือ จากเดิมที่ชุมชนใช้ประโยชน์จากทามในการทำมาหากิน “แบบพึ่งพา” ที่เรียนรู้/เคารพและปรับตัว ให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ สามารถอยู่กับภาวะที่ฝนแล้ง น้ำท่วมอย่างเข้าใจและสมดุล วิถีชีวิตของคนในชุมชนเกี่ยวข้องกับระบบการใช้ประโยชน์จากทามตลอดทั้งปีมีหลากหลายกิจกรรม ทามจึงเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่เมื่อการใช้ประโยชน์จากทามมีการเปลี่ยนแปลงเป็นแบบ “การค้าเพื่อกำไร” ใช้พื้นที่ทามเพื่อให้ได้ผลผลิตมากที่สุดจึงมีการพยายามเอาชนะระบบธรรมชาติเดิมของทามมีการบุกเบิกและไถปรับพื้นที่ปลูกปอ และข้าวหอมมะลิ สถานะของทามจากเดิมที่เป็นวิถีชีวิตชุมชนกลายเป็นเพียงปัจจัยการผลิตเพื่อตอบสนองการผลิตเพื่อการค้าและแสวงหากำไร การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดผลกระทบตั้งแต่ระบบนิเวศน์ทามเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว วิถีชีวิตทามของชุมชนหดหายไปตามการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง คือ “วัตถุประสงค์การใช้ประโยชน์พื้นที่ทาม” โดยมีนโยบายภาครัฐบาลและระบบการตลาดการผลิตเพื่อขายเป็นแรงกระตุ้นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้น ในการจัดการพื้นที่ทามจึงควรมีการพิจารณาอย่างรอบคอบในประเด็นของวัตถุประสงค์การใช้ให้มีความชัดเจนร่วมกัน

ลักษณะการใช้ประโยชน์ภูคาภิรมของชุมชนสามารถแบ่งเป็นลักษณะดังนี้

1. การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ภูคาภิรม เป็นการใช้ประโยชน์ในการทำมาหากินในพื้นที่ริมฝั่งรอบๆ ภูคาและพื้นที่ใกล้เคียง การใช้ประโยชน์จากแหล่งมีความสัมพันธ์กับสภาพพื้นที่ ดังนี้

การใช้ประโยชน์	พื้นที่	หมายเหตุ
1. การทำนา 1.1 ทำนาปี 1.2 นาข้าวไร่ 1.3 นาปี, นาหนอง 1.4 นาแขง	- พื้นที่ทุ่งราบ ที่ไม่เสี่ยงต่อน้ำท่วม - ที่ดอน / โนนทาม - ตามที่ราบลุ่ม / หนอง เล็ก ที่น้ำเซาะลงในน้ำ แรก - ริมฝั่งกุด / หนองที่มีน้ำเพียงพอต่อการเจริญ เติบโตของข้าว	- นาน้ำฝน } เมษายน - กันยายน - มกราคม-เมษายน
2. การปลูกพืชไร่ / พืชผัก 2.1 พืชไร่ (ปอ) 2.2 พืชผัก	- มีการบุกเบิกปลูกปอในช่วงประมาณปี 2510 (แต่ปัจจุบันเลิกปลูก) - ปลูกทั่วไปตามบริเวณใกล้เคียงหนอง ในฤดู หนาวและฤดูแล้ง และตามที่โนน / ดอนในฤดู ฝน	
3. การเลี้ยงวัว-ควาย	- ฤดูฝนเลี้ยงควายที่โนน ที่ดอนริมกุด ส่วน ฤดูแล้งจะเลี้ยงตามเล้งและริมฝั่งกุด ซึ่งเป็น แหล่งอาหารสัตว์และน้ำกินของสัตว์	
4. การหาของป่า/ไม้ใช้สอย 4.1 ประเภทไม้ใช้สอย/พืชน้ำ ถ่าน 4.2 อาหารป่าที่อยู่บริเวณ โดงเช่น เห็ด ไข่มด แดง หน่อไม้ หวาย ผัก-ผลไม้ต่างๆ 4.3 อาหารป่าที่อยู่ในบริเวณ แหล่งน้ำเช่น กบ หอย ผักน้ำต่างๆ 4.4 สมุนไพร	- ตามที่โคก / ดอนริมฝั่งกุด - ที่ดอน / โดง / ป่าริมฝั่งกุด - กุด , หนองต่างๆ - ที่โคก ดอน และกุด หนอง	
5. การหาปลา	- กุด หนอง	

การใช้ประโยชน์	พื้นที่	หมายเหตุ
6. การต้มเกลือ	- ตามแหล่งริมฝั่งกุด / โนนที่มีคราบเกลือ นำมาต้ม	
7. การใช้ประโยชน์ทางสังคม/วัฒนธรรม เช่น กินข้าวป่า แข่งเรือยาว	- แหล่งเจ้าพ่อที่คนในชุมชนนับถือ แหล่งอนุรักษ์พันธุ์ปลา และการคมนาคม	

2. การใช้ประโยชน์จาก “น้ำ” มีดังนี้

2.1 ใช้น้ำใช้ในการทำนา โดยเฉพาะในการทำนาปี/นาหนอง และนาแซง ถือว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากการใช้น้ำเพื่อการเกษตรเป็นหลักใน 10 ชุมชน มี 388 ครอบครัวย/จาก 982 ครอบครัวยที่มีการทำนาตาม จำนวนพื้นที่ 2,259 ไร่

2.2 ใช้น้ำในการปลูกพืชผัก ซึ่งเป็นการปลูกผักสวนครัวบริเวณริมฝั่งกุด หนองต่างๆ ซึ่งปัจจุบันมีจำนวนลดลง ทั้งจำนวนครอบครัวยที่ปลูกและพื้นที่ที่ปลูก เพราะคนนิยมซื้อผักมากกว่าปลูกกิน

2.3 ใช้น้ำเป็นแหล่งน้ำวัว-ควาย ซึ่งเดิมจะมีการกำหนดทำวัว-ควาย กระจายทั่วไปมากกว่าถึง 40 ทำ ที่เป็นทั้งแหล่งกินน้ำและแช่น้ำของวัว-ควาย

2.4 แหล่งน้ำอุปโภคบริโภคของคนในชุมชน ในช่วงก่อนที่จะสร้างประปาหมู่บ้าน กุด / หนอง เคยเป็นแหล่งน้ำใช้ของชุมชน โดยมีการกำหนดเป็นทำน้ำอาบ / น้ำใช้ของคนในชุมชน ส่วนน้ำดื่มจะมีการขุดบ่อน้ำตื้น / บ่อน้ำจั้น กระจายใช้ตามริมกุด / หนอง ต่อมา ปี 2526 มีการสร้างประปาหมู่บ้าน 2 แห่ง คือ บ้านจาน หมู่ 3, 6 และ 9 ปี 2538 สร้างประปาที่บ้านกุดขาติ่ม หมู่ 5 ที่สามารถให้บริการได้ในชุมชน

จากพัฒนาการใช้ประโยชน์และลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชนในพื้นที่ทามนั้น จะเห็นได้ว่าในช่วงระยะแรกเป็นการใช้ประโยชน์ลักษณะการพึ่งพา การหาอยู่หากิน การทำมาหากิน การใช้ประโยชน์พื้นที่และทรัพยากรเน้นถึงความเหมาะสมกับสภาพของทรัพยากรและพื้นที่ การใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจเพื่อขายได้เริ่มเข้ามาชัดเจนในช่วงการปลูกปอ ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ทาม และต่อมาได้กลายมาสู่การบุกเบิก ปรับพื้นที่ทามในการปลูกข้าวเพื่อขาย มีการปรับพื้นที่ให้เข้ากับพันธุ์ข้าว (มะลิ 105) และล่าสุดคือ กระแสการปลูกยูคาลิปตัส กระแสการใช้ประโยชน์แบบพึ่งพาและการปลูกพืชเพื่อขายนั้นมีปฏิสัมพันธ์กัน เพราะเมื่อมีการปลูกพืชเพื่อการขาย ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรลดลง การใช้ประโยชน์แบบพึ่งพาของชุมชนมีน้อยลงและพบกับความยากลำบาก

นอกจากกระแสการปลูกพืชเพื่อการค้าของชุมชนเป็นสิ่งรบกวนการทำลายของทรัพยากรพื้นที่ทามแล้ว โครงการสร้างฝายราษฎร์ไศลเป็นโครงการหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนของพื้นที่ทามกุดขาติ่ม ประการแรกคือ ความไม่แน่นอนในประเด็นน้ำจะท่วมพื้นที่ทามที่ใช้ประโยชน์หรือไม่

เฉพาะในช่วงที่มีการสร้างเขื่อนรายีลที่ต้องการแสดงสิทธิให้ทางราชการยอมรับ ระบบการจัดการพื้นที่ตามของชุมชนที่ผ่านมานั้น เป็นระบบที่ชุมชนใช้กลไกธรรมชาติ / กลไกทางสังคมของชุมชนในการตัดสินใจ ทำให้สถานการณ์ปัญหาสามารถยุติในระดับชุมชนได้ แต่หลังจากที่ “ระบบการจัดการของรัฐ” เข้ามาในรูปแบบของ “โครงการฝ่ายรายีล” เกิดความขัดแย้งปัญหาในชุมชน กระบวนการแก้ไขปัญห จักรการ ถูกดึงออกจากชุมชน (ไม่ให้สิทธิการตัดสินใจ) ทำให้การแก้ไขปัญหายากลำบาก และเจอทางตันดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

แนวทางการจัดการภูเขาคิมโดยองค์กรชุมชน

จากการศึกษาและการกำหนดแนวทางร่วมกันของกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องมีหลักการในการจัดการดังนี้

1. หลักการคนอยู่กันกับตามได้ โดยที่คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์และพึ่งพาทรัพยากรในพื้นที่ตามได้ ในขณะที่เดียวกันทรัพยากรในตามก็ไม่ถูกทำลาย หรือเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ตามอย่างยั่งยืน
2. หลักการมีส่วนร่วมของคนที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ ทั้งกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ สถาบันองค์กรต่างๆ ในชุมชน และรวมทั้งองค์กรท้องถิ่น (อบต.)
3. “ภูเขาคิม” เป็นระบบนิเวศที่มีองค์ประกอบทั้ง ดิน น้ำ ป่า ไม้ และสัตว์ต่างๆ การจัดการต้องมีการพิจารณาทั้งระบบที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง

ภายใต้หลักการชุมชนได้มีการกำหนดแนวทางการดำเนินงานดังนี้

- 1) จัดตั้งและพัฒนาองค์กรชุมชนในการจัดการพื้นที่ตามภูเขาคิมที่มีองค์ประกอบมาจากกลุ่มที่หลากหลายในชุมชน ให้สามารถดำเนินการประสานงานและสร้างการดำเนินงานในพื้นที่
- 2) การพัฒนาองค์ความรู้/การสร้างสำนึกร่วมของคนในชุมชนพร้อมกับเผยแพร่ต่อสาธารณะและนโยบาย
- 3) อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ทั้งพื้นที่ป่าโคก ป่านุงป่าตาม ในรูปแบบป่าชุมชน ป่าริมฝั่งกุด เขตป่าอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ ป่าหัวไร่ปลายนา
- 4) อนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรในพื้นที่ภูเขาคิม ในรูปแบบการจัดการชลประทานชาวบ้าน การกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา
- 5) ส่งเสริมสนับสนุนทางเลือกอาชีพที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ตาม เช่น เกษตรนิเวศน์ตาม การเลี้ยงวัว-ควาย การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าตาม

จาก 5 แนวทางดังกล่าวนี้ชุมชนได้มีการพัฒนาโครงการแผนงานเสนอต่อแหล่งทุนมาดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี 2546 เป็นต้นมา

การจัดการองค์การชุมชนในการจัดการพื้นที่ตามลุ่มน้ำภูคาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูคา

จากหลักการจัดการและเงื่อนไขพื้นที่ที่ครอบคลุม 2 ตำบล 10 หมู่บ้าน จึงมีการกำหนดและจัดตั้งองค์การชุมชนในการจัดการภูคาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูคาของ“คณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ตามลุ่มน้ำภูคาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูคา” โดย

1. ที่มาและองค์ประกอบของคณะกรรมการมาจากกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง ทั้งตัวแทนจากชุมชน โรงเรียน อบต. วัด และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จาก 10 หมู่บ้าน 2 ตำบล
2. มีการจัดโครงสร้างการดำเนินงานคณะกรรมการ ทำหน้าที่ในการดำเนินการเพื่อกำหนดทิศทางการดำเนินงาน ส่งเสริม ติดตามเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามแนวทาง
3. มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานในแต่ละงาน เช่น กรรมการจัดการป่าธรรมชาติ กลุ่มกิจกรรมอื่นๆ การจัดองค์กร/โครงสร้างองค์กรดังกล่าวนี้คณะกรรมการได้มีการดำเนินการและสรุปบทเรียนเห็นร่วมกันว่า การจัดองค์กรดังกล่าวนี้มีข้อดี คือ กลุ่มคนทุกส่วนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการกำหนดแนวทางการจัดการพื้นที่ตามลุ่มน้ำภูคาเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูคา และมีความเป็นไปได้อย่างดีมากขึ้น เพื่อแต่ละงาน/แต่ละกิจกรรมมีกรรมการที่รับผิดชอบโดยตรง

บทเรียนในการทำงาน

1. กรณีปัญหาโครงการฝ่ายรายได้ ได้ก่อผลกระทบต่อชุมชนมาร่วม 10 ปี มีความพยายามในการแก้ไขปัญหามาจากชาวบ้านเอง จากองค์กรภายนอก และจากภาคีรัฐบาลในลักษณะของการชุมนุมเรียกร้อง การแต่งตั้งคณะกรรมการร่วมในการแก้ไขปัญหา การศึกษาข้อมูลผลกระทบจากสถาบันการศึกษา ความพยายามดังกล่าวสามารถบรรเทาผลกระทบได้บางส่วน แต่ในทางกลับกันการดำเนินการดังกล่าวนั้นเป็นการดึงคนชุมชนออกนอกชุมชน และดึงคนภายนอกเข้ามาในชุมชนพลังของชุมชนไม่สามารถแสดงตัวตนในการแก้ไขปัญหาอย่างที่เราควรจะเป็น ก่อเกิดผลกระทบตามมาอย่างมากมาย แต่กระบวนการทำงานของโครงการวิจัยนี้ เน้นประเด็นข้อมูลในพื้นที่เป็นหลัก เน้นให้กลุ่มคนในชุมชนได้ร่วมกันศึกษา วิเคราะห์ เรียนรู้ และกำหนดแนวทางในการจัดการทรัพยากรของตนเอง ทำให้เห็นพลังของชุมชนได้มากขึ้น ทั้งที่เป็นพลังในเรื่องของปัญญาความรู้ พลังการทำงานร่วมกัน และที่สำคัญชุมชนได้แสดงตัวตนให้ภายนอกได้รู้ว่า ชุมชนใช้ประโยชน์/จัดการอย่างนี้และต้องการที่จะจัดการของชุมชนอย่างนี้ในอนาคต

2. โครงการวิจัยนี้เป็นความร่วมมือ (ทีมวิจัย) ระหว่างนักพัฒนา (NGOs) ซึ่งเป็นคนนอก กับกลุ่มคนต่างๆ ในชุมชน โดยบทบาทของคนนอก คือ คนสร้างกระบวนการให้คนในได้แสดงตัวตนเป็นหลัก ทั้งการระดมข้อมูล การคิดวิเคราะห์และการกำหนดทิศทางในอนาคต การทำงานร่วมกันและวางบทบาทให้เหมาะสม ดังกล่าวเอื้อประโยชน์ในการทำงานได้ดีมากขึ้น

3. ในกระบวนการศึกษาของโครงการที่มีชุมชนร่วมด้วยนั้น มีความจำเป็นต้องมีการปฏิบัติการร่วมด้วย ซึ่งบางครั้งการค้นพบอะไรบางอย่างถ้าหากสามารถนำไปปฏิบัติได้เลยนั้น จะเป็นตัว

กระตุ้นให้เห็นความสำคัญในการทำงานที่มีคุณค่าต่อการแก้ไขปัญหามุมชนได้มากขึ้น การดำเนินการดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องรอให้งบโครงการ ทั้งนี้เพราะ “การวิจัยเพื่อท้องถิ่น” ต้องลือไปกับกระบวนการพัฒนาของชุมชน ซึ่งมีพลวัตรตลอดเวลา

4. แผนวาด/แผนที่จากการสำรวจชุมชน เป็นเครื่องมือที่ดี สามารถสร้างการเรียนรู้ของกลุ่มทำงานและชุมชนร่วมกัน รวมทั้งเป็นสื่อที่ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นอย่างดี และที่สำคัญต้องเป็นผลงานของ “ชุมชน” ย่อมจะมีพลังมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ถือได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ ที่สร้างปัญญาในการแก้ไขปัญหามุมชน กรณีสร้างโครงการฝ่ายรายปี/สัปดาห์ ถึงปัญหาความขัดแย้ง/หรือประเด็นงานร้อน กระบวนการแก้ไขปัญหามุมชน มีการใช้อารมณ์การกดดันตอรองซึ่งกันและ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ผ่านมายังไม่สามารถสร้างกระบวนการเหมาะสมกับสถานการณ์ดังกล่าว ฉะนั้นจำเป็นต้องมีการพัฒนากระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่เหมาะสม และสามารถหนุนช่วยการแก้ไขปัญหาดังกล่าว เพราะถ้าหากว่างานร้อนมีปัญหาลับซ้อนรุนแรง ยิ่งจำเป็นต้องการกระบวนการที่สร้างปัญญาที่แก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ด้วย

2. ในกรณีการศึกษา “กุดขาคิม” เป็นการศึกษาที่ใช้พื้นที่เป็นหลักในการศึกษา จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการศึกษาองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ให้ครบถ้วนจะทำให้มีความเข้าใจร่วมกันในมิติที่เป็นองค์รวม ซึ่งสอดคล้องกับวิถีของชุมชน

3. องค์กรหน่วยงานที่ทำงานพัฒนาชุมชน ถ้าหากมีการนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นไปปรับใช้ในการดำเนินการ จะสร้างการมีส่วนร่วม/การเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและผู้เกี่ยวข้องจะสามารถเสริมประสิทธิภาพและคุณภาพประโยชน์ต่อการพัฒนาได้มากขึ้น

4. กรณีการดำเนินการของ “กุดขาคิม” ถือเป็นระดับปฏิบัติการในพื้นที่หรือท้องถิ่น มีรูปธรรมการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนสมควรอย่างยิ่งที่ต้องขยายผลทั้งในแนวนอนให้เกิดในหลายๆ พื้นที่และขยายในแนวตั้งที่เสนอเชื่อมโยงต่อระดับนโยบาย

บรรณานุกรม

1. ประสิทธิ์ คุญรัตน์และคณะ “แนวทางการจัดทำแผนพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามราษฎร์ไศล” โดยกองประสานงานการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (กรกฎาคม 2540)
2. สนั่น ชูสกุล บรรณาธิการ “ป่าทาม ป่าไทย” โครงการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามมูล กรกฎาคม 2540
3. ศันสนีย์ ชูแวว “ระบบนิเวศน์ป่าบุงป่าทามพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญภาคอีสาน” ในเอกสารประกอบสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ป่าบุงป่าทาม : พื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญของอีสาน 1-2 พฤษภาคม 2538

รายชื่อนักวิจัย

ชื่อ-นามสกุล	ตำแหน่งในชุมชน	ที่อยู่
1. นายรุ่งวิจิต คำงาม	นักพัฒนา	มูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้
2. นางลัดดา ปิตตา	นายก อบต.กุดขาคึม	หมู่ 1 บ้านลำเพ็ญ
3. นายสัมฤทธิ์ สุริยะ	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 8 บ้านนาสว่าง
4. นายกฤตพร ท้าวผา	เลขา นายก อบต.กุดขาคึม	หมู่ 8 บ้านนาสว่าง
5. นายบุญโสม บุญปก	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 9 บ้านศาลา
6. นายบุญศรี ท้าวผา		หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
7. นายสิงห์ทอง เงินคำ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 8 บ้านนาสว่าง
8. นายจรูญ ม่วงอร่าม	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 1 บ้านลำเพ็ญ
9. นายเดช จันติลา	ผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
10. นายตำรวจรัตนะ	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	หมู่ 8 บ้านนาสว่าง
11. นายคาน สาสิงาม	อบต.กุดขาคึม	หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
12. นายจรูญ ปิตตา	อาจารย์ระดับ 7	ร.ร.บ้านลำเพ็ญ
13. นายทองใส จำปาเมือง		หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
14. นายนวล คำภา		หมู่ 8 บ้านนาสว่าง
15. นายบุญจันทร์ บุญคั่ง		หมู่ 6 บ้านจาน ต.ทับใหญ่
16. นายบุญโสม ปราบชมพู	อบต.กุดขาคึม	หมู่ 2 บ้านดง
17. นายประทีปมิตต์ไทย		หมู่ 1 บ้านทับน้อย ต.ทับใหญ่
18. นายพิมพ์ พรบุญ		หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
19. นายสุทธา จำปาเมือง		หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
20. นายวันดี ศรีหม	อบต.กุดขาคึม	หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม
21. นายสมาน น้อยโหน่ง	อบต.กุดขาคึม	หมู่ 1 บ้านลำเพ็ญ
22. นายสิน ธรรมษา	อบต.กุดขาคึม	หมู่ 9 บ้านศาลา
23. นายหรรษ์ เพิ่มผล		หมู่ 1 บ้านทับน้อย ต.ทับใหญ่
24. นายหัด สระสงคราม		หมู่ 8 บ้านจาน ต.ทับใหญ่
25. นายดำรง แก้วสุจิต	(เสียชีวิต)	หมู่ 5 บ้านกุดขาคึม

ภาคผนวก

1. ประชุมกับพัฒนาโครงการร่วมกัน

3. ลงสำรวจพื้นที่

2. ประชุมชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชน

เก็บข้อมูลกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ 4.
ทางการค้าในนิคมอุตสาหกรรมโคราช

5. สรุปร่วมกันเบื้องต้น

7. เสนอข้อมูลต่อชุมชน

6. จัดทำแผนที่ทรัพยากร

8. ประชุมกลุ่มย่อยเก็บข้อมูลเพิ่มเติม

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

9. ศึกษาชุมชน “แม่ตาช้าง”

11. เวทีจัดทำแผนการดำเนินงาน

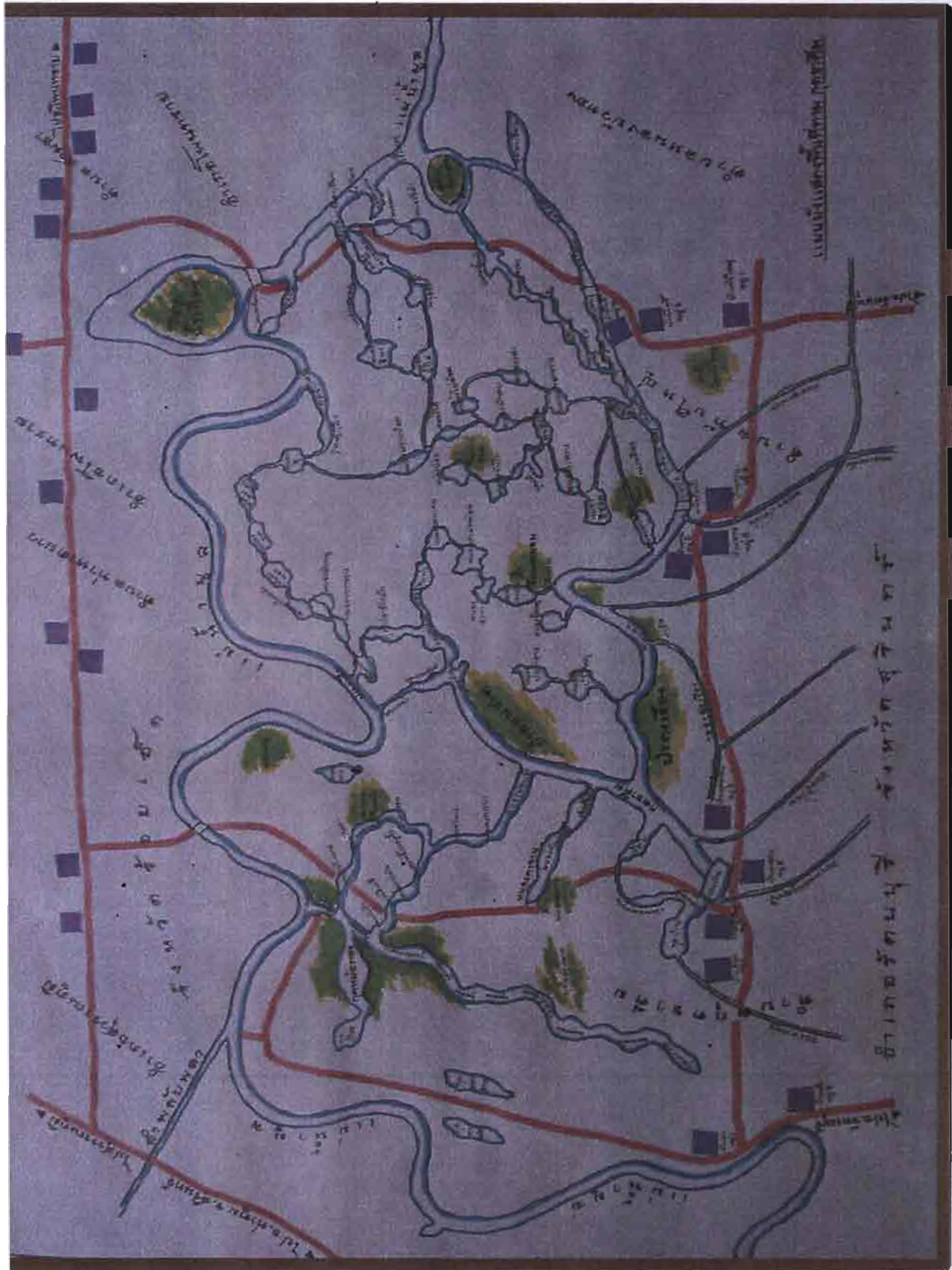

10. ประชุมสรุปแนวทางการจัดการ

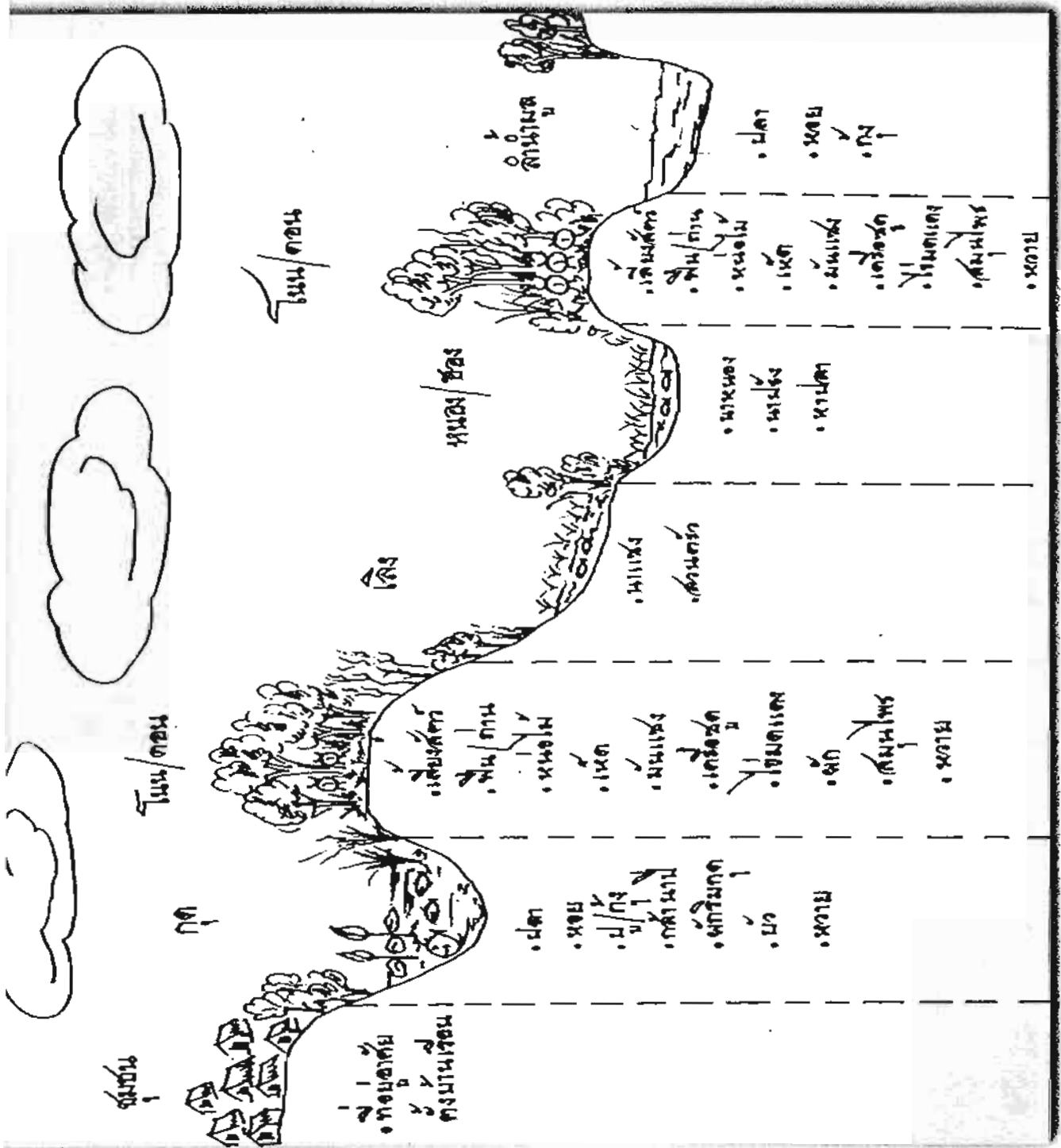

12 สรุปผลการวิจัย/เขียนรายงาน

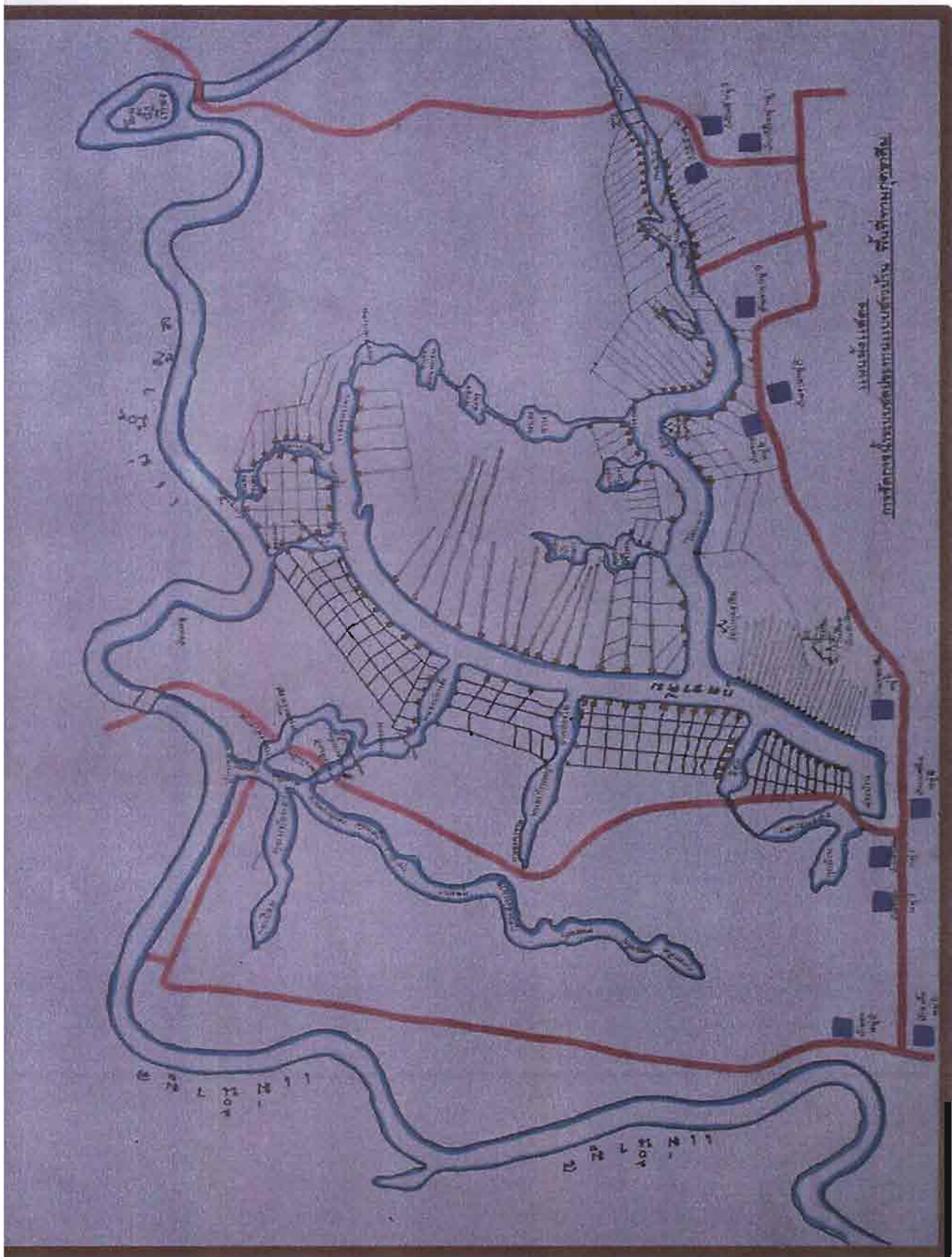
ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

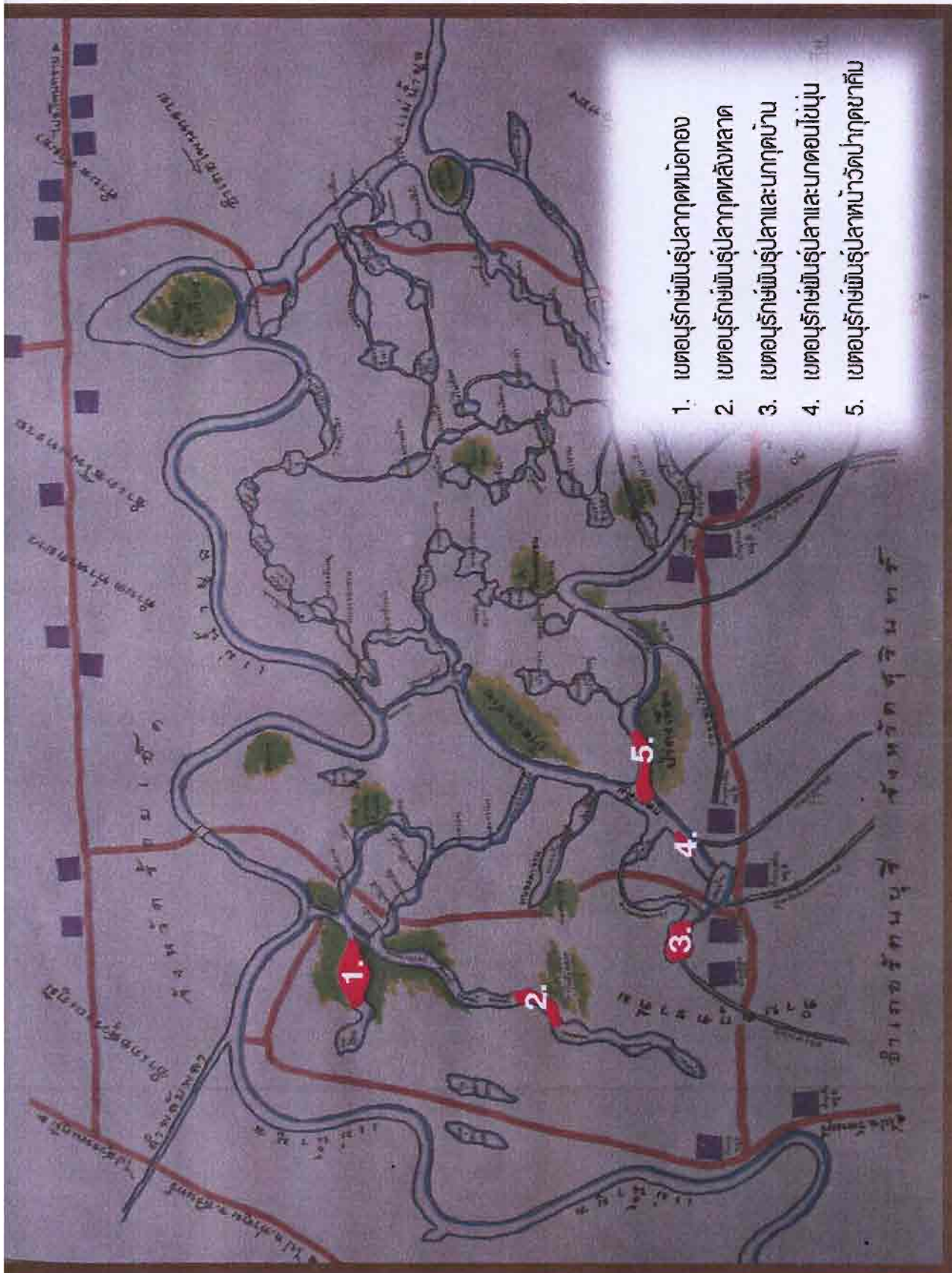
แผนที่แสดงพื้นที่ท่ามกุดชาติม

ภาคตัดขวางสภาพพื้นที่ตามฤดูกาลและลักษณะการใช้ประโยชน์

แผนการจัดการน้ำระบบชลประทานแบบชาวบ้าน/จุดสูบน้ำ

1. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาทูหน้อง
2. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาทูหลังตลาด
3. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและนกคุบบ้าน
4. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและนกคอบไผ่
5. เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาหน้าวัดป่ากุดขาคิม

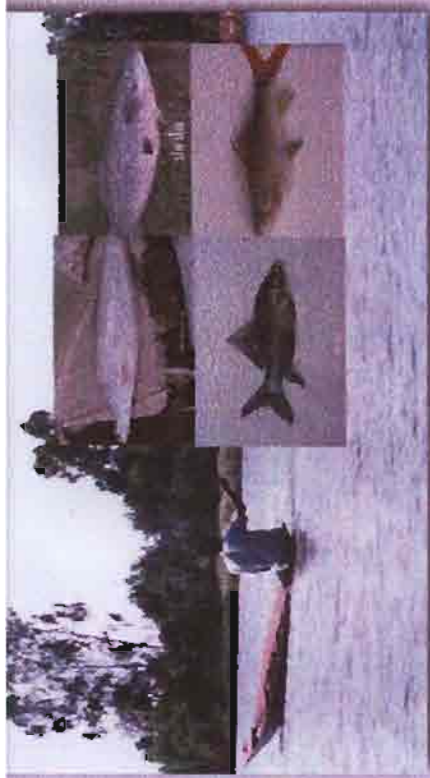
แผนผังแสดงพื้นที่อนุรักษ์พันธุ์ปลาและนกในทามกุดขาคิม

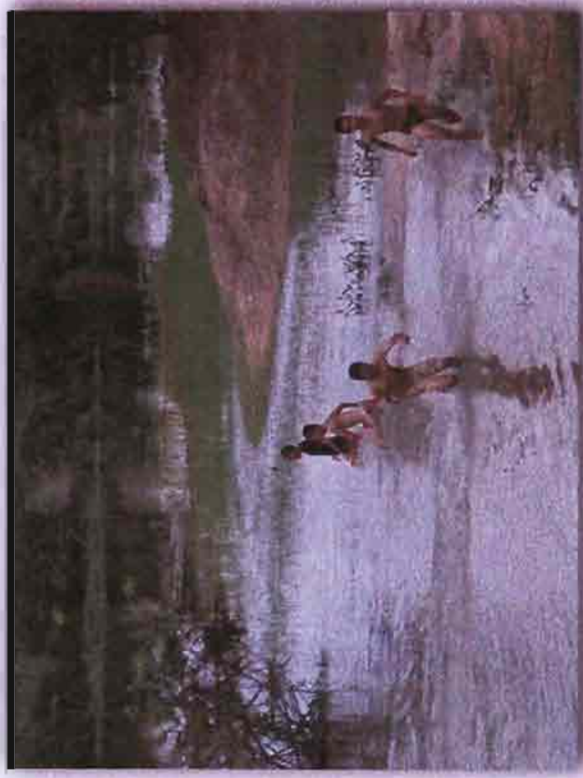
ทำนาตาม

ปลูกพริกขี้หนูพันธุ์

หาปลา

พักผ่อนหย่อนใจ

การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทำนาภาคภาค

หาของป่า เติด หน่อไม้ มันแขง พัก

เก็บเห็ด/เพาก่าน

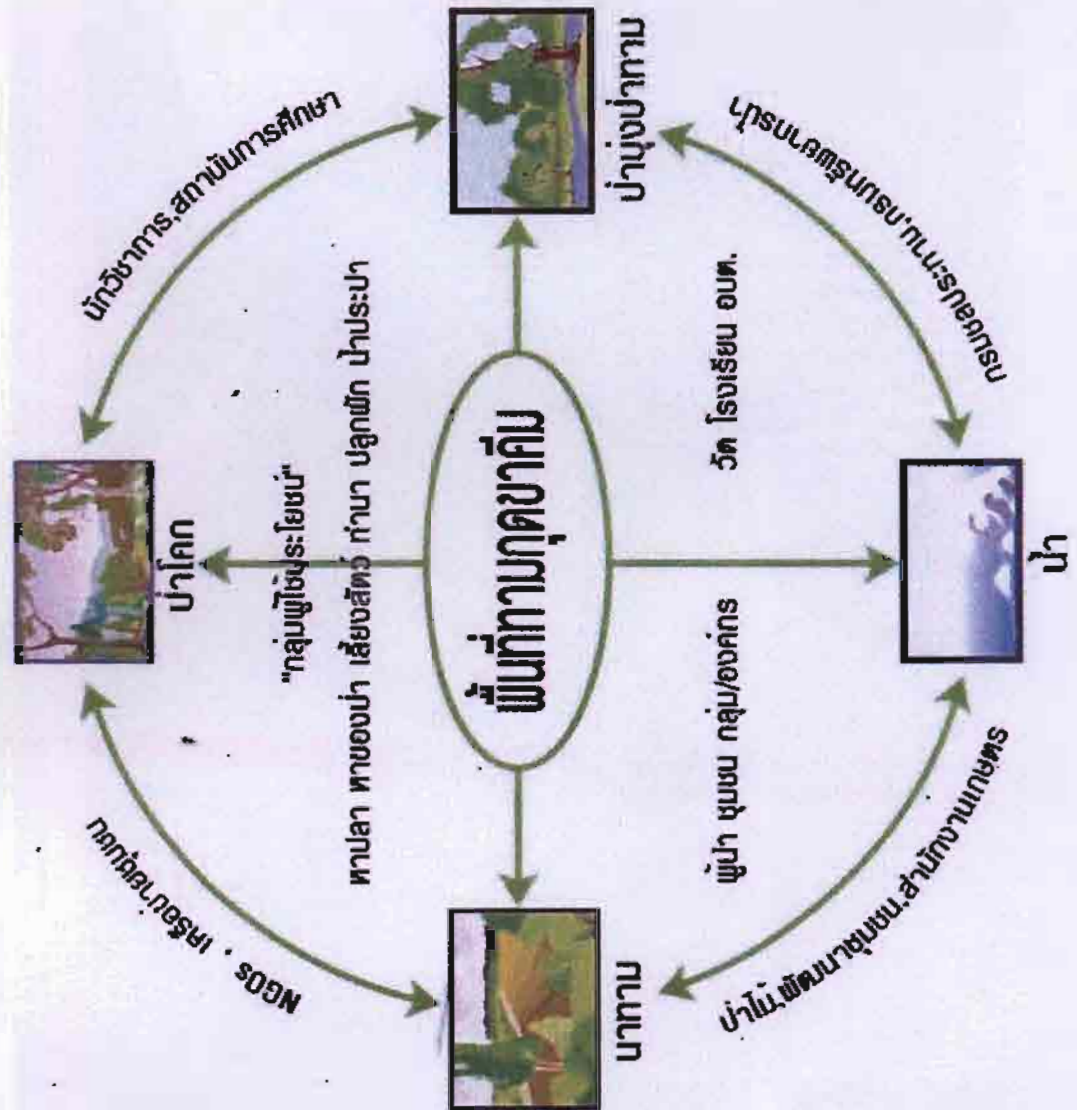
เก็บเม็ดบัว

เลี้ยงวัว-ควาย

การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ทำมาหากิน

การจัดการกลุ่ม/องค์กร

ปลูกลำเจียก

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

ปลูกป่าริมฝั้วกุด

103

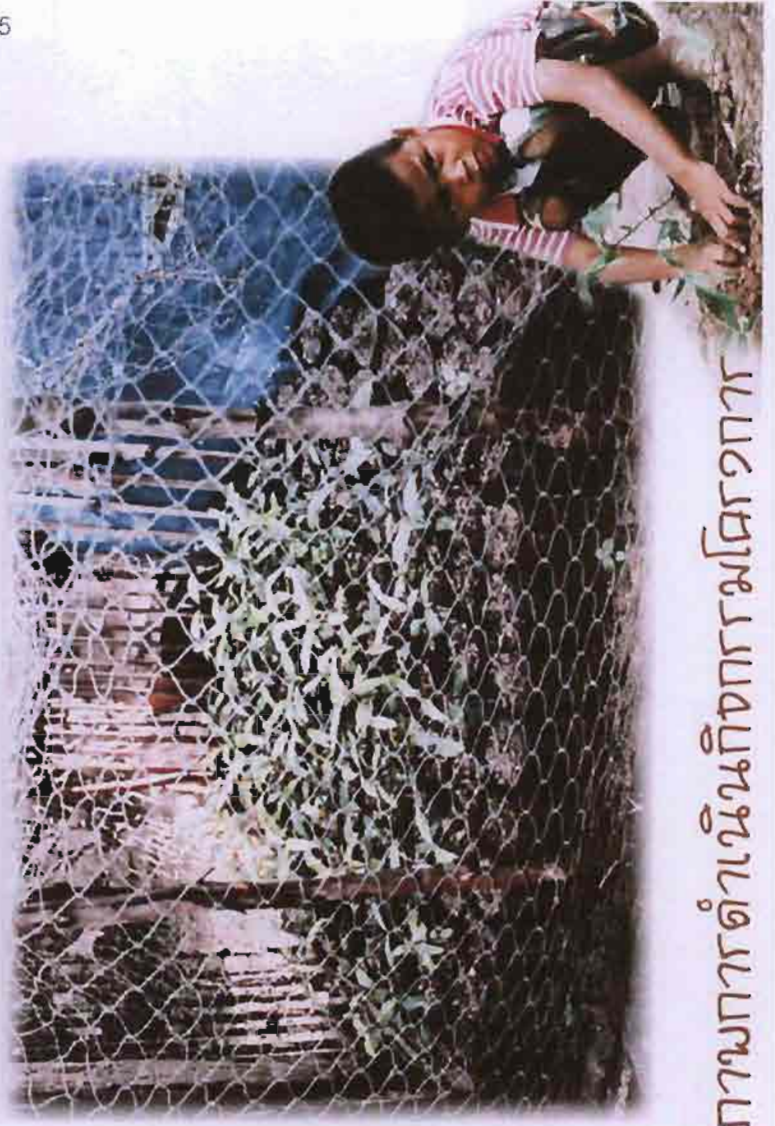

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

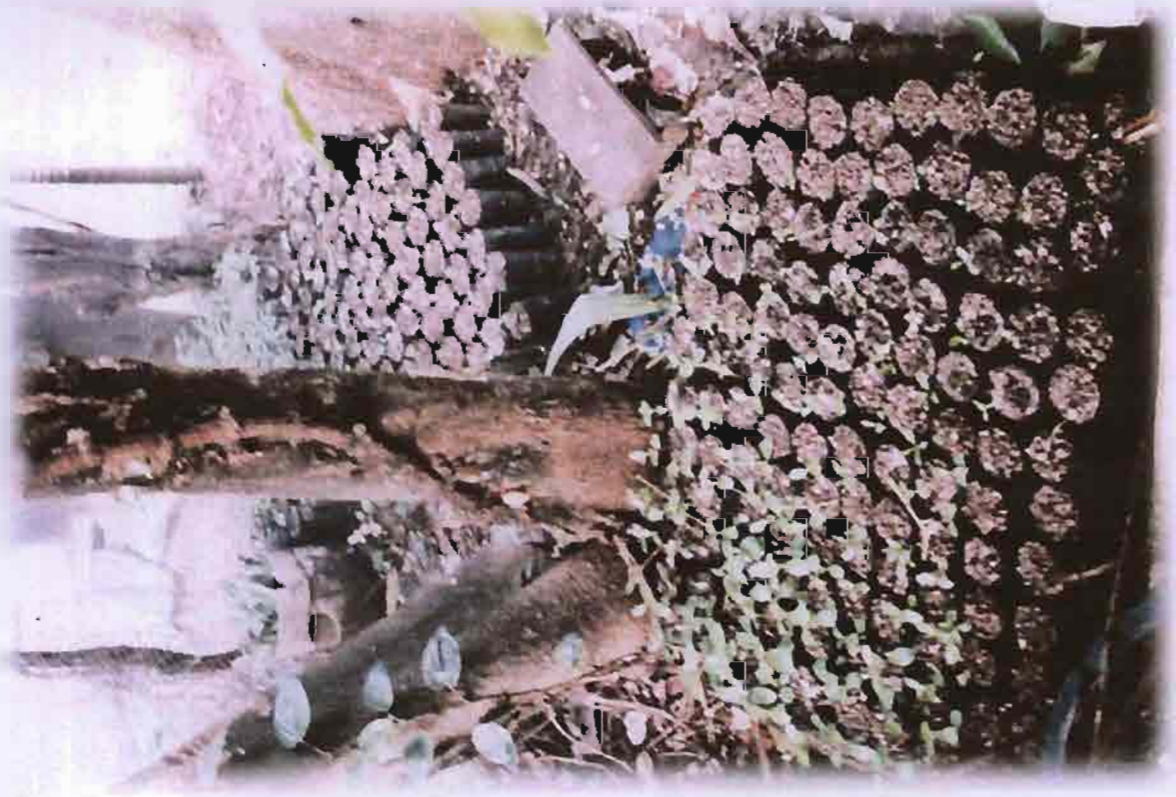
ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

1041/6100001/6

ภาพการดำเนิกรักการผดุงการ

สวฉากทำเฮาะฉอนักกีฬานักบอล

ภาพการดำเนิรกีฬากรมตำรวจ

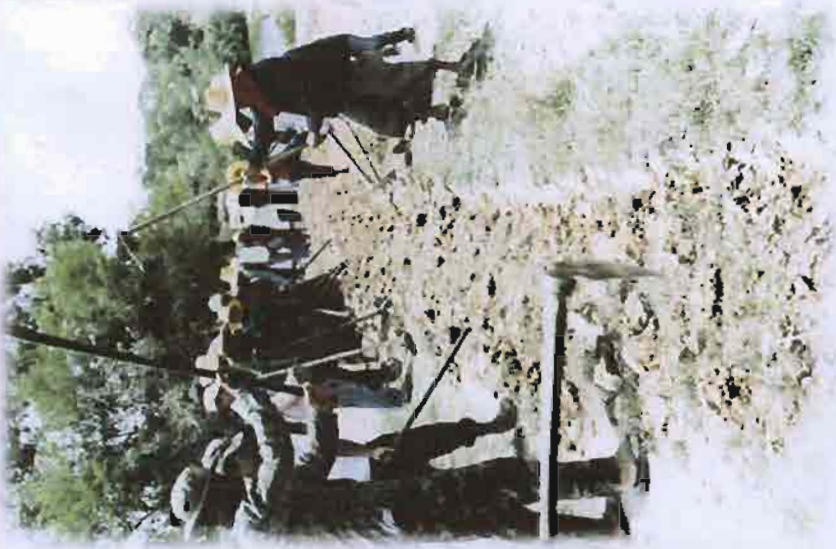

สวเสียมปากกล้วย-ควายในพื้นที่ยาสูบ

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

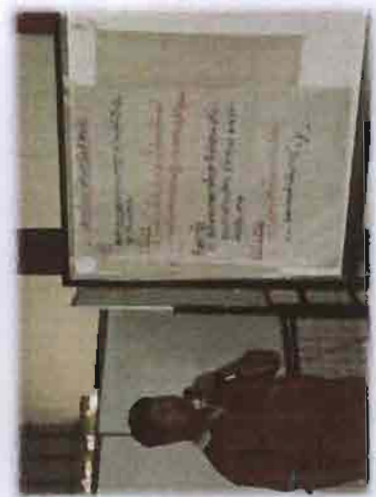

วันชอปะทานชาวบาน

ภาพการดำเนินกิจกรรมโครงการ

สรุปบทเรียนโครงการ

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

กิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน

110

1. ประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจ ค่ายสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน
- 2.3 แบ่งกลุ่มย่อยสำรวจพันธุ์ไม้/พันธุ์พืชในบริเวณโรงเรียน
4. ผู้ดูแลหมอยาสมุนไพรรักษาโรคและประโยชน์ของพืช

ภาพการดำเนินกิจกรรมโครงการ

วิทยากรชาวบ้านให้ความรู้เรื่องทาม

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

ความรู้ที่ได้จากงานการเรือน

ศิลปะเกี่ยวกับทาม

ชมผลงานตัวเอง

ภาพทางด้านนี้ถึงกรมตำรวจ

ผลงานการเขียน

สถานที่

ภาพการดำเนินงานกิจกรรมโครงการ

